Костянтин МОСКАЛЕЦЬ

КЕЛІЯ ЧАЙНОЇ ТРОЯНДИ

1989 – 1999

SHOUT
SHARE
IT

Annotation

Усе, що виходить із-під пера Костянтина Москальця, — чи то вірші, чи проза, чи есеї та літературознавчі статті, — позначене печаттю справжнього таланту. Не стала винятком і «Келія Чайної Троянди», — твір, який, попри формальні ознаки щоденника, є високохудожнім текстом, гранично відвертим відбитком глибокого й інтенсивного внутрішнього життя, усвідомленням трагічности й — водночас — радости земного перебування Поета.

- Костянтин Москалець
  - 1989
  - 1990
  - 1991
  - 1992
  - 1993
  - 1994
  - 1995
  - 1996
  - 1997
  - 1998
  - 1999
- notes
  - 1

Костянтин МОСКАЛЕЦЬ

КЕЛІЯ ЧАЙНОЇ ТРОЯНДИ

1989 – 1999

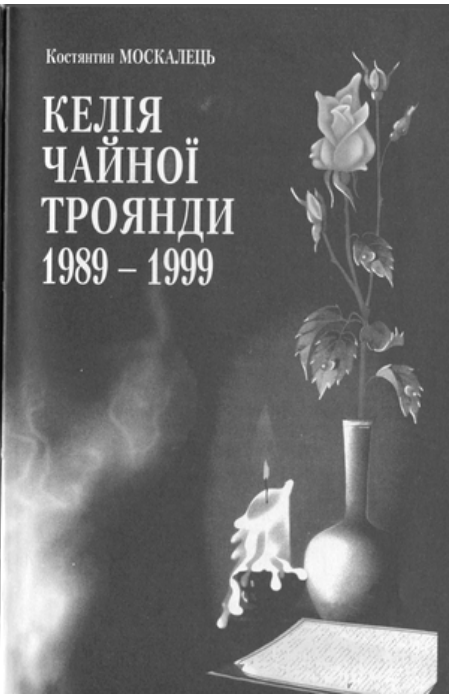

Костянтин Москалець
Келія чайної троянди. 1989–1999

1989

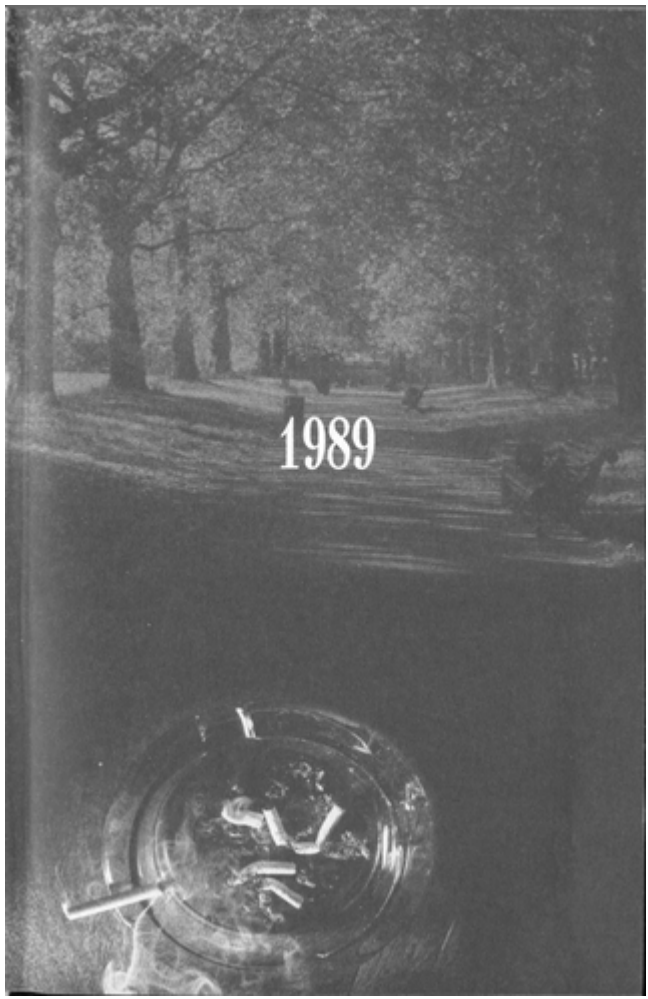

10 квітня

Уперше розпочинаю свій щоденник у Москві. Щось дуже змінилось у мені після Шевченківських вистав, після півроку у Львові, де довелося триматися з останніх сил, де довелося відмовитися від книг і писання, від нормального харчування, Господи, майже від усього. Я витримав і переміг, дякуючи одному тільки Богові, незрадливим літрам чаю та кави і безлічі сигарет. Ця перемога тимчасова, я знаю, але вона багато чому навчила

мене на решту життя. Треба триматися далі, відповідаючи перед одним тільки Богом за всі свої слова, вчинки й думки. У країні відбувається щось незрозуміле. Всі роз'єднані, і це нарешті стало добре помітно. Постійне відчуття, що ми знаходимося на переламі, що ще один крок — і станеться катастрофа. Хочеться усамітнитися у лісовій хатинці, де не було б поїздів і автомобілів, — років на десять. Усамітнитись. Очиститися. Написатися, врешті, досхочу. Кілька пунктів опертя, які викристалізувалися останнім часом, — це лише окремі, роз'єднані ланки єдиного. А я бачу тільки ці ланки і не відчуваю єдности, хоча знаю, що вони — саме те. Читаю тут Монтеня, сьогодні взяв Камю. Дев'ята година вечора. Можливо, знову закінчується якийсь період. Період у мені, той, котрий теж, ніби окрема ланка з єдиного ланцюга. Все можливо. Крихітна батьківщина, одна тільки вона здатна нагодувати тебе словом, спокоєм і святістю. А ти все по чужинах. Тільки усвідомлюєш це краще, ніж раніше. Розумієш і впокорюєшся. Це ти навчився добре робити. Погоджуватися з долею, яку дав Бог, — не гріх, але й не чеснота. Просто так повинно бути. Завжди і у всіх. Із сумом розумію, що ніколи не зможу еміґрувати. І здогадуюся, що батуринські землі так і залишаться там, де тепер, — у дитинстві, у землі, котра тільки зрідка озивається ще напівозпуклою вишневою галузкою на тлі вузенького місяця, золотого, єдиного, шістнадцятирічного.

11 квітня

Смішно, але факт: я купив собі гаманець. Дві речі, які видаються мені абсурдними, — гаманець і годинник, — супроводжують тепер у блуканнях Москвою. Мабуть, їм пощастило, бо ж обидві починаються з однієї літери. Таке враження, наче я тиждень тому закінчив нарешті школу. І все, що досі було бажаним, але недосяжним, стало належати мені. Дивно. Нічого не хочеться робити, — адже розпочалися останні канікули. Щось подібне було після дев'ятого класу. Вдома треба подивитися тодішні щоденники. Є все: сигарети і навіть шоколад. Навіть жувальна ґумка, а ще — сушені банани, смажене соняшникове насіння. Є годинник і гаманець. А я не можу знайти собі місця. Чому? Бо я не звик, щоб у мене щось було, крім вільного часу. Я розгубився від того, що мені вперше у житті трошки пощастило.

Але ж ти сам усього цього хотів? І не заперечуй, бо я знаю краще. Ти хотів цього ще тоді, коли без копійки повертався електричкою до Бахмача, сидячи на сходинках у тамбурі, брудний

і обдертий, читаючи невідому тепер книжку, коли б не «Трьох товаришів» Ремарка. Того дня Надійка знову сказала «ні». А перед тим ти привіз їй три лілії з Кончі. Дві зів'яло по дорозі, а ту, останню, вона поставила у трилітровий слоїк з водою. А сама кудись пішла і довго не поверталася — така стрункa і недосяжна, як літній вечір над костелом.

13 квітня

Тільки втома така, як завше і всюди, — вдома, у Львові, у Казахстані або Вільнюсі. Втома така, як мертві нічні метелики, яких ти збирав після кожної зміни на другому поверсі урізької водокачки. Білі і зелені, мертві. Недавно ти здибав їх у прозорій коробці з-під орхідеї. Білу орхідею Галя купила в Москві, коли приїжджала до мене. Потім орхідея теж зів'яла і її викинули, а коробка зосталася. Мала Владислава з цікавістю дивиться на метеликів. Я дивлюся на метеликів і розумію, що втома всюди і завше однакова. Навіть на Марсі.

Московська ніч. Привиди студентів блукають жовтими коридорами. Тут було багато наших. Був покійний Гриць Чубай, ми пили з ним вино та співали українські пісні. Тепер я співаю з Тарасом, його сином. 11 жовтня 1980 року ми сиділи в одній із кімнат цього гуртожитку, пили, співали і читали свої вірші. Нас було багато тоді, але я запам'ятав чотирьох: Володимира Кашку, Миколу Туза, Анатолія Сазанського і Грицька Чубая. Розмахуючи довжелезними патлами, я читав тоді вірші про реальну любов до небезпечної вітчизни. Вірші були явно крамольними, Грицько уважно слухав, а потім сказав: «Тепер і вмирати можна, коли на Україні є такі хлопці». У ті часи хвалити один одного було чимось дуже природним: ясна річ, ми всі ґеніальні. Але від Грицькових слів я раптово отямився і протверезів, — і запам'ятав їх на все життя. Він запросив мене до себе, залишив львівську адресу. «Знаєш, — сказав він, — у мене є син; приїзди, ви подружитеся з ним». — «А скільки років твоєму синові?» — спитав я. «Десять», — серйозно відповів Грицько. «Та це ж іще зовсім пацан!» — образився я. «Нічого, зате побачиш, який він розумний».

До Львова я не поїхав, бо мене забрали до війська. Улітку 1982-го, стрижений наголо, я сидів на березі озера Балхаш і плакав. Того дня я отримав листа від Кашки, у якому він сповіщав про смерть Чубая.

Як барвисто, з якими цікавими візерунками виплетена тканина людського буття; а ми такі неуважні до барв і ліній, що

складають наші долі й характери, наші народи й україни. На лампі заснула нетля. Вже пізня ніч, треба вкладатися спати. Ні, я зовсім не розучився писати, як це здавалося ще три дні тому. Але зовсім немає часу. Немає хатинки, де можна прихистити всі свої слова. Де тиша, де ліс неподалік, і Сейм із жовтим пісочком, із божевільно чистим запахом річкового кореня, який дістаєш, пірнаючи. А коли випірнаєш на поверхню, то бачиш просто вічне небо, і церкву, а далі-далі — палац Розумовського, напівзнищений і все ще живий. Ні, я не розучився писати, і корінь, який тримаю в руках, пахне вічним сяйливим буттям, пахне печальною радістю і тримає.

16 квітня

Ще один московський вечір, коли за стіною грає на гітарі Женька Сельц, коли всі блукають коридорами, вправляючись у жартах з приводу завтрашнього екзамену з наукового комунізму. Нічого. Немає нічого нового. І це добре. Потужний рух не втомлює, він просто забирає усе твоє до останку. Як яблука і хліб, приготовані мамою в далеку дорогу. Він забирає їх назавжди, і вони також стають рухом. Сьогодні дочитав збірку Т. С. Еліота. Вперше за три останні роки повернувся до цих поем, які ще з дев'ятого класу ношу за собою в усіх піліґримствах — до армії, в армії і після неї. Тепер добре розумієш нездалість перекладів, які колись Кашка називав досконалими; тепер багато чого розумієш, «на жаль», — як сказав би раніше, «на щастя», — кажеш тепер. Ти усвідомлюєш свою сліпоту, невмілість і неприкаяність, тому що бачити — це рухатися і вчитися знову, вчитися англійської, вчитися архітектурі мурашника, все ще вірний прихильнику і Еліота, і Ділана Томаса, і Богдана-Ігоря Антонича… Так і пишеш про все це в останній літінститутівській контрольній із зарубіжної літератури, а обсяг контрольної — дві сторіночки.

Щоразу, сідаючи за папір, гостро відчуваю необхідність нової мови, нової української мови, адекватнішої, ніж оця, моїм станам, осягненням та гріхам. Можна довго, роками чекати на осяяння, постійно вдосконалюючись, по копійці складаючи кошти на придбання того осіяння, щоб аж тоді новими словами описати шлях свого кшталтування. А можна інакше — довго, роками списувати гори паперу, набуваючи непомітно для себе іншої якости власного письма, — і вдосконалюватись одночасно з процесом творення, створюватися — створюючи.

27 квітня

Останній вечір у Москві. Майже порожні вулиці, якими поверталися з Сашком Ільченком після двох фільмів Пазоліні, переглянутих у Центральному Будинку літераторів. Сьогодні я знову дозволив собі каву, блукання думки, бо, по суті, це передостання сесія. Дуже багато пов'язує мене з Москвою, за ці п'ять років я разюче змінився і, якщо посміхнутися на втому, то можна сказати, що все це був курс реабілітації, відновлення психічної рівноваги після армії. Я нічого не вмію і нічого не знаю, але я знаю про це і живу знову вперше, знову навпомацки, і це є нова чистота і *devotio moderna*.

Хоча багато за чим шкодую. Це навіть не жаль, це ностальгія, ота, як у Тарковського; нічого не втратив і нічого не здобув, і коли заплющив очі у сквері, під московським сонечком, то чомусь уявив себе своїм батьком, ще неодруженим, коли він служив тут солдатом, і гамір машин упереміш із сонцем, п'яним дідом на лавочці, відчуттям безсонної ночі злилися в одну щемку асоціацію: рання матіївська осінь, ледь прив'ялі кленові листки, запах землі і грона темно-синього винограду, які принесла наша мама малій Світланці, і малому мені, і татові, купивши той виноград у Батурині бозна за які копійки, і ми вчотирьох їли той виноград, відщипували по ягідці, і мовчали, і тато з мамою світилися, такі ще молоді-молоді-молоді: татові було десь 43, а мамі — 28 років. Боженьку мій, 28 років, майже, як мені тепер, і ми їли виноград у сонячній осені, біля своєї вічно недобудованої хати, і пахло сухим зіллям, осінньою землею, а далі були піщані кар'єри, в яких я навчився літати, і сосни, і ніхто не сварився, і все було так добре, як більше не буде ніколи.

28 травня

Учора повернувся з Польщі. Гастролювали цілий тиждень, поступово наближаючись до Балтійського моря. Багато уявлень і переконань зрушило зі свого місця, а натомість з'явилися нові сумніви, нова невдоволеність і спрага за працею, і туга за рівновагою. Іншою постала перед очима Україна, Україна, побачена збоку, звіддалік, і своє попереднє життя у ній.

Заходило сонце над Краковом, грав вірган у зачиненому костелі, а я стояв і дивився на непорушного голуба, який також слухав вірган, дивлячись на мене. Тінь від сіті падала на мур за ним, і це була тільки тінь від сіті, і голуба неможливо було

спіймати. Десь повинен бути вихід із Єгипту, вихід із Содому, і покинути їх треба негайно, не вагаючись, не відкладаючи на завтра, бо завтра не буде, бо Вавилон упаде, бо пожежа наздожене і оберне наші живі мокрі тіла на сухі купки попелу. Страшне навіть не це. Страшне те, що не можна зробити наступного кроку. Страшне те, що я зупинився, і тільки іноді, поміж іншим, згадую про вихід: палячи багаття на Погулянці через сім років після Чубаєвої смерти, чекаючи на вокзалі поїзда, який привезе сигнальний примірник моєї першої книжки, спостерігаючи за голубом біля Маріяцького костелу…

15 вересня

Три дні в Івано-Франківську минули майже марно, якщо не рахувати гарних, із настроєм, концертів, — але це завдяки дуже прихильній до нас публіці. Співав «Пам'яті Василя Стуса» і «Чернівці», прийняли дуже добре; Тарас Чубай каже, що я співав справді гарно, чисто і незакуто; відчуваю, що це так, і радий, бо більше причин для радости немає.

Дуже стрімкий рух. Щогодини повторюю собі: «це не я», відтак стає легше, але остаточна полегкість і воля не приходять. Це не я дивлюсь у дзеркало. Це не я їм і п'ю. Це не я говорю, усміхаюся, співаю. Це не я думаю. Але це я прочитав «Нудоту» Сартра і знайшов там себе.

Концерти, кави, гори, розмови. Приїзди Галі до Львова, мої приїзди в Уріж; побачення з донькою, кидання камінців у Бистрицю. («Що це? Що це? — Зірочка. — Полетіла зірочка! Що це? Що це? — Пісня. — Пісня. Полетіла пісня! Що це? Що це? — Тато. — Полетів тато!»). За всім цим стоїть і те моє істинне «я»; але воно, мов сполох або пір'їнка, на яку по черзі дмухаємо з донькою, — пір'їнка літає, кружляє, потім сідає на пожовклу траву — і ось уже ми знову забули про неї.

Щодня все доводиться розпочинати спочатку. «Не я» відростає за ніч, як щетина на підборідді і щоках. Щоранку треба голитися. Інколи це не хочеться робити, або просто немає води, і щетина росте далі; ти не відчуваєш цього, ти не знаєш, за якими законами з'являється волосся, просто підходиш до дзеркала і бачиш, що там — не ти; хоч іще за хвилинку перед цим цілком щиро вважав, — або ж і взагалі над тим не замислювався, — що ти — це ти; аж ні. Усе треба розпочинати спочатку.

Я вже не знаю іншого настрою. Тільки оце напівбездум'я, напівстраждання, напіввиснаженість, напівсон. Усе — напів.

Напів-усе, напів-я. Відтак: бездумність, страждання, виснаженість, не-сон, не-все, не-я. Сиджу у Львові, палю сигарети «Львів» і пишу оце все. Ти сподівався, що у Львові буде трішки легше, і справді, тобі трішки легше, але за великим, останнім рахунком тобі важко всюди — у Львові, вдома, в Урожі, у Кракові, Ґданську, Вільнюсі, Івано-Франківську, важко в горах і важко в долинах, важко в собі, бо ти — це не я, бо мені важко в тобі, мені страшенно важко в мені, мені неймовірно важко в не-мені. Часом трапляються винятки. Це тоді, коли я забуваю про щетину.

«Нудота» перестала мені подобатися після сцени з Анні у паризькому готелі. І сама сцена несправжня. Сартр не знав, як закінчити роман; не знав, як вийти з абсурду, який він прекрасно описав і відтворив; тому абсурд залишився фраґментом, і роман — також фраґмент фраґменту; але вихід існує звідусюди; зараз я його так само не бачу; але він є, і це не той вихід, який пропонує собі Сартр; він пропонує собі мистецтво, але вихід не в мистецтві; може, Сартр через це помилявся й далі, помилившись одного разу в «Нудоті». Він не зміг перетривати абсурду і капітулював, утік; я мушу дотривати, бодай з цікавости, хоча вже нецікаво.

19 вересня

Люди, які сімнадцятого вересня йшли повз катедральний собор із жовто-блакитними і червоно-чорними прапорами, — які замучені, пригноблені були їхні обличчя; їм здавалося, що вони бунтують — і це справді був бунт, несміливий, під сурдинку, — проти влади Рад, проти історичної несправедливости; я ж їх бачу тепер як людей, які протестували проти своєї людської долі, проти свого призначення бути роботами — і тільки ними, нині, і завжди, і навіки віків. І ті перекреслені чорною лінією слова «Навіки разом» були свідченням протесту не так роботів одного виду проти роботів виду іншого, як проти довічности свого призначення, проти неможливости бути кимось іншим; це був бунт проти відносної ідентичности, і до їхніх лав могли сміливо ставати зненавиджені ними росіяни, і євреї, і поляки, — без різниці, бо різниця між видами не вичерпує єдности, єдности становища рабів; певна річ, і Сартр, і Камю не могли не підтримувати студентських страйків або марксистської ідеології, бо їм потрібен був видимий, хай і абсурдний, протест проти людини-робота, проти людини призначеної, людини обумовленої — і то назавжди, «навіки разом»; той абсурдний протест потребував негайного вияву, бо жити іще одну годину з

усвідомленням того, що ти незле функціонуєш, неможливо (так здавалося тоді); але і студентські бунти, і самоспалювання на площах Тарковського, і хресні походи з недозволеними прапорами минають, ро́боти повертаються в аудиторії і стають до верстатів, вмикається рефлекс самозахисту системи, робот перегортає сторінку і починає писати, думати, говорити, робити дещо інше, а інше в межах одного коду — це те саме.

Приходили дві сестрички, Алінка і Віта, і я зопалу — але зате докладно — виклав їм усю оцю маячню. До проблеми треба підійти з іншого боку, а саме: поняття ро́бота з необхідности несе у собі поняття творця. Але ж ти сам виступав у ролі творця: згадай, що примушувало тебе складати твої найкращі вірші чи пісні? Ти просто не міг їх не написати, вони приходили начебто самі, вже готові, невідомо звідки, і часто тобі лишалося тільки записати їх або підібрати відповідні акорди на гітарі. Чи не те саме відбулось і з Богом — йому прийшла ідея людини, він утілив її, а далі ідея зажила самостійним, автономним життям, як, наприклад, і кожен вірш із твоєї першої збірки «Думи», — що ти знаєш про долю бодай одного свого рядка, виданого двотисячним тиражем: хто його прочитає і яке враження справить він на когось. Те ж саме — пісні; ти співаєш їх перед залом, тобі аплодують, а дехто — ні, інколи дарують квіти, але що ти, творець, знаєш про свої пісні, про їхнє життя у чиємусь сприйнятті, про їхнє сприйняття власної смерти? Адже вони також можуть прокинутися серед ночі і прийти до тебе з питаннями: чому ти так погано нас виконав? Чому ми закінчуємося, а не звучимо вічно? Чому ти примусив нас звучати — адже ми не хочемо функціонувати, не хочемо бути засобами, ми піднімаємо бунт, ти несправедливий, бо ти нас створив!

Бог скрушно хитає головою, але навіть знищити їх він не в змозі, зробити так, наче їх ніколи й не було, саме отаких. Це як у тому вірші Малковича про сільського священика: «Та й бога жалько: він-бо все простить — самотній і сумний за золотим порогом…»

Сиджу і сміюся, сам у порожній квартирі на вулиці Сковороди, і відчуваю, як разом зі мною сміється в моєму серці той-таки Творець, сміється разом зі мною наді мною і разом зі мною — над Собою; бо смішно бути Творцем, до якого починають чіплятися Його ж таки твори.

3 листопада

Цей дивовижно божественний Бах! Ця свобода, яка приносить пощаду навіть ницому і грішному; через Баха розумієш і приймаєш Бога ліпше, ніж через усі блискучі і стрункі пояснення Кузанського; хоча проводити подібні аналогії неабияке, мабуть, глупство. Ритм і гармонія, барви і пахощі, смак свіжих осінніх яблук, налитих ущерть світлом і соком; який доречний, необхідний штрих до моєї Гри в Амстердам, — бо ж тамтешні собори, лінії каналів і сама бруківка просякнуті тишею і Бахом. Я давно там не був; і, читаючи у спогадах про Андрія Тарковського, що ностальгія переслідувала його ціле життя, я добре розумію, про яку саме тугу і про яку батьківщину йдеться; Тарковський так само був зачарований Бахом, старою Європою, тим, чого я не можу назвати одним словом. Білосніжні квіти, червоне вино у кришталевих келихах, сніг і каміння, легкість і свобода. Боже, де воно все? Чекає на мене після смерти на небі? Чи кличе з попереднього життя? Нічого не знаю, і це добре, тому що знати — зле, знати — гріх, знати — неволя. Ми неправильно читали книжки — ми хотіли якомога більше довідатися, дізнатися, насититися; а треба було читати і писати їх так, як ми слухаємо музику або співаємо; адже ми слухаємо музику не для того, щоб про щось довідатися, ми співаємо не для того, щоб про щось повідомити; слухаючи і виконуючи музику, ми граємо в найкращу, найшляхетнішу Гру, тобто безпосередньо виконуємо те, задля чого, можливо, нас створив Бог; принаймні так вважає серце. Це вже листопад, це вже останній місяць осени в дуже дивному, незвичайному році мого шаленого, навіженого життя. Бог змилосердився і відкрив мені очі, але тоді ринуло стільки світла, предметів, гілок з облетілим листям, книг і музики, що я розгубився і не знаю, як поводитися у такому багатому й радісному світі. Радій! Радій, слухаючи Баха, читаючи Рільке і Гейзінґу, пишучи до оцього синього зошита, мріючи про свій архаїчний Амстердам. Бог з любов'ю дивиться на нас; Бог дивиться на нас із вірою і надією; і ми теж підводимо свої юні, ще ненавчені очі до Нього, і світло, яке ллється крізь голі гілки на деревах, переплітається з музикою Баха, і дрібні чорні літери, які біжать із зеленої прозорої ручки, засвідчують твою причетність, — бо це світло і ця музика, дерева та книги і є причастям.

29 листопада

Повсюди сніг і сонце; нагадує школу, останню передармійську зиму; або ж передостанню, коли Таня надіслала

листівки з репродукціями Чюрльоніса; а потім той божевільно світлий лист, а потім дощова зустріч у квітні… Минуло десять літ. Тепер уже *можна* писати непоспіхом, будувати фразу, період, шукати найточніші слова. Тепер уже можна писати. Сопе в своєму ліжечку Владислава; спить Галя; білий і золотий день на засніженій вулиці. І я пишу. Все ще ніби готуюся до чогось, усе ще наче не наважуюсь, — а те *щось* уже настало, і прийшла пора ступити новий перший крок у ще одне десятиліття в людській подобі. Блудний син повернувся, Рембрандт намалював, м'ясо з'їли, — тепер треба жити далі.

Листопад закінчується — примхливий, із поїздкою до Москви, з першими снігами і вином, листопад закінчується — чудовими книгами, які ти купував разом із Рябчуком, елегією Бродського про Джона Донна, несподівано пригаданим фраґментом свого юного вірша: «дощ повився мов дикий сідий виноград моя смертонько мила я плачу коли трохи ущухне твердий листопад коли попіл ущухне — кого ми побачим?» Сплять дружина і донька, а ти пишеш, і день біло-золотий над засніженим Львовом, і це, оце називається щастям, але ти прикладаєш палець до вуст, так, ми будемо мовчати, будемо мовчати удень і вночі, тільки ти не мовчи, ти пиши, щастя настало, — прийшло, ти ж його стільки шукав, де ти його тільки не шукав, — і ти знайшов його тут, там, де і сподівався знайти, але нікому про це не кажи, слово, промовлене вголос, розвіє цей дивний сон, який і є дійсною дійсністю; ти тільки пиши, і думай, і читай, і складай нові пісні, і співай, — так, щастя настало, добре жити розумно, розумно жити добре, безумно жити зле, зле жити безумно, але про це ти нікому не кажи, кожен повинен збагнути це самостійно, наодинці, кожен повинен пройти через ті самі кола пекла, якими пройшов і ти, щастя настало, *Paradiso*, раї, раї засніжені, літні, осінні, весняні, раї твої, які лише на тебе чекали, бо багато вже повернулося, і ще більше повернеться, — падає сонячне світло на передвечірні сніги, брами напіврозчинені, тиша; так треба було, тепер ти розумієш, що десять безумних років треба було саме так, інакше це був би не ти сьогоднішній, і не такою була б твоя дружина, і не такою — донька; ти сам собі все оце зробив, ти сам себе зробив, смужка ясно-синього неба над жовтою, освітленою сонцем стіною будинку навпроти, освітлено тільки третій поверх, а перші два вже сірі, але це один будинок, одна сецесія, і все це одне життя, одне-єдине, це Єдине, тепер можна і померти, і жити можна тепер.

1990

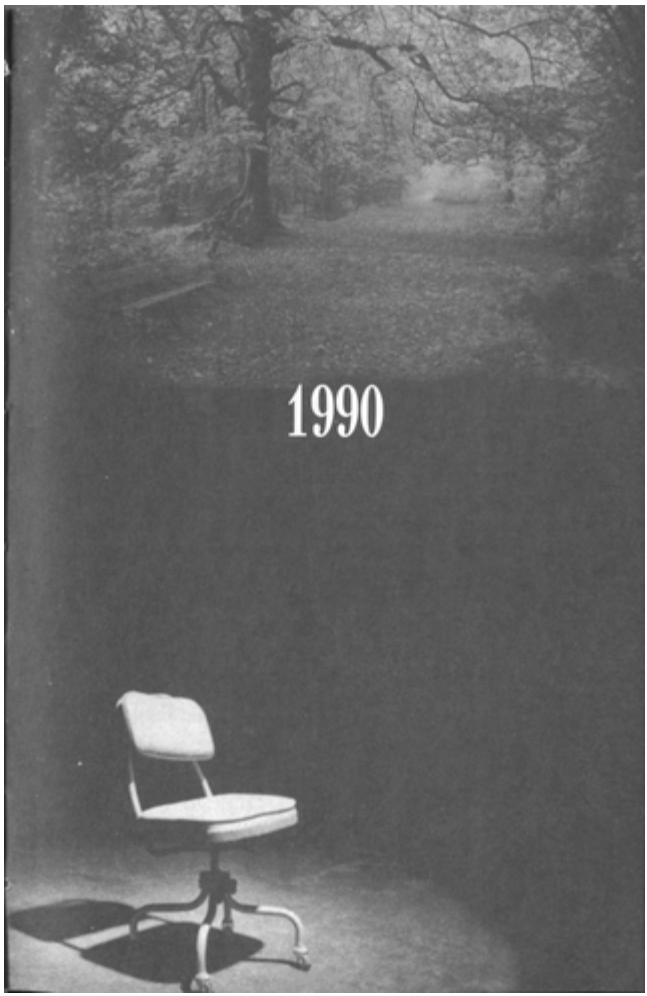

15 січня

Поза всім звучить музика — тиха й могутня; це вона виштовхує стебла із землі і дітей із лона — нагору, до сонця. Це ота моя «юна музика за стінами», — тільки до неї треба прислухатися, тільки з нею співрозмірювати подих і ритм серця; ця музика — саме життя, вона звучить доти, доки її грають, вона живе доти, доки рухається. І я теж — музика, доки б'є в грудях ритм-машина, доки летить у венах кров-звук; людина подібна до віргана, на якому грає Бах — саме життя. І ніколи в цьому житті

не треба питати, задля чого звучить музика і навіщо її грають, — бо це зрозуміло і так, без питань та відповідей. Те життя, яке в нас і повсюди, саме знає, що і як йому робити, не треба тільки йому радити або перешкоджати. Не треба ставити йому умов, не треба запитувати, чому все відбувається саме так, а не інакше. Довіра до себе — це не довіра до власного «я», а *довіра до життя, яким ти є*; і це життя — не острівець, не фраґмент, а ціле сповна. Його неможливо зімітувати. Людина створює досконалі машини, комп'ютери і кораблі, вони рухаються і багато вміють, але вони неживі. А проте ми також уміємо творити життя.

26 січня

Учора з Галею і Тарасом Чубаями були на могилі Грицька. Неймовірно синє весняне небо, голі дерева на цвинтарі, дві свічки, які палали на могилі. Тиша і спокій, усе закінчилося — і не закінчилося нічого, бо тільки пробудження, тільки шалений порив дерева в небо і я — блідий, виснажений, живий. Хто такий я? Чого я хочу? Ті самі питання, що й десять років тому; так само немає відповіді. Тільки сни, які деколи залишаються у пам'яті, які при бажанні можна трактувати. Але мені вже обридли трактування, сни, пророчі здогади, містичні числа, — усе це нікуди не приводить, і ти й через десять років усе ще на тому самому місці, і життя так само, як і завжди, може, навіть більше, ніж будь-коли, позбавлене сенсу. Це добре розуміє інший твій друг, Юрко Саєнко, і ви на шаленій швидкості мчите автострадою, вночі, під зорями, — а куди?

Усе стає яснішим і виразнішим (не кажу: зрозумілішим), коли мчимо з Юрком нічним Львовом, коли слухаєш музику, дивлячись на нічний собор, освітлений ліхтарями, — і лискуча брукована дорога попереду, Джордж Гарісон співає, і машини щезають за рогом, блимнувши на прощання червоними вогнями, — щезають назавжди, а між ліхтарями проростають зорі, і ти не чуєш кроків перехожих, бо музика, всевладна музика поза всім, — і цього разу вона не за мурами, не в чужих людей, не випадкова, а саме та, що треба цієї ночі, саме твоя і тільки тобі чутна музика, як повітря, як місто і те, що в місті, під ним і над ним. Це та музика, яка лунає поза словами іспанських містиків, Євангелія, Будди, Крішни і так далі — всіх не перелічиш, до кого кидався за порятунком, відмовляючися слухати свою музику.

16 квітня

Спробую все ж пояснити. Це відбулося у Самборі, коли я їхав до села зустріти Великдень. Автобус стоїть там півгодини, я сидів на лавці і курив. Було десь чверть по восьмій. Я дивився на призахідне багряне небо, на безліч зелених пагінців крізь шкло нашого автобуса. Довкола звично метушилися люди. Щонайменше сотню разів сидів я вже отак на тій лавці й курив. Може, то був своєрідний ритуал. Зовсім несподівано для самого себе я подумав, спокійно, навіть втомлено, про те, над чим сто разів уже міркував. І раптом усвідомив — теж спокійно, без вибухів, без істерики, без німбів і стигматів, — власне, не усвідомив навіть, а сприйняв як настрій, як тему для весняного надвечір'я в Самборі, як те, чого мені ніколи, мабуть, не вдасться пояснити словами, як пробудження і осяяння.

Я прокинувся і побачив множинність довколишніх світів, — їх було так багато, як маленьких зелених листочків на тому вечірньому дереві з безліччю галузок; це були світи довколишніх і відсутніх наразі людей, світи найрізноманітніших історій, народів, інтерпретацій, уявлень; я побачив світи звірів і їхніх звичок та характерів поведінки, рослин та каменів, землі і води; я побачив свою сім'ю, старшу й молодшу, своїх друзів і недругів, їхні проблеми, клопоти, радощі. Я побачив усі світи й усіх людей і *збагнув, що не належу нікому й нічому* і ніхто й ніщо не належить мені, що всі ми — самі по собі, окремі планети зі своїми орбітами (хоча мені не подобається це порівняння), і кожна спроба наблизитися впритул, змінити свою орбіту або спробувати осягнути (тобто привласнити) когось і щось інше — це обов'язково катастрофа. Я лише сприймаю довколишність — але я *не маю її*, не володію нею.

«Але ж це страшна самотність!» — подумав я. І тієї ж миті збагнув, що у цьому й полягала моя основна помилка, — бо ця самотність, автономія, об'єктивна нікомуналежність і є свободою, якою завгодно свободою: свободою волі, свободою вибору тощо. Я боявся самотности, намагався вмістити в себе довколишній всесвіт, перейнятися болями й радощами кожної людини, звіра, комахи, — але, руйнуючи власну самотність, я нищив і власну свободу (мається на увазі самотність метафізична насамперед, а потім уже й фізична).

14 серпня

Відтоді був дуже насичений подіями і зламами період із концертами, з Надійкою і шоком у Луцьку, з дівчатами, Карпатами, Юрковою машиною, «Пінкфлойдом», дочитаними листами Рільке. Нарешті я вдома. Позаду Москва, Львів, гастролі в Івано-Франківській області, позаду хата на вулиці Сковороди; усе позаду. Я випірнув тут-таки, рівно через рік. Заслання закінчилося; заслання, яке мало назву «Львів». І от: пізній серпневий вечір, нетлі, цвіркун за вікном батькового кабінету.

Я на волі. Уперше за багато років — я на волі. Про це ще ніхто не знає. Це те, що тоді, у квітневому Самборі, назвалося мені нікомуненалежністю. Це те, що приходило до мене у вигляді книжок Швейцера або ранку, сірого й могутнього, після безсонної ночі на вулиці Сковороди. Я більше ніколи там не житиму. Це те, що я зустрічав у образі сміхотливої Надійки. Знову летять сюди нетлі, знову гримлять поїзди, знову пливе сигаретний дим над чашкою з міцним нічним чаєм. Знову? Чи все ще? Хіба не моєю — і барвистою, часом кошмарною — ілюзією були ці десять років? Чи не заснув я просто, втомившись, за оцим, *тим самим*, батьковим письмовим столом? Чи ж не приснилося мені все оце: зрада Тані, армія, Чернігів, інститут, одруження, друзі, пиятики, смерть-і-воскресіння, тобто пробудження?

Єдине, що можна стверджувати з певністю, — це те, що навіть сни не минають безслідно. Лишаються шрами на чолі. Болить серце. Печуть очі. З'являється любов. З'являється Бог. З'являються любов у Бога, віра і надія. І не щезають після пробудження вдома, в серпні.

17 серпня

Я в Матіївці, сам-самісінький у нашій хаті. Зі мною всі улюблені й необхідні книги, рукописи, щоденники, альбоми… Приїхавши сюди, довго не міг прийти до тями, розкладав речі, готував чай, копав картоплю для моїх бахмачан. Настрої накочувалися хвилями — від шалених вибухів радости до пригніченості й депресії. Аж ось усе вляглося. Ще тільки четверта година дня, до вечора ще так далеко, скільки всього можна зробити — і скільки ще таких днів попереду! Це рай, утрачений і повернутий рай. Бог дивиться на мене й усміхається.

Біля хати повно квітів — мамина робота. Усе пахне такими дорогоцінними, такими забутими запахами, усе вітає. Літають білі метелики, часом кричить півень, щебечуть ластівки. Бджоли збирають нектар із маминих квітів — чорнобривці, айстри,

портулаки, сальвії і ще, ще, — на все це можна дивитися вічно. Я так довго нічого оцього не мав. Можливо, ніколи не мав. Не мав нашої хати; не мав квітів біля нашої хати; не мав і крапельки свобідної самотности, — чекав на когось або чекали на мене. Завжди треба було кудись іти чи їхати: до війська, на завод, на сесію в інститут, на чергові гастролі, на каву з Юрком, на музику до Тараса Чубая…

Господи, як же я витримав усю оту несусвітню суєту, усі оті поїздки й безпритульні блукання, коли весь час мені треба було тільки одного — оцієї хати, спокою і самотности.

22 серпня

Заходило сонце, падав червоний, густий призахідний дощ, полум'яніли жоржини. Усе потроху набуває сенсу. Усе стає на свої власні місця, і ця ієрархія думок, слів і вчинків починає милувати око й душу. Незабаром осінь. Незабаром дощі й тумани, і все меншатиме зеленого, а більшатиме жовтогарячого й золотого світла із-за вікна. Отак воно й повинно закінчуватися, оте напівбожевільне метання і борсання — тихим передосіннім вечором, настільною лампою з зеленим абажуром, горням чаю і сигаретою, чистим стосом паперу і гарними книгами.

Ніяк не можу звикнути до того, що мені немає більше куди поспішати, і не тільки сьогодні, а взагалі, завжди. Адже все на світі приходить дуже вчасно і доречно. Як же мені бракувало оцієї впевненості і рівноваги! Варто було їх здобути, затримати, як одразу ж котилася навала суєти, яка руйнувала зосередженість і увагу, нищила настрій, забирала з собою… І яким же я тільки покірним був щодо світу і всіх його вимог до мене! Так, наче мені ніколи не було шістнадцяти років, коли світ не смів навіть наблизитися до цього серця.

26 серпня

Читав Біблію, Третю Книгу Царств, про царювання Соломона. Такий величний, такий зрозумілий, навіть у своєму відступництві, образ; і спорудження храму, і будівництво дому, безліч золота і прикрас, безліч мудрости. Таке стрункe, цілісне життя, таке квітуюче, щасливе царство. І Бог, Який питав уночі, і додержання Богом усіх Своїх обіцянок… Господи, як ми звиродніли з тих пір,

ми — рід людський; у які непролазні хащі забрели, в темряву й дикунство. Уся книга сповнена широтою подиху, заллята сонячним світлом присутньої істини, доцільністю і виправданістю людського життя: будувати Храм, Дім, кохати жінок, які народжують синів, складати тисячі притч і пісень, судити мудро і справедливо, жити — царювати…

А вчора розчищали з Кашкою зарості акації та бур'янів біля його хати. Говорили про кризу, в яку потрапили й самі, й наші сучасники, про гостру необхідність спокою і сталости. Безмежно зоряне небо було над головами. І відчулося мені тоді, увечері, якесь важливе наближення, як перехід Господа через Єгипет, якесь дуже просте і водночас дуже істинне, прабіблійне промовляння до душі моєї зірок, і маленької Яринки, і тата з мамою в нашій хаті, які чекали на мене, і всього-всього, що починає здійснюватись, як здійснюються нарешті осінні яблука, відриваючись від гілля і зависаючи на мить в осінньому повітрі, як здійснюються вдруге прогулянки з батьком по лісу, як здійснюються всі Божі обіцянки Авраамові, і Ісаакові, і Давидові, і Соломонові, і всім нам.

3 жовтня

Завтра від'їжджаю. Всі мої сплять, пізня година. Сиджу в батьковому кабінеті, кружляє секундна стрілка циферблатом, а далі, за вікном, горить один-єдиний ліхтар. Наростає і затихає гуркіт нічних поїздів, знову тиша, знову, як і завжди. Скільки разів сидів уже отак, перед дорогою? Тільки сьогодні до звичного вже у таких випадках настрою долучається якась іще одна триваюча постійно нота; її ледве чути, — вона щемка і несмілива, ніби тривожна, а може, й ні; ще вона трохи схожа на тендітне стебло і на промінь; може, сенс її полягає в запитанні, сказаному пошепки: «Ти не зрадиш мене?» — але хто питає мене отак серед ночі, перед черговим у безмежному ряду від'їздом? Чи це питає мене найрідніша під сонцем і під місяцем матіївська земля і хата наша маленька, де цього разу я залишив усі свої рукописи і книжки — мовчазних заручників повернення? Чи це доля моя, істинно моя, і душа моя, жива знову й чиста, *як тоді*, озивається отак серед темряви, і тиші, і гуркоту поїздів: «Ти не зрадиш мене знову?» Або ж це усмішка Яринки, світла і печальна, наче просить вибачення, — бо ж Кашка знову лежить п'яний і спить, після того божественного вечора у Матіївці, коли вона зварила нам їсти, і ми довго говорили, й оживало давнє, і палало багаття, і вона,

довірливо притулившись до батька, у великій до колін куфайці, слухала нашу вечірню розмову, — а тепер бачиш, мовляв, Костику, як воно вийшло?

І раптом я розумію, що таки ж від мене залежить цей вибір, зраджу я чи ні; що, може, єдине, чим я справді володію тут, у цьому і в усіх інших світах, — дар Божий, перший і останній, — свобода *моєї* волі; і тільки від мене, а не від якихось обставин залежить, зраджу я і запродам цю свободу — святість — чи ні. І тоді я розумію, чому *мене* питають, бо тільки я один *можу* дати відповідь. Не продати себе задля тлуму, задля настрою, доброго або поганого, задля грошей, задля красного слова або каламбуру. «Ти не зрадиш мене більше?» — питаються і чекають відповіді.

Розпуста, пияцтво, гріхи з недбалости й оспалости, гріхи зі слабости й незнання, гріхи зозла, — все це зрада одного єдиного, того, що в Емерсона називалося «довірою до себе», а у Швейцера — «побожним схилянням перед життям». І не гріхи самі по собі страшні, *бо їх могло б і не бути*, і в них можна щиро розкаятися, але страшні якраз ота байдужість до них, і нерозкаяність, і духовна втома та оспалість, оте недбальство, коли подумки махаєш рукою. Страшним є заперечення життя як принцип (у швейцерівському розумінні), бо з цієї першої і основної зради — адже я живий і Бог — Бог живих, а не мертвих, — постають усі наступні, і серед них — зрада самого себе, втрата ідентичности і перетворення на зомбі. Як багато тих зомбі довкола — і як мало тих, хто ще чи вже не втратили *своєї* душі, свободи *своєї* волі.

Чи, може, сказати: «Вони мене не обходять»? Адже, справді, буває так, що вони мене не обходять, ці зомбі, ці бездушні, висмоктані оболонки. Але ж буває і таке, що *обходять*. А тоді? їхати, як Швейцер, до Ґабону? А хіба там їх нема? Стати невидимим, недосягальним, усамітнитися в Матіївці або деінде, — але це знову втеча, знову заперечення життя, знову не те.

Проте у мене не виникає обурення перед покрученою сосною; жалість до неї минає, а натомість приходить гордість за те, що вона все одно живе. Може, «зомбі» — занадто? Може, все-таки каліки, покручі, інваліди — але *живі*? Чи схилявся побожно Швейцер перед життям тих, хто запроторив його до концтабору?

Для того, щоб любити, треба *любити вже*, цієї миті теперішнього часу, любити у значенні «є»; щоб любити, треба бути *живим*.

І я більше не зраджу тебе.

1991

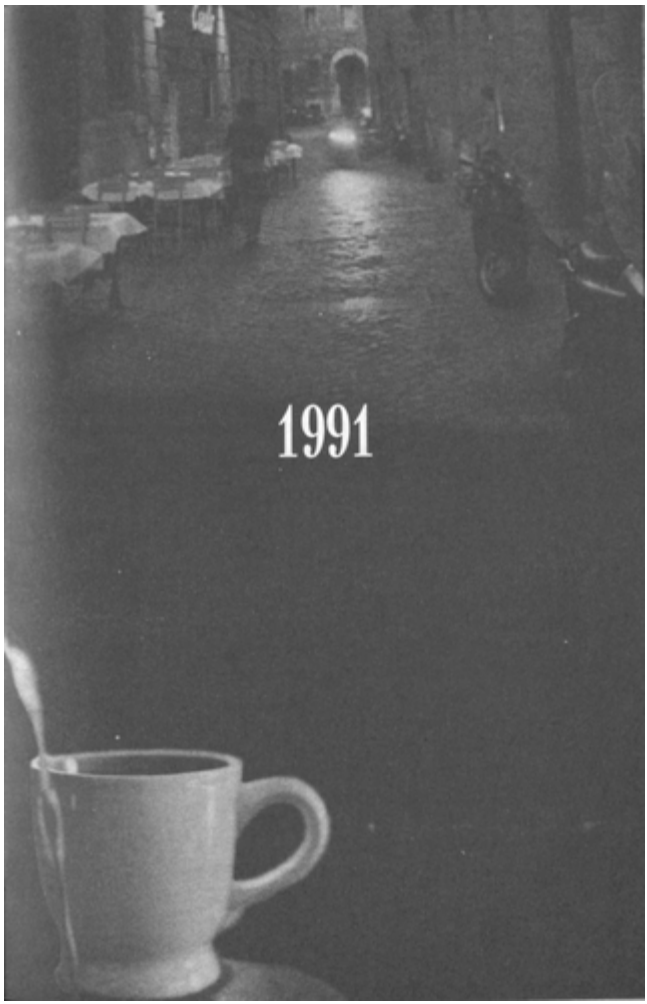

2 січня

Лютий вітер, холодно і незатишно в хаті. Слухаю, як Моррісон читає свої вірші, курю, мерзну. Поки що нічого іншого. Є речі, про які зовсім не хочеться писати; їх можна тільки відчувати — як віру або любов, скажімо.

…Є речі, які приходять до тебе серед ночі в дуже тихому галицькому містечку, коли безсоння примушує підводитися з ліжка і шукати сигарети; дивишся на одне-єдине вікно, що

світиться там, попереду, дивишся на нічне зимове небо і раптом починаєш пригадувати сімдесят восьмий або дев'ятий рік, коли ви жили в малосімейці, розташування старих, майже знищених за час безкінечних переїздів меблів: канапа, круглий стіл, дві книжкові шафи, дзеркало, перед яким колись будеш голитись і ти; пригадуєш ту дівчинку, Світлану, яка жила поверхом нижче, і в якої повісився батько, і вона з меншим братом ходила по нас — сусідах — збирати гроші на похорон, бо жили вони дуже бідно — як і всі ми, — і моя мама, яка виносить їм три карбованці, і це опухле від сліз напівдитяче обличчя, котре ти полюбив так, як це може зробити тільки шістнадцятирічний хлопчисько; а потім, через п'ять, чи сім, чи скількись там років, твоя сестра каже, що Світлана померла від невдалого аборту. Якась блискавка спалахнула над нами в юності — над Світланою, мною, Людою і ще, ще, — і при світлі тієї блискавки ми побачили речі, які багатьом видавалися чистою метафізикою, справою віри, ще чогось; ми побачили тоді, у чотирнадцять-шістнадцять років, речі, які приходять і тепер, серед ночі, скрізь — в Англії, коли ви швидко їдете у бік веселки, в маленькому галицькому містечку, деінде; ці речі не можна бачити за так, безкоштовно; і кожен розплачується за своє, побачене у світлі блискавки, по-своєму: смертю, пияцтвом, розпустою, віршами, кризою, записами до щоденника, безсонням. Це щось подібне до променевої хвороби. Бо побачити Бога — не минає безслідно. І той будинок стоїть ще й досі.

4 січня

Писати треба містику. Не поезію, не прозу чи драму і т. д., а містику — як особливий жанр. Певна річ, що це не оповідання про духів та мерців або щось у такому роді; містика як жанр уже існує, немає тільки, наскільки мені відомо, загальної концепції і теорії цього жанру. Один із найпереконливіший доказів існування містики як нового жанру або й нового виду мистецтва — романи Кутзее, численні вірші Стуса, одна з перших — Вірджінія Вулф; це щодо прориву в містику літературного; у кіно — Тарковський, Форман і Берґман. «Мистецтво» — «містика» — ця віддалена подібність звуків наштовхує на думку про повернення мистецтву його споконвічної ролі, його, так би мовити, «соціальної функції», а саме: ритуал, священнодійство, літургія, офірування. Служба Божа. Мистецтво зможе бути знову тільки тоді, коли розпочне нове коло, сміливо і чесно вдавшися до дієвого ритуалу. Не вірші,

а знову молитви і гімни та пеани, не просто музика, а «музика сфер» спроможні лікувати душі; не просто живопис, а живопис, який допоможе конкретній, реальній особистості врятуватися від демонічних, зловорожих сил, які не перестають бути менш загрозливими через те, що у них ніхто не вірить. Містика не тільки палаючої молитви, але і кожного написаного слова; містика мовчання і чистоти, містика бруду, містика Буття.

20 січня

Сумніви щодо християнства, викликані всіма отими недоречностями, про які писали Дідро, Ніцше, Фройд, Рассел, екзистенціалісти. Власні сумніви. Я більше не можу вірити сліпо. Багато чого у християнстві відштовхує мене своєю неістотністю, історичністю, людським, занадто людським переданням; усі оті пізніші нашарування, вчення батьків церкви — а первісний зміст утрачено, і з шести десятків євангелій залишилося лише чотири. Хрещення, причастя, догми, пекло, — все це пізнішого походження, цього могло й не бути. Як усе це стосується істинного Христа? І чому саме тепер, коли я вирішив бути щирим перед собою, а відтак признався в недовірі до християнства, — чому саме тепер почався такий нестерпний тиск? Злякатись і повернутися до віри тільки через страх, як було вже одного разу, я не можу, — навіщо Господу такий «вірний»; та й самому мені чи потрібна і допоміжна буде молитва навпіл із сумнівами? Риторичні, дурні запитання, нікчемне письмо. Про якусь там творчість за таких умов узагалі не доводиться говорити. Мерзота запустіння, от і все. Важливо, пам'ятаючи попередній досвід, не наробити дурниць, як це сталося у 1985 році, — пиятика, блукання, ідіотське, абсолютно недоречне одруження, щось лихе і зловісне в душі і в довколишності. Можливо, якраз тепер прийшов час спокутувати тодішні вчинки, зроблені на зло рідні, Надійці, тим, хто називав себе моїми друзями, — собі самому на зло, — от воно, те зло, і принесло свої плоди. «Коли мине п'ять років».

Задля чого ж тоді я сліп над книжками й оцими щоденниками, коли тепер, як і тоді, не можу знайти виходу, не пам'ятаю жодного з осягнень, які здавалися вічними й неперехідними, такими, що спрямовуватимуть мій шлях і зроблять його якщо не простішим, то принаймні обраним свідомо? Задля чого моя пустопорожня ерудиція, задля чого безкінечні молитви і медитації, навіщо всі безсонні ночі і ті дні, коли я не виходив із кімнати, задихався в цигарковому димі,

захлинався літрами міцного, як отрута, чаю або кавою, густою, запашною, безсенсовною, як виявляється тепер. Отже, ані книги, ані щоденники, ані молитви й медитації, ані безсонні ночі, ані прокурені дні. Ключа до свого життя як не було, так і немає; є тільки розпач від блукання околицями того життя, ілюзійні вчинки, беззмістовні слова і вірші, сон, а точніше — жахіття брудної, затьмареної, якоїсь аж не моєї свідомости; а ще — сотні отаких сторінок, які підтверджують, що сон, блукання та ілюзії тривають.

Ось уже і Світланка вклалася, приспавши малого Сашка, позбиравши його іграшки, постеливши мені ліжко, як завжди останнім часом, і пошепки побажавши спокійної ночі. Спасибі тобі, сестричко; я так хочу, щоб ти і твій синочок були щасливими. А ще трохи раніше полягали тато з мамою. Я прийшов від Кашки, а вони сидять поруч, телевізор дивляться, мама насіння лузає; Світланка з Сергієм у кіно пішли, Сашко спить, а вони сидять удвох, одні-однісінькі, такі постарілі, тихі такі, сироти мої, майже нічого доброго і не побачивши в цьому світі, тільки вимучившись і перевтомившись. Це ж старість їхня прийшла, а я сиджу отут і нічого не можу вдіяти, нічогісінько. Сохне білий мамин халат, висить на книжковій шафі батькове пальто, стоять у кутку його чоботи — наші, негарні; лежать на підлозі стоси чистого паперу, стоять у двох багатостраждальних шафах книжки, які супроводжували нас усеньке життя, які я читав найпершими, якими бавився й багато з яких розмалював, ще не вміючи читати; як зуміли, так і прожили ми це життя, не відкупляючись, як інші, ні від армії, ні від усіх тих бід, які щедро сипалися на наші голови; бідно, хворо, незатишно, сором'язливо, ненав'язливо, по-своєму гордо, — як зуміли.

Тихо. Так тихо, аж у вухах шумить. І ніч така чорна, така глупа, січнева, безсніжна ніч стоїть за вікном, з одним-єдиним ліхтарем навпроти сусіднього будинку, там, де колись мене мало не вбили. Жінка, імені якої навіть не знаю, врятувала. А її саму вбили, по-звірячому, через рік-два. Це що — така плата за моє життя?

Напівбожевільний друг; приступи скаженої люті, тремтячі руки, голос, судоми; усе це зробила горілка з дужого, життєрадісного, талановитого хлопця за десять років. Замість автономії — претензії, замість колишньої скромности і небажання навіть говорити про власні вірші — уперте називання їх геніальними, читання до речі і не до речі, кому треба і кому не обов'язково. Але горілка — це вторинне; первинною усе ж, мабуть, була відсутність світогляду, здатного протистояти обставинам або ж не зважати на них завдяки власній самоцінності і

самоцільності; а ще — претензійне бажання бути всезнаючим, усерозуміючим, усепрощаючим, вищим за всіх — і, поряд із цим, дріб'язкове роздратування редакційними або всіма іншими співпрацівниками через їхню тупість, обмеженість, небажання визнавати його — вищим і т. д. Брак культури духу, брак виплеканого духу, невміння з ним — тобто з собою — поводитися, невміння працювати духом, а не просто, як у наших щоденниках, спілкуватися і, поспілкувавшися, розходитися кожен у своїх справах. Для того, щоб дух працював, йому необхідно мати власний, ні в кого не запозичений, не вичитаний у книжках світогляд, хоча це приблизне слово уже нав'язло на зубах; такий світогляд — це способи вияву духу в світі, світогляд — це вікна і двері того дому, де живе дух. А він у нас живе доти, доки ми дихаємо; вся біда в тому, що житло його часто без вікон і без дверей, темниця, у якій дух мучиться усе життя — і мучить нас; дух — не прикований за ногу в'язень, він — господар у власному домі, він повинен виходити і приходити, працювати у хаті або на подвір'ї, він хоче діяти, а не відсиджувати строк. Духи також бувають різними: дух спокійний, доброзичливий, мудрий, ясний і толерантний, — це дух етичний, з усіма ознаками доброї культури, шляхетної вищости, — він буває і серед селян, і серед священиків, учителів або письменників; а є дух тривожний, суєтний, заздрісний, безумний, брудний і догматичний — це дух хворий, тяжкий, нещасливий і такий, що приносить нещастя. Його дух захворів через довгострокове ув'язнення; він став анемічним через відсутність свіжого повітря та здорової, справжньої, своєї праці, наслідки якої були би помітними, зримими, — як майстер бачить власноручно збудований дім. Культурний дух — це дух майстра, вироблений, виплеканий, цілісний — а відтак творчий, і речі, які він творить, — скрипки, крісла, сонати чи кораблі, — і його справи, — розмова чи мовчання з ближнім, — усі ці речі так само цілісні, зроблені з любови і з любов'ю, зроблені майстерно. Більше того, вони так само нікомуненалежні, навіть своєму майстрові, — кому належить скрипка Страдіварі? хорал Баха? драма Шекспіра? — вони вже речі самі по собі, і в них також присутній дух.

Добре, — скажемо ти і я, — з усім цим можна погодитися; але де його взяти — світогляд? Перше, що спадає на думку, — дух сам повинен збудувати собі житло, не забуваючи про вікна і двері. Але, як ми вже пересвідчилися, наш дух не є майстром, йому бракує культури, тобто вміння, майстерности. Він ночуватиме під мостами, на вокзалах, піде в прийми і найми, але збудувати житло — світогляд — не зможе. Не зуміє. То нехай вчиться, — скажуть нам. Але він і так вчиться все життя, одначе не помітно,

щоб це дало якісь наслідки, крім поверхової ерудиції і, відповідно, — претензійности. Можна сказати навіть, що він уже переобтяжений знаннями, — але вони не викшталтували дух, тільки втомили. Отже, це не ті знання, що треба, — скажуть нам, — або візьміть уже готове християнство, або крішнаїзм, або буддизм, або вчення Альберта Швейцера, або ж непереможний марксизм-ленінізм, — і не морочте голови. А ми скажемо: якщо це не ті знання, то де ж тоді ті? Дуже великою випадковістю було б, якби ми, стільки довідавшись, бодай краєм вуха не почули про ті, справжні знання. А християнство і все інше ми вже не можемо прийняти беззастережно, не покрививши душею, бо там, і там, і он там бачимо хиби та вади, і вчення ці не є очевидними, загальними і вічними, щоб ми могли отак їх прийняти.

27 січня

Неділя, січень 1991 року, тиша. Сиджу сам на кухні, п'ю чай і курю сигарети. Вночі нестерпно боліла голова, ноги зводила судома; прокинувся від болю, мучився і терпів, потім змусив себе підвестися, шукати якісь таблетки; поглянув тоді у дзеркало і побачив хворе, страдницьке обличчя з напівбожевільними очима, які сльозилися; «це — я», — подумав. Таблетки допомогли, заснув десь через півгодини, снилися важкі, моторошні сни. Це я, така собі єдностка серед мільярдів інших. Вдуматися тільки: серед мільярдів. А вони наче й не існують для мене, сто, двісті тисяч — щонайбільше. Мільярди живих антропоморфних істот вовтузяться цієї неділі, у січні 1991 року, серед тиші, по планеті, яка знаходиться в далекій провінції Всесвіту; мене важко уявити, настільки мізерне, випадкове і минуще це існування. Якщо у Бога тисяча років — один день, то що ж тоді мої дні і роки мого життя у Його — і моїх власних — очах? Мікроскопічна іскорка, кварк — це я. Припустимо, що я можу уявити собі кварк, у якого болить голова, у якого є власні думки, і світогляд, і проблеми; але чим я можу зарадити йому, — і хто може зарадити мені? Щойно майнула ця думка — і її вже немає, блиснула іскорка в очах — і погасла; чи ж не божевіллям було би думати про неї ще, опікуватись її долею, перейматись її проблемами, коли вже ні іскорки, ні проблем її немає цілий день — тобто тисячу років? А два-три дні? А рік Божий — тобто триста шістдесят п'ять тисяч років? А мільярди таких іскорок, міріади, більйони, чи які там іще існують числа? Можна сказати, що всі вкупі вони складають одне велетенське полум'я, і полум'я це — Бог. А можна сказати, що

думка ця — лише образ. А можна взагалі промовчати. Сенс буття дещо просторішає, коли припустити, що вчення індусів про переселення душ — істинне, що іскорка — вічна, душа — безсмертна мандрівниця крізь форми усіх існувань — від хробака до Будди, а відтак — до нірвани, до великого згасання у темряві і в нічому. У нічому сенс буття не існує, є тільки сенс не-буття. Але якщо індуси помилялися? Адже і це вчення не є вічним, загальним та очевидним. І що таке вічність, загальність, очевидність із погляду іскорки, однієї або другої в ряду більйонів іскорок, — і з чийогось іншого погляду? Чітких відповідей немає, немає останніх відповідей і готових розв'язань, — зате є свобода волі і свобода вибору. Відтак чи може вибір, зроблений вільно, бути помилковим? І, в той же час, чи справді він вільний, цей вибір, коли є вічна, загальна й очевидна зумовленість істоти багатьма більйонами невідомих і відомих нам причин? Що, у такому разі, помилка, а що — істинне? І те, й інше — є, припускається, відстоюється, відкидається, потім знову повертається і знову є. К'єркеґорові можливість і необхідність, гойдалка, терези, абсурд. Незумовленість і нікомуналежність властиві Богові, властиві бурхаючому полум'ю, універсуму — але не часткам, не іскоркам, — кажу я, щоб відразу пригадати протилежне, те, що читав у «Ґіті» про незумовлені душі і т. д. Отже, знову: можна так, а можна й отак, гойдалка гойдається, маятник хитається, верх-низ, низ-верх, і минають години, обертаються стрілки, приходить день смерти, а потім день народження, маятник гойдається, не віддаючи переваги нікому і нічому, інакше він зупиниться; відтак буде маятник, який зупинився, буде годинник, який продовжуватиме йти, один поспішаючи, інший відстаючи, і, мабуть, ніколи й ніде не буде годинника, який ітиме точно, — бо щодо чого ця точність і цей час? Просто: все є. Просто: я є. І тоді все розпочинається з початку, а може, з кінця, не пригадую.

31 січня

Сонячний, морозяний, веселий і засніжений день. Зима справжня, не-вигадана, з яскравим блакитним небом, із синіми тінями дерев і хат на чистому скрипучому снігу, зима, якої так бракувало останніми роками, від якої не хочеться ховатися у теплій і темній кімнаті з котами на печі, з годинниками, які монотонно відмірюють час, і час цей — для чистоти та діяння, теперішній тривалий час. Сліпучо-жовта скирта соломи в

сусідньому саду, яблуні і шпаківня, добрі, споконвічні речі з власними назвами.

Почав учора читати «Нудоту» Сартра і відклав; це — зайве, це пережите мною і благополучно забуте; а як вразив мене цей роман тоді, два роки тому, вперше опублікований у нашій (?) країні, роман і автор, про яких стільки чулося, говорилося, читалося, — про них; ім'я Сартра було чимось на зразок амулета, що добре допомагав у боротьбі з демонами, хоча у чому полягала сутність його дії, ніхто з нас не знав. Усе виявилося набагато простішим і зовсім не таким цікавим, як нам здавалося. І скільки тих амулетів-імен або амулетів-назв філософських, чи релігійних, чи мистецьких течій перейшло через наші руки та шиї за ці одинадцять-дванадцять років! Першими були поети: Ґарсія Лорка, Антонич, Рільке, Пастернак, Целан, Елюар, Сен-Жон Перс і майже містичне — Бретон, сюрреалізм, ще хтось і щось; потім художники і жахливі репродукції — Пікассо, Боннар, Сезанн, Моне, Чюрльоніс, Деґа і майже містичне — Далі (тоді ще живий) та Бройґель і Босх (на той час уже мертві). Потім у хід пішли композитори, чиї твори нам вдалося почути значно пізніше, — але як упевнено оперували ми їхніми іменами під час нічних бахмацьких дискусій: Бах, Палестрина, Джезуальдо, Моцарт, Бетговен, Шенберґ, Дебюссі і Равель, а поряд — «Пінкфлойд», і «Юрай-Гіп», і, звісно, «Машина часу». Ще були напівбоги-прозаїки: Лаґерквіст, Кафка (якого знали тільки з цитат і переказів Затонського, Наливайка, Ґароді й Мотильової), Флобер (тільки мій!), Достоєвський, Джойс («Портрет художника в юності»), латиноамериканці — Маркес, Кортасар, Карпентьєр, Астуріас, прибалти — «Молода естонська проза», Мате Траат, Енн Ветемаа. Літературознавство уособлювалося в збірнику «Структурализм: за и против», де були Ролан Барт, Тодоров, і Якобсон із кимось аналізував Бодлерових «Котів»; а ще — «Мімесис» Авербаха, «Про реалізм без берегів» Ґароді і кілька книжок Бахтіна. До речі, серед прозаїків я забув назвати ще одного: Пруста; це був уже справді бог, а не амулет.

І все це перейшло, відійшло, розвіялося, як і той дим моїх перших люльок та сиґарет; внутрішню сумну посмішку викликає фраза Кашки, коли він переповідає Дудкіну історію з екзаменом тих часів у Літінституті: «І тоді я перескочив на свого улюбленого К'єркеґора», — каже Кашка, і руки в нього труситься з перепою, і я посміхаюся про себе, бо що означає той факт, що в сімдесятих роках, і тепер також, він нічогісінько не знав і не знає про філософію К'єркеґора, — що означає цей факт у порівнянні з тим, що цей філософ — справді *улюблений*, як були улюбленими і Ніцше, і Гайдеґґер, і Шпенґлер, і… що означає цей факт, коли,

добре знаючи, що Кашка не читав К'єркеґора, я в той самий час добре знаю, що він користується тим старим бахмацьким прийомом викликання імені доброго духа, знаю, що він користується амулетом задля утримання духу цікавої бесіди, — і знаю, що в самого мене цих амулетів уже не залишилося, що мене цікавить ясне і виразне життя мого власного духу, — без викликання на допомогу добрих духів К'єркеґора, Швейцера, Сартра…

І це важко. Але це чесно. Неможливо бути легким, неможливо мати власний простір, якщо ти опираєшся на ті або ті авторитети, якщо ти посилаєшся на когось, а не на самого себе. І справді: на кого можна покликатися? На кого можна покластися? Ні на кого. Відтак робота триває, січень закінчується сьогодні, а лютий розпочинається завтра.

12 лютого

Спалити Золотий Храм — це спроба зруйнувати стіну між спогляданням і творчістю, між *vita contemplativa* та *vita activa*. Згарище, сам процес палання — так само творчий, духовний акт, який дорівнює творчому актові спорудження Храму. Це акти, які стоять в одному суцільному ряду. Палаючий Храм — це пелюстка троянди з другого боку. П'ять віків історії Храму й одна ніч його горіння тотожні. Кінець дорівнює початку, смерть — народженню. Але стіна існує лише у свідомості людини, стіна між Спогляданням і Діянням, і ця стіна — слова «споглядання» і «діяння». Цим самим утворюється протиставлення одного другому, — протиставлення ілюзійне, але в результаті його людина змушена *ніби* вибирати. Ілюзійний вибір в ілюзійному протиставленні, яке існує тільки на рівні мовної свідомости. Саме тому Дзьосю мовчки кладе сандалію на голову і виходить геть. Святий Нансен, зарізавши кошеня, мусив вибирати між його життям і смертю, між конфліктом ченців та необхідністю заспокоїти їх, дати урок і присоромити за суєтність. Святий Нансен «вибрав» *Діяння*, меч, який убиває. Дзьосю вийшов геть, бо він — нікомуненалежний. Побачивши «кошеня», побачивши, що воно «прекрасне», захотівши його мати, ченці поводили себе, як звичайні люди, обдурені майєю слів і сном розуму: насамперед тому, що люди нічого не можуть мати, і, навіть забравши до однієї з келій те кошеня, вони все одно не володіли б ним, — кошеня так само нікомуненалежне, як і Дзьосю, як і Нансен, як і кожен із тих ченців; наступна помилка — поняття «прекрасне», ще

одна ілюзія, — нікомуненалежне кошеня не може бути прекрасним або бридким, воно і прекрасне, і бридке, то чорне, то біле, з головою і без голови, скороминуще і вічне, — його, як і вчорашню троянду, неможливо назвати, неможливо висловитися про нього — в силу першої причини, непізнаваного першоджерела нескінченного ряду подальших причин — нікому-неналежности; остання ілюзія — що це було «кошеня», — а чому не «демон»? «Будда»? «Патріарх»? Зрештою, чому не «троянда»? А якби вони до того дня взагалі ніколи не бачили котів — що б це було тоді? Тоді негайно виникла би потреба *назвати* його, тобто перенести цілком дійсне явище у площину понять, мовної свідомости, задля того, щоб, знову-таки, *мати* його. Проте, як уже неодноразово було зазначено, *мати* неможливо *нічого*. Отак, із дійсности, нікомуненалежної, виникає майя, якій належать практично всі люди. Майя слова, майя назви, ілюзія власности, залежність від ілюзії і зумовленість нею.

Далі. Яку роль виконує святий Нансен у очах Дзьосю, котрого взагалі не було на той час у монастирі? Святий Нансен розповідає, але що він розповідає? Яка це історія? Чому Дзьосю повинен її слухати? Йому розповідають історію, побачену очима святого Нансена; ну, а якби її розповідав чернець Західної келії? А якби Східної? А якби цю історію розповіло саме кошеня? Було б уже як мінімум чотири історії, але жодна з них (навіть якби їх було чотири тисячі) не була би дійсністю. Але чому Дзьосю повинен *слухати* чотири тисячі історій про одне кошеня, одного святого Нансена й одних зі Східної, других — із Західної келій? Святий Нансен осквернив Дзьосю. Тому Дзьосю мовчки втілив цю істину, поклавши на голову сандалію і вийшовши геть. Треба встати, вийти й очиститися. Жодної з чотирьох тисяч історій не було. Була *одна* дійсність. Була одна дійсність, потім друга, потім третя, — до кошеняти, з живим кошеням, з мертвим кошеням, без Дзьосю, потім удвох зі святим Нансеном, один святий Нансен, один Дзьосю, — неможливо перелічити й описати кожну з хвиль єдиного океану, неможливо і непотрібно. «Зустрінеш патріарха — убий патріарха, зустрінеш святого Нансена — убий святого Нансена…» Святий Нансен зустрів кошеня і вбив кошеня, — але в дійсності, а не в своїй свідомості цієї дійсности. Він не зміг його позбутися, в результаті це кошеня стало майєю і поселилося у свідомості святого Нансена. Ось хто направду заволодів кошеням! Але він заволодів не дійсністю кошеняти, а лише фантазмом, «історією». Дзьосю зустрів святого Нансена і вбив його у своїй свідомості; разом із майєю Нансена загинула і майя кошеняти. Дзьосю вбив майю кошеняти — ось чому святий Нансен із гіркотою вигукнув: «Ах, чому тебе не було тут удень! Кошеня

залишилося б *живим*». Ось чому відповідь Дзьосю називається «Животворящий меч».

Осквернення майєю Дзьосю не прийняв, він трансформував його в осквернення дійсністю, а потім пішов і помив голову, справді очистившись від справжньої скверни.

13 лютого

ЯК нікомуненалежна троянда зумовлена ґрунтом, водою, сонцем, ТАК і я зумовлений психофізичним середовищем організму. У цьому немає нічого поганого або доброго, це факт, з яким треба рахуватися, це — дійсність. Треба пам'ятати, що троянда може зів'янути або розквітнути залежно від обставин, залишаючись при цьому зів'ялою або розквітлою трояндою. Троянда не може вибирати того, чим вона зумовлена. Але її потреба розквітнути, а не зів'янути, — теж факт дійсности, з яким треба рахуватися; тут не йдеться про вибір, оскільки існує мета, яка нівелює вибір. Я повинен стати собою, і психофізичне середовище організму має стати моїм; дух, тіло і психіка повинні бути єдністю. Єдністю, яка навіть не усвідомлюється, як і троянда не усвідомлює, де її корінь, де — стебло з листками, де — квітка, де — запах цієї квітки.

Якщо ексцентричне «я» — дійсність, необхідно задіяти цю дійсність і зробити її садівником, котрому однаково належні і діяння, і споглядання; якщо ексцентричне «я» — ілюзія, її треба позбутися. Через ексцентричність «я» тіло людини є повністю названим, повністю прорефлексованим; відтак або воно запізнюється, або рефлексія. Звідси почуття незакоріненості, відчуженості тіла від свідомости і навпаки; через свою названість і тіло, і свідомість є ілюзіями, недійсними і недієвими, вони не ростуть, щоб розквітнути, а працюють автоматично, механічно, на марґінесах, не на повну силу. Вчення, релігії, віри, системи людей грають роль дзеркал у калейдоскопі, які організовують хаотичне розташування скелець у чіткий і гарний геометричний візерунок; але суть у тому, що «гарність» цього візерунка, як і сам він, — ілюзія, оптичний фантазм, і в дійсності розташування барвистих скелець лишається хаотичним, фрагментарним і довільним, ладним щомиті, від найменшого поруху, розсипатися в іншу хаотичну непослідовність. Ексцентричне «я» виконує роль ока, яке заглядає до калейдоскопу з упорядкованого, наперед визначеного для споглядання боку; тим часом хаотична сторона залишається невидимою, на неї не звертають уваги.

А ще є однозначний вітраж, де картина завжди залишається однією і тією самою картиною, з одним і тим самим сюжетом, однаковим з обох боків, річ у собі, яку кожне наступне покоління може трактувати по-іншому або і взагалі, забувши значення цього сюжету, просто милуватися. Це — закоріненість вітража в певному соборі певного міста певної країни з певною вірою певної планети. Він живе своїм власним життям сповна, і ексцентричного «я» тут не існує; існують інші, сторонні глядачі, але їх могло б і не бути, вони не є обов'язковими умовами буття.

Проте мене не задовольняє ані реальна статичність «вітража», ані ілюзійна динамічність «калейдоскопу» (тим більше, що набір скелець і дзеркал у ньому також залишається стабільним). Ні статика, ні динаміка, ні відсутність їх, але: то статика, то динаміка, то відсутність їх, то відсутність їхніх понять. Ні «ілюзія», ні «реальність», але дійсність сповна, дійсність троянди. Зробити ексцентричне «я» садівником — це все одно, що знайти собі Хазяїна; саме це слово викликає огиду, навіть якщо врахувати, що ексцентричне «я» — це теж я. Адже через цю його ексцентричність я відчуваю (сприймаю: але *хто* сприймає ексцентричне «я»?) його чужим і належати чужому не збираюся. Ексцентричне «я» — поняття Плеснера, його ілюзія, його «прекрасне кошеня». Я знімаю свій капець, ставлю на голову і йду геть. Треба встати і вийти з ілюзійної клітки, вигаданої іншими людьми без мене. І я зроблю це.

19 лютого

Писати треба щодня, щоб кожного дня позбуватися мови і досягати глибинних ритмів чистого мислення. Процес письма настроює на внутрішній лад, вивільняє ритм, який у протилежному випадку залишається затиснутий словами. Процес письма — це така ж вправа з йоги і медитація, як і правильний глибокий подих, і кожне заглиблення у себе. Із цього погляду цікавою є ідея якраз ритмічної, метричної побудови вірша. Верлібр — це вивільнення ритму ментального, тому він безпосередніший і глибший за своєю дією, ніж анапест або хорей; але для належного сприйняття верлібру необхідно настроїтися на той самий ментальний ритм, який був у його творця; виникають також цікаві варіації й асоціативні вибухи на перетині двох мислень, двох інтеліґібельних ритмів — читача/слухача верлібру і його автора. А ритмічний вірш настроює на свій ментальний ритм у процесі сприйняття ритму фізично відчутного; це теж

цікаво, бо тут поет виступає у ролі організуючого начала, як шаман, у чоловічій ролі; ментального ритму, *завданого*, скажімо, сонетом Шекспіра або елегією Бродського, неможливо уникнути, неможливе діалогічне сприйняття, принаймні одразу, у процесі читання/слухання; ти змушений іти до кінця вслід за автором, підкоряючись його ході. Істотний момент з ослабленням сприйняття ритму, коли він перестає діяти (про це писав Едґар По, аналізуючи «Ворона»). І тоді вірш закінчується, хоч би насправді було ще три-чотири його написані строфи. Закінчується ментальний, а не фізично відчутний ритм. Підкорятися авторові більше немає сенсу. Закон необхідного біологічно розміру тіла діє і тут. Я погоджуюся з віршем доти, доки він є структурою, яка не прагне до всеосяжности, і підкоряюся йому доти, доки він не претендує на мене сповна. У такому разі кожний вірш може сприйматися як істота або річ (Рільке), як повноправна дійсність в одному ряду з дійсностями троянди, жайворонка або годинника. Ритмічні вірші неможливо *написати*; їх можна тільки складати, організовувати, проявляти, зумовлюючи внутрішнім розміром процесу мислення, яке створює дійсність, інваріантним мерехтінням його «хвиль»; неможливо створити всю дійсність одразу. *Писати* можна прозу; її ритм — це набагато ширша амплітуда коливань маятника; цікаво було би дослідити, як збільшується фізичний обсяг твору разом із розширенням отакого коливання.

Дійсність завжди організована, хоче того людина чи ні. День і ніч, пори року, корінь і квітка троянди, — усе це організоване Богом-природою, еволюцією чи всіма разом, мене це не цікавить. Але все це організоване не за людськими законами. Людина, мавпуючи таку організацію, створила тільки міста, в яких неможливо жити, тоталітарні режими і так далі. Поза динамікою і мінливістю дійсности стоїть велика статика, нерухомість; поза життям метелика і жайворонка стоїть *організм* (людина натомість організовує поняття «організм»); метелик і жайворонок живі тому, що організовані, тому що мають межі, за які ніхто не може проникнути, не зруйнувавши і не вбивши метелика або жайворонка. Ці мільярди організованих нікомуненалежних дійсностей, цей космос, де всі мають право на життя і смерть, де автономія — не право і не обов'язок, а умова виживання, сама дійсність, позбавлена, нарешті, вибору, — вибір, саме це поняття привнесене людиною, є її прокляттям і першородним гріхом. Людина розставляє довкола себе копиці сіна і помирає з голоду, так їй і треба. Бо їй, отже, треба так. Людина створює недійсність, прагне до всеосяжності! вигадує потреби і можливості, хоча її ніхто, крім неї самої, до цього не змушує.

20 лютого

Відлига, вітер, навіть у кімнатах пахне весною. Вчора дві години ходив лісом, знявши окуляри, курив біля Вербового потоку і дивувався, — виявляється, дим від сигарети синій і запашний. Сидів і слухав тишу, яка складалася з дзюрчання потоку, співу пташки, віддаленого гавкоту псів і вітру, що шумів у верховіттях смерек. Спускаючись із гори, вкритої лісом, озирнувся: так, це Бройґель, «Мисливці на снігу», шлях до неба і до землі — один і той самий шлях. Цього разу я нарешті не обдурював дійсність, і вона озвалася тишею над Вербовим потоком, небом небачених кольорів: ніжно-пурпуровим, ніжно-бузковим, сірим, темно-синім; а вгорі висів серп місяця, а за горою заходило сонце. Під мостом, на якому я стояв, текла ріка, безмовна, місцями закута у кригу. Як добре без людей.

Через три дні — день мого народження. Мені виповниться двадцять вісім років. Що я тільки пережив за цей час, що тільки передумав, наговорив, натворив, — а ось сиджу зараз тут, пишу, читаю, бавлюся з малою Владиславою — і відчуваю, що тих дійсностей позаду вже немає, що я чистий, як нова сторінка у щоденнику, «і сонце щодня — нове». Не весело й не сумно, тільки щем якийсь у серці, тільки прийняття всього, що було, — і непам'ять про нього. Втім, пригадується багато чого: походи матіївськими лісами і кар'єрами, канікули в Соболівці, зустрічі і розмови з Кашкою та Тузом, перші вірші, перші новели, перші справді гарні книги; батько, мама. Світланка; туга за домом, перші друки, знайомства зі справжніми поетами і людьми — Рябчук, Чубай, Малкович, Герасим'юк і Римарук, довгі, щирі і розумні бесіди з Сашком Ільченком, уночі, у московському гуртожитку, спільні мандри автомобілем із Юрком Саєнком, Тарасом Чубаєм. Навіть Таню і Надійку пригадую спокійно, і гіркота цього разу трохи приємна, як приємна гіркота кави. І от сиджу так, пригадуючи фрагменти, пов'язані між собою тільки одним — моєю присутністю в них, ряд минущих ілюзій дійсности, які в мені перетворилися на єдність, на дійсність вічну, які з непам'яті перетворилися на мою пам'ять і на мою власну історію, поза якою кожна історія байдужа мені, бо мене там не було, не знаю навіть, як це сказати, нарешті і я чогось не знаю. Бо як сумістити усвідомлення того, що минулих дійсностей уже немає, з моєю пам'яттю, де вони все ж існують? І чим, у такому разі, є моя пам'ять, — дійсністю, чи ілюзією, чи сном, чи мовою? Люди

шукають дійсність дійсности, так, наче може бути дійсність більше або менше дійсна; дійсність дійсности — це ілюзія; так само й ілюзія ілюзії — це дійсність; а ще є ілюзія дійсности і дійсність ілюзії; але дійсности дійсности не існує. Є тільки більш або менш глибока єдність із дійсністю і причетність до неї; що більша нікомуналежність, а точніше, що глибше усвідомлення нікомуналежности, то глибша єдність із дійсністю. Знання є справжнім тільки тоді, коли воно здобуте самотужки і перевірене на самому собі; всі інші знання ілюзійні; неможливо навчитися чомусь із книжок; те, чому навчишся із книжок, завжди буде не знанням, а тільки поінформованістю.

Тим часом закінчується зима. Тим часом відлига робить свою справу, і сніг почорнів, і тиша у хаті, і щем у серці. Так завжди буває напередодні весни, напередодні мого дня народження. Тож хай усе буде так, як воно є; нехай коливаються незримі й реальні ритми, нехай живе моє життя і нехай живе моя смерть. Ось, живу; що поробиш? Живу, проминаю і промину, — не весело і не сумно, просто так, — крапає вода з даху, цокає годинник, шкрябає і шкрябає перо по паперу; ще одну сторінку написав, і сенс її полягає в тому, що десь там, попереду, є сторінка, якої вже не спишу дрібним і густим почерком, ніколи-ніколи не розкрию якогось нового зошита, ніколи не заправлю ручку свіжим чорнилом; в отому «ніколи», яке теж дійсність, — запорука дійсности сьогоднішньої; і це одна й та сама дійсність. Нема за чим шкодувати, адже так чи так усе стається, вечір, а потім ніч, а потім ранок і день приходять один за одним, сходить і заходить сонце дійсности; про все це сто тисяч разів думали і писали, шукаючи в цьому сенсу, який стосувався би їх безпосередньо; але сенс не в довколишності і її стосунках, а в тому, хто запитує про цей сенс, і відповідь не в тих або інших констеляціях слів, а у смерті того, хто запитує, у мовчанні картини Бройґеля, у голосі лісової пташки, у синьому і запашному димі, який стелиться над Вербовим потоком; уся справа в тому, що це не питання і не відповіді мови, а пошуки першопричини, якої вічно не було і тепер уже не буде.

21 лютого

Вийшов на вулицю і завмер, приголомшений: сліпуче весняне сонце, муха вдарилася об окуляри, чотирнадцять градусів тепла, і голоси птахів, псів, людей. Пізніше, коли сидів із кавою і цигаркою на вулиці, під хатою, прилетіла бджола, сіла на вікні,

поряд зі мною, і довго чепурилася неслухняними сонними лапками, не менше за мене спантеличена несподіваним теплом, попри сніги, які ще лежать довкола; а потім знялася і щезла в сонці. Отак прокидаєшся від довгого десятилітнього сну, ніяк не можеш повірити, що це вже дійсність, і просто п'єш і ніяк не можеш напитися нею, дійсністю-сонцем.

Смішно, але вчора в Кортасара, у «Грі в класи», відшукав місце, де члени Клубу говорять про мову на основі творчости Мореллі; майже дослівні збіги з моїми записами від 14 і 19 лютого; мене цілком спокійно можна звинуватити у плагіаті. Такі співпадіння приємні і неприємні водночас. Перечитуючи власні думки, викладені цього разу Кортасаром, я зрозумів те саме: що розв'язати проблему мови, її оновлення, очищення і т. д. неможливо, залишаючись у площині мови, проблему мови неможливо розв'язати засобами мови. Потрібна інша, принципово безмовна структура мислення. Той самий дзен-буддизм, та сама «молитва пошепки» у Селінджера, те саме «Харе Крішна» — це методи виходу за межі мови. Насамперед треба очиститися від мови, а там уже буде видно, чи можна і чи треба очищати її саму. Бо ж шукати навпомацки, руйнуючи граматику і синтаксис, безмежно розширюючи або звужуючи лексику, вдаватися до послуг автоматичного письма, конструювати і деконструювати навмання — безглуздо; за Олівейрою, за Мореллі, за Кортасаром і за мною стоїть не п'ять мільйонів років генів, а п'ять мільйонів років мови, що, зрештою, одне й те ж саме. Взаєморозуміння можна досягти без мови (або: тільки без мови). А для нас мова служить тільки для того, щоб обмінятись артикульованим незадоволенням з приводу недостатности і недійсности мови. Рефлексія рефлексивної мови, спрямована на саму себе, — це жах, це рефлексія рефлексії, зачароване коло, у якому можна крутитися до смерти. Треба вийти за межі кола і стати осторонь, як робить це Дзен, наскільки я його собі уявляю. Мову, її функції і можливості можна теж сприймати як біологічно необхідні розміри і потенції організму і не вимагати від цього організму, скажімо, польоту, якщо тут від самого початку відсутні крила. «Якби свині крила, вона б небо зрила», — висловлюється мова про себе після глибокого самоаналізу. Кожна мова — організм, який живе і помирає. Навіщо примушувати цей організм виконувати невластиві йому функції, піднімати тягарі, які вона ніколи не підніме, або воскрешати з мертвих? Прагнення оживити мертву мову або примусити ще живу виконувати чужі їй функції — каприз людини, наслідок її задурманеності й самовпевненості. Олівейру-Кортасара-Мореллі бісить те, що він не такий геніальний, як йому хотілося б; і він починає сікатися до мови, до

філософії, до кохання, намагається витягти сам себе за волосся вище власного зросту, напихає роман (не тільки «Гру в класи») іменами модних поетів, філософів, назвами модних на той час Дзен і гіпі, нашпиговує текст цікавими (бо ж він не дурний) цитатами, — і на всьому цьому лежить порохнява аргентинського провінціалізму, прагнення видавати себе не за того, ким він є насправді; біда ще й у тому, що сам Кортасар усвідомлює це, а від такого усвідомлення неможливо заховатись; і от замість нехай не геніального, але дуже цікавого Кортасара-новеліста ми маємо провінційного романіста з претензіями. Це те, що загрожує не тільки мені, а всім присутнім: бажання видаватися геніальнішим, ніж ти є насправді. Але нічого, з роками це минає; а хто таким і помер, то тут уже нічого не вдієш. «Бажання видаватися геніальнішим, ніж ти є насправді», — добре сказано. Блакитне яскраве небо і жовта шпаківня на чорній яблуні, яка виростає з білого снігу, під яким також чорна земля, дивлячись на яку із космосу, не бачиш цієї чорноти, — освітлений ізмарагд, усміхнений сапфір, дорогоцінна кулька; може, тому мислення людей і рухається по колу, — бо ж усе довкола рухається по колу.

Теплий лютневий день, дійсність сонця і лагідного нарешті повітря, дійсність пташиних, собачих і людських голосів, безмовна дійсність мене. «Татку, таточку», — стрибала вчора біля мене Владислава; доню, донечко…

2 березня

Якось усе це затягнулося, час провис, наче стоїш у довжелезній черзі і знаєш, що стояти доведеться ще три-чотири години, а від цигарок уже болять горло і легені, журнал і книжку прочитано, прочитано всі вивіски уздовж довжелезного коридору, і перед тобою все та ж сама спина, і позаду те саме обличчя. Так починається відчай, що може закінчитися буйним божевіллям або тихою смертю, яка завершить стояння в черзі і покладе край безглуздю.

Встати і вийти з черги, як часто робив це у житті; нехай я залишуся без окулярів, без цигарок і без горілки, але зате я не стоятиму у людській черзі; я не можу витримати такого приниження, не можу стояти в одному ряду з цими істотами, які взагалі не помічають ніякого приниження, для яких черга є життєвим простором і середовищем, — із власним повітрям, із власними законами, обов'язками і благами, які виникають внаслідок стояння в черзі. Кордони, офіційні папери, гроші,

паспорти, візи, довідки, квитки, обов'язок перед суспільством, — служити в армії, платити податки, голосувати на виборах, брати участь у, — куди я потрапив і що я тут роблю? Я потрапив у чергу і я в ній стою. Я стою у черзі і терпляче-нетерпляче-байдуже-оскаженіло чекаю. Я все життя стою у черзі і все життя чекаю на звільнення від черги; але черга — це символ поганої, недійсної вічности, черга — це змія, яка кусає свого хвоста, і перший, і останній у цій черзі — я, і покинути чергу можна тільки тоді, коли помреш або встанеш і вийдеш із моторошного червоного цегляного будинку під тихий літній дощ, який спадає на землю разом із сутінками, і пахнуть квітучі липи, і в хаті так тихо й затишно, і ти стоїш біля відчиненого у сутінки вікна, куриш цигарку, яка знайшлась у батька, дивишся на тихий липневий дощ і раптом розумієш, що ти таки встав і вийшов із черги, не померши і навіть не збожеволівши, і ти розумієш, що ти вже нічого не чекаєш, — так, як це було в дитинстві, коли навіть Новий рік і день народження приходили якось самі по собі, виникали так нежданo і доречно, як і цей пахучий липневий дощ, як вечір і ранок, — адже тоді ти не знав, що таке безсоння і як можна чекати сну або ранку; пізніше люди навчили тебе, що ранок, день, вечір, і ніч, і пори року також стоять у черзі, терпляче чекаючи свого часу; підлий антропоморфізм і тут мусив усе перепаскудити; а насправді ані осінь не чекає на зиму, ані весна не чекає, доки закінчиться час зими, — просто завжди, вічно є одна і та сама весна, одне і те саме літо, одна і та сама осінь і одна-єдина зима; вони не чекають нічого, вони просто виникають і щезають, і це закон, так само очевидний і безіменний, як оте китайське дао, яке не може бути назване словами, бо назване дао — уже не дао.

20 березня

О, як незвично бачити все це: вологу чорну землю, зелений мох, дрібний весняний дощик навскоси; які солодкі ці гіркі блискучі пахощі, яке все нове і справжнє у глибинах простору, котрі нарешті відкрилися натомленим очам, — і цей сильний молодий вітер, наповнений голосами птахів, і ці дивні прекрасні хмари… Прокидаєшся після важкого сну у задушливій кімнаті і, похитуючись, виходиш сюди, виходиш в *сюди*, якого стільки чекав і так кликав, не знаючи його справжнього імені, кликав прозрінням, дійсністю, вірою, всіма на світі іменами; воно ж не мало жодного імені, воно приходить саме, тоді, коли його вже не

чекаєш ніколи, коли вже зрікся його і майже прокляв, воно настає і є, і тоді читаєш Кавафіса та Елітіса, і тоді вдихаєш запах свіжої риби, і тоді слухаєш Doors, дивлячись альбом Рембрандта, — і хоча це *сюди*, це *воно* не має власної назви, — інакше його би також зробили власністю, — ти розумієш, ти відчуваєш, ти сам єси своїм пробудженням, своїм одужанням, своєю вірою, своєю смертю. Боже, як добре, що я дожив до сьогоднішнього дня з особливим весняним світлом, строгим і прекрасним сірим світлом, яке повертає речам форму, а формі — колір, а кольору — сенс…

Можливо, це відбувається тоді, коли філософія і віра твої стають тілом і кров'ю твоєю, коли відбувається оце містичне таїнство перевтілення думок у відчуття, коли щезають які завгодно оцінки, одним словом, коли все стає на свої місця, так, як воно було у далечезній юності. А може, все зовсім не так, тільки тепер не має значення, як воно, а тільки що: весняний дощ, гул літака над хмарами, зелений мох, кольорова гойдалка, яка хитається під березневим вітром порожня, — і блискуча чорна свіжа нова справжня земля, — усе самодостатнє, і ти також. Нікого нам більше не треба, не треба імен, не треба книжок, не треба людей, — тільки самотня весна, тільки порожня кольорова гойдалка під вітром, тільки мала Владя, яка спить у сусідній кімнаті, щоденник, цигарка, чай, — правічне, праістинне, — нарешті знову не боїшся цих слів, нарешті знову не рефлексуєш.

І відчуваєш у собі нову молоду кров, кров, з якої так само зійшли брудні сніги, кров, із якої витекло торішнє і позаторішнє сміття, яке накопичувалося роками; і ця безлюдна кров шумить у голові, і це твоя голова, і це твоя кров, яка єдине твоє вино, найліпше з усіх на світі вин.

2 квітня

Дуже теплий і сонячний день, весняні тіні, вітер. Так затишно на душі, такий чистий світ перед очима. У природі не існує криз і боротьби, вона байдужа до всього, що є невід'ємною часткою людини. Треба бути природою і культурою, — вони обидві позалюдські, вони — єдина дійсність. У природі і в культурі немає ілюзій, немає фальшу й підробок, — так є, от і все. Так, є міражі і мімікрія, але вони все одно справжні, вони плідні. Людина ж створює безплідні міражі, а потім губиться серед них, застосовуючи свою мімікрію; вона настільки зливається з довколишнім міражем, що потім і розчиняється разом із ним.

Пливуть непереможні кораблі; і ти сходиш на берег, відвідуєш найрізноманітніші країни і міста, з чудернацькими звичаями, костюмами, мовами; а потім повертаєшся на корабель і знову вирушаєш у путь. Колись давно-давно ти хотів стати моряком, — бажання здійснилося в ось такий спосіб. Здійснюється все, рано чи пізно. І тому треба бути дуже обережним, бажаючи, а особливо висловлюючи це бажання.

Будиночок із кольорових кубиків, збудований Владою. Чорний песик і лис, якого я привіз із Вільнюса, — рієстаносіс. Сонячні плями на столі, на сторінці — тіні від листя кімнатних квітів, вірний друг електричний камін, який врятував і цієї зими. Книжки; деякі з них залишаться тут, бо ж неможливо запхати *все* до двох торб, хоч які великі вони. А більше, бачиться, й нічого. Ніколи не відчував цієї хати; просто звик до ось такого розташування стін, вікон, дверей, меблів; сама ж хата залишилася чужою; вона могла бути привітною, але тільки тоді, коли тут нікого не було; а таке траплялося всього двічі чи тричі.

А далі, за вікном, — Підбузька гора; десь там тече Вербовий потік і шумить вітер у смереках та буках; хто його знає, якби там можна було збудувати маленьку хижку, може, і вдалося би прожити тут іще рік-два; але без людей. Тільки ж це неможливо, люди обов'язково знайдуться, їх дуже приваблюють самітники та їхні хижки. Чомусь цілий день сьогодні згадується Мюнхен. Була осінь, були смарагдові і золоті прикраси у магазинах, фонтан на Марієнпляц, де ми зустрічалися. Маленькі, затишні і чисті ресторанчики, привітні, усміхнені, уважні люди, латиноамериканці, які грали свої національні мелодії на площах. Колись я поїду туди сам, і пригадаю себе теперішнього, і, замовляючи ще один вайсбір, посміхнуся сюди, в цей день, посміхнуся спокійно і з розумінням; по суті, тільки я один і розумію себе все життя.

Пливуть білі хмари над галицьким селом, віє вітер і гойдає портьєри, спить мала Владислава. Немає гіркоти, і втоми немає; я вже пережив гіркоту і втому; я дуже важко їх пережив, усвідомивши, що треба встати і вийти. Ось уже й квиток замовили. Пливуть непереможні кораблі, пливуть непоспіхом, під хмарами і сонцем, під вітром і під яскравими зорями. Нічого не треба боятися.

7 червня

Літній, сонячний день у Матіївці. Важко навіть повірити, що

це я пишу такі слова серед червневої тиші, коли за вікном буяє сяйво блакитного неба, коли щебечуть птахи серед листя і білосніжні хмари стоять аж до Батурина; як добре — «аж до Батурина». Нічні тривоги щезли разом із пітьмою, думка працює плавно, послідовно і невимушено, — так, як тече Сейм; юрмляться квіти у холодку від берези; пригадуєш ось такі слова, які роками не зринали у свідомості, і їх хочеться повторити вголос: «холодок», «оддайте», «літечко Боже»… Кава і сигарети, вчорашні малюнки, прояснена свідомість, шкіра рук, яка вперше почервоніла від сонця. Слова у новому щоденнику, Реформація, — усе доцільне, усе правда. Я повинен жити отак, в ось цій сонячній сумирності, в оцій неквапливій плавності, гнучкій невимушеності, віддаленості від людей, від чужих і непотрібних людей. Я повинен жити отак, поблизу свого Бога, подалі від людей; тільки так можна обміркувати і зрозуміти необхідне, тільки тут можна відсікати зайве, непотрібне, породжене недостиглістю і недосконалістю чужих мені умів, їхньою сутністю і брудом. Добрі, старі істини, здобуті аскетами-містиками в пустелі, вечірній мед і джерельна вода, спокійний, простий і життєтворний свіжий хліб на чистій скатертині. Реформація неістинного минулого в істинному сьогодні. Червень, позбавлення від нестерпної ноші, від рабства, від ув'язнення, збавлення, про яке стільки благав Бога, спинення, свобода. Чи не випереджаю я знову події? Але хіба може бути облудним ось такий стан? Хіба може бути неправдою все написане і відчуте сьогодні? Я знаю, чого я боюся: я боюсь, що це тимчасово, що зайде сонце, погаснуть пташині голоси, настане ніч, а отже, наляже безсоння, і така чиста, струнка і врівноважена моя свідомість знову перетвориться на безрадісний, брудний, швидкоплинний хаос; я боюся втрачати побудоване з таким трудом, щодня будувати одне і те ж саме на руїнах учорашнього того самого. Неможливо будувати щось правою рукою, руйнуючи водночас лівою; а в мене якраз так і виходить, день служить правою рукою, а ніч — лівою, хоча буває й навпаки; у кожному разі мені дуже шкодить сон, саме під час сну руйнується архітектура духу, саме сни, незрозумілі, непотрібні, важкі, примушують підводитися знову ледве живим, усе починати спочатку, — тоді як сон мав би зміцнювати побудоване за дня. А зараз здається, що так цей золотий стан спокою і порозуміння зі світом і залишиться в мені, точніше, я залишусь у ньому, хоча чим іншим є цей стан, як не самим мною, зведеним до цілісности, зосередженим у єдності? Цікаво, що така концентрація починається одночасно з фізично відчутною розкутістю (мабуть, концентрація і розкутість — дві риси одного явища), з'являються

зір і увага, а відтак плаский, аморфний хаос перед очима починає набувати чітких, виразних форм, — трикутні листочки на квітці, мурашка, пісок, стежка, яка веде у глибину простору, що виник невідомо звідки, створився щойно, і в цьому просторому просторі є цілісність окремих форм — ластівок на дротах, хмар у ясно-блакитному сяйві, сосни, плетеної ліси, — з'являються тіні і напівтіні, кольори, все *оживає*… Але ж: я описав стан і себе в ньому такими, якими ми були вранці, під час першої кави і першої сигарети; тобто це спричинено зовнішніми чинниками, кавою і тютюном; а якби їх не було, цілий день минув би у сірій брудній аморфності, пригніченості і роззосередженості. І все ж, оскільки свідомість може, вміє бути такою гармонійною і простою, треба навчитися концентрувати і розковувати її без збудників; тим більше, що дія їхня з часом пригасає, вичерпується. Що це може бути? Медитація, молитва, правильний подих, терплячість?

11 червня

Щебечуть птахи, пообідня пора; хочеться всього зразу — Сейму, лісу, «Бгаґавад-ґіти», Євангелія, іспанських містиків, кави, сигарети, полуниць; гублюся перед таким багатством можливостей, бо ж у роки подорожі не мав нічогісінько, крім незрадливого щоденника, у якому все більше і більше мріялося про оце літо повернення, літо чистоти, літо відшуканого русла і правильної слави Господа. Тиша, спека, легесенький вітерець, — і така ж, як цей вітерець, легенька, невидима, але відчутна усмішка, що перебігає серцем.

Добре поплававши, повернувся з Сейму; швидка течія знесла мене далеко вниз, за пішоходку; а тут, біля нашої хати, сьогодні розцвіли півонії, ніжно-рожеві і білосніжні, з тонким, святковим запахом; а ще зацвіли жовтогарячі лілії; як висловити це: швидку і чисту течію, в якій повільно, уже не поспішаючи, як учора, ти пливеш до протилежного берега, а потім назад; і це святкове, таке радісне цвітіння білосніжних, і ніжнорожевих, і жовтогарячих форм; а над нами — сяюче червневе небо з такими ж білосніжними, як квіти півонії, хмарами; а ще ці чисті пахощі повсюди — через них не хочеться повертатися до хати й книжок; хоча й хати, і книжок я теж дуже давно, майже ніколи, не мав. Усе вродило, — бачиш нарешті? Усе вродило і з кожним днем самостійно набуває саме тих, ідентичних твоїм мріям і надіям, обрисів, набуває обрисів обличчя, яке довго різьбили не щастя і

сподівання на збавлення. Ти дивишся у дзеркальце, розчісуючись після купання, і переконуєшся, що це тільки твоє обличчя, з характерними зморшками біля очей і губ, — кожна з них надає твоєму обличчю своїстого виразу, і, дивлячись у дзеркальце на своє обличчя, на Сейм, на Батурин, на жовтий пісочок і зелені верби, знову розумієш і знову погоджуєшся з тим, що жоден попередній день дивовижної подорожі не був марним, не був безплідним, що кожна безсонна ніч, посаджена у твоїй свідомості, — вродила, мов яблуня, що треба було саме так — і не інакше. Погоджуєшся з Богом, і Він погоджується з тобою.

12 червня

Сьогодні півоній розпустилося ще більше, по суті, обидва кущі — рожевий і білий — повністю вкриті мініатюрними хмарками цвіту. Як зрадіє мама, коли побачить їх у суботу! Смішно, але у щоденнику все частіше з'являються окличні речення. Цієї ночі знову спав погано; найбільше бісить інерція, за якою продовжує працювати розум, призводячи спочатку до безсоння, а потім до важких снів; тепер треба вчитися ще й засинати, всьому на світі доводиться вчитися від початку.

Рідний труд на рідній землі… Але який труд рідний для мене? Вигадувати сюжети, писати навмання, шліфувати стиль, — як Флобер, Пруст і Набоков, — забувши про тих безталанних ексцентриків, які руйнували стиль або постмодерністично (слівце!) глузували з нього, пародіювали, самі імпотенти, нездатні створити, нездатні до важкої послідовної праці, — так, як я оце тепер, — або ж просто не покликані до письменництва, котрі схоплюють якісь марґінальні і нехарактерні його сторони; і чим є письменництво взагалі? Без сумніву, це також спосіб буття, як є спосіб буття музиканта, художника, кравця, лікаря тощо; але хіба Сервантес, Монтень, Ґете вели письменницький спосіб буття? І хіба Флобер не шукав собі роботи на старості літ, і хіба Монтень не був мером Бордо і так далі… Йдеться про *безпосередній* вихід на культуру у прямому розумінні слова — без посередників, про надійну комунікацію; реформаційні громади, Острозький центр, братства мали, окрім власних молитовних будинків, церков, бібліотек, ще й друкарні; пізніше були журнали, довкола яких гуртувалися і в яких друкувалися однодумці. Повинен існувати дуже простий механізм: пісня — гітара — сцена; книга — друкарня — розповсюдження тиражу; жахливе відчуження від безпосереднього виходу на культуру, типово совєтське явище,

паралізувало весь літературний процес: брак паперу, брак коштів, — так можна до смерти чекати на папір, кошти, на осяяння, покликання, натхнення; а робити свою справу треба вже сьогодні, цілковито поринувши у неї, зіґнорувавши паліативи, посередників, сурогати. Подорож, коли все було тимчасовим, — житла, ліжка, жінки, заняття, заробітки, — закінчилась, я повернувся на свою рідну землю, до свого житла, до свого ліжка, до свого майбутнього; тимчасовість, хисткість і непевність уже не можна виправдати. Півонії, тюльпани і троянди не шукають посередників; коли приходить пора цвітіння, вони просто цвітуть, і цього нічим не замінити.

13 червня

Ну от, позаду перші два місяці свободи. Озираюся тепер і бачу, що пролетіли вони блискавично, хоча тоді, особливо у травні, здавалося, що час загус; докучали болячки, фобії, спогади — все те, що є необхідною складовою очищення. Вчора надвечір пішов до Сейму; вдягнувся тепліше; приходжу, а там ще купаються, хоч сонечко вже зайшло; поторкав воду — а вона тепла-тепла; і я не витримав, роздягнувся і довго плавав сам у Сеймі, сам у надвечір'ї, сам у собі; Сейм був таким же ласкавим, як тоді, у юній давності, так само пахла вода, так само пахли руки — рікою, ласкавою чистотою, справжнім життям; і я повертався вечірнім оболонням, усміхався і вражено питав себе: невже це я повертаюся ввечері, після купання в Сеймі, додому; невже це не сон? І це не був сон, а було пробудження, і пахли квіти акації. Як багато зробили люди, щоб задушити в мені оцю природну ліричність, оцю задушевність і м'якість річкової води; як прагнули вони зробити мене схожим на них — похмурим або галасливим, злим і жорстким; як же не бути мені серед них закутим і невдоволеним? Бо хіба можуть люди, тим більше ці, серед яких довелося жити під час подорожі, — хіба можуть люди бути такими, як Сейм, як вечірні луги, що над ними встає туман, як пахощі акації? Люди не можуть бути такими, принаймні я таких не зустрічав; а я можу бути таким, як Сейм, як легкий вечірній відсвіт на водах, і я хочу бути саме таким, бо таким я і є, бо такою є моя внутрішня природа, дарована Богом; і так само, як душа моя є часточкою Божої душі, так само є вона і часточкою Сейму, споконвічного для мене краєвиду, в якому я народився, як цілком природня для нього хмара у надвечір'ї, або молода верба над Сеймом, або стара верба над колишньою його притокою. Я звідси,

я тут, а більше ніде мене немає і не може бути, як не може бути іншого Сейму, іншого Батурина, іншої Матіївки. *«Теперь же я видел их не только воочию, не только вживе, а в естественном гармоническом взаимоотношении с их родимой средой. Мне кажется, что это острое и чем-то приятно волнующее ощущение экологического единства, столь хорошо знакомое современным натуралистам, есть новое или, по крайней мере, по-новому осознанное чувство и что только тут, по этой линии, парадоксально намечается возможность связать в синтез идею личности и идею общности». (В. Набоков, «Другие берега»).*

15 червня

Мама приїхала; ходив зустрічати її до пішоходки, знайшов дуже гарну мушлю, але була вона вже заселена, тож довелося вдовольнитись однією стулкою скойки, перламутровою зсередини, кольору сеймової хвилі — ззовні. Потім збирав лисички у лісі, трохи заблукав, зорієнтувався за гулом автомашин від траси. Прийшов додому, відпочив, почистив гриби нам з мамою на обід; тим часом закінчилися сигарети. Чистив гриби, а сам нишком прислухався до якогось нового, малознайомого почуття, що зріє в серці; його можна назвати привітною, усміхненою байдужістю до людей, до їхніх суспільних проблем, до їхніх забобонів та обмеженості. Це зовсім не та майже ненависть, яка з'явилася у мене після злощасного «Золотого гомону», але корені цього нового стану лежать там, у гострому відчутті своєї несхожости з поширеним типом людей; ні перед тим, ні згодом я не був кращим за них; але я був, мабуть, завжди іншим, інакшим. Чи це «Бгаґавад-ґіта» так діє на мене? Мабуть, усе вкупі; вчора, повертаючись із лісу, міряв кроками свою стежку Брахмана, яка так несподівано проявилася у лісі позавчора; вийшло приблизно півтори тисячі кроків; дивно, що ця випадкова, але дуже гарна стежка, навмання вибрана серед інших, привела мене з лісу до самісінької моєї хати, — якщо не звертати на жодне з її відгалужень. Я ще не встиг добре цьому здивуватися і добре осмислити це, як раптом, наче грім серед кімнати, пролунала думка: *споконвіку цей куток села, де я народився, у Матіївці називають Індією.* Індія?! І я розреготався, сам-один у хаті, увечері, голодний, втомлений, хвилину тому ще пригнічений і нещасливий, — Індія? стежка Брахмана? — і відголоски того веселого реготу ще й досі викликають у мене новий приступ сміху; так жартувати вміє тільки Бог. Мабуть, цей самий сміх

перетворив і мою ненависть до людей на отаку незвичну привітну байдужість.

21 червня

Учорашня злива нарешті принесла переміну; стоїть тиха прохолодна погода, на тлі якої голоси півнів здаються яскравими спалахами. Навіть не віриться, що кілька днів поспіль це село смажилось у сонячному пеклі; таке враження, наче раптово вимкнули галасливу, неприємну музику. І настало велике полегшення. Тепер можна уважніше глянути всередину себе — і переконатися, що там/тут знову панує незрозумілий розгардіяш, наче після хамуватих гостей, коли жодна річ не знаходиться на визначеному для неї місці, а в немитих тарілках і горщиках із квітами безліч недопалків. Важко зітхнувши, розум-господар і душа-господиня заходяться порядкувати. Чомусь згадалася Леся Галатин, дружина Юрка Васьковича, у яких ми з Чубаєм жили в Мюнхені. Як ми йдемо вечірнім передріздвяним Марієнпляц, і біля однієї з яток вона пригощає мене гарячим червоним вином, і крапельки туману сідають на її гарну шубу, і зараз буде прощальна вечірка в «Авґустінері», а завтра мені їхати на Вкраїну далеку; таке раптове закінчення осени, пожовклого листя, італійських і грецьких ресторанів, блукань гарним і чужим містом, таке раптове і таке закономірне закінчення свята. Дивно навіть, як встигли очиститися ці спогади за сім місяців, якими зримими і живими стали вони. Цікаво, чи згадує про мене Леся, і якщо згадує, то як? Цікаво, чи зустрінемося ми з нею коли-небудь іще на цьому світі, «тоді, коли п'ять років перейде»? І чому раптом спалахнув саме цей спогад серед безлічі можливих, — у Матіївці, у червні, після зливи?

1992

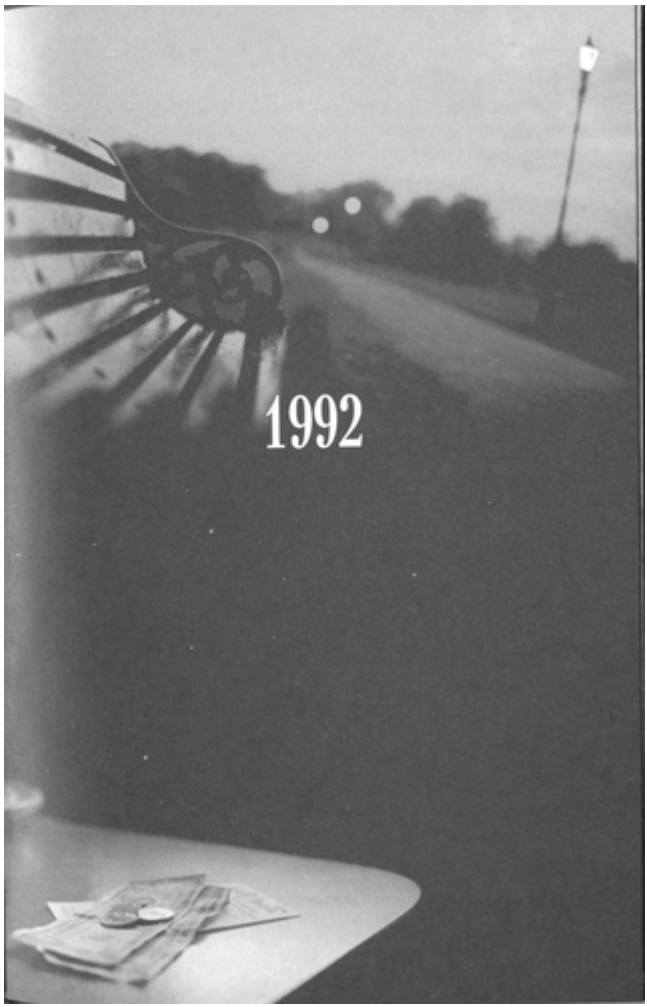

1 серпня

Пізній-пізній вечір, цвіркуни шаліють під зоряним небом, і, як завжди, гуркочуть поїзди, метаються нетлі під бузковим ліхтарем за вікном батькового кабінету. Тато і мама сплять, Світланка з Сашком теж, тільки Сергій дивиться по телевізору барселонську Олімпіаду. Більше половини переступного року минуло. Знову ті самі декорації. Час на сцену, Костику, твій вихід. Глядачі, слухачі і читачі скучили за твоєю незграбною постаттю, тихим і

хрипкуватим голосом; в'ються нетлі, палають зорі, не вмовкають цвіркуни. Ходімо ж! Ходімо, нічний самітнику, одвічний блукачу, черговий Дон Кіхоте; ходімо, палкий містику, тонкий лірику, безпритульний філософе, лицарю й аскете, ходімо вже, ніч розпочалася!

Ми не будемо озиратися назад і переповідати всі ті події, які сталися й не сталися з нами, в нас і довкола нас; ми не будемо переповідати прочитані за цей час книги; ми не будемо повертатися в зиму, весну і літо, останній місяць якого розпочався сьогодні. Ми вийдемо на балкон із чашкою гарячого міцного чаю, запалимо сигарету, будемо слухати цвіркунів, дивитися на першосерпневі зорі й думати про те, якою буде наступна фраза.

А буде вона, скажімо, такою: «На торжество снігів, як дим запахне щастям, розучимось чекати і прощатись; і вийдем на балкон, і світле «здрастуй!» промовимо, і світ нам стане за початок; вітри погасять сивину і сутінь, ще й виточать сльозу, даремну, бо святу; «оце ми й дочекалися», — ніхто не буде чути і розуміть не буде мову золоту; і сад старечих рук, нетлінний, бо невинний, нам стане за собор, в якому присягнем на вірність не собі, а всніженій годині, о котрій ми живем, о котрій не помрем». Такий гайдеґґерівський вірш, написаний коли б іще не перед військом, у цьому ж таки кабінеті, між цих самих книг і нетль, які злітаються на світло настільної лампи, — бо летіти треба на світло, це правда й істина. Летіти, доки живий. Живий доти, доки усвідомлюєш те, що ти живий. Усвідомлення і є світлом. Осмислення. Розуміння. Тощо. «Летюча музика», — сказала якось Таня Крижанівська і довго розповідала мені про музику Альбіноні, послухати яку тоді не було можливости; аж років через сім, перебираючи урізькі платівки, наштовхнувся на одну — на пакеті рукою Крижанівської було написано: «Летюча музика». Увімкнув програвач і з перших же тактів усвідомив — яким ясним було це світло і як не можна було не летіти на нього, — усвідомив, що знаю цю музику вічно; і яким же сліпучим був наступний спалах, коли ще через три роки я знову почув цю музику Альбіноні на касеті, привезеній з Англії (Леся Риба подарувала). Це була касета, яку *Doors* зробили вже після смерті Джима у Парижі; Джим читав свої вірші, а вони наклали на них музику, дуже добре вийшло. Передостанньою була тема з *The End*, а останньою — музика Альбіноні, летюча музика Крижанівської, яку виконували осиротілі *Doors*.

Ось таким сліпучим є інколи сяйво долі. Іноді мені вдається майже торкнутися його, долетіти насправді, і тоді я падаю в пітьму з обпаленими крилами, зі сльозами образи й нерозуміння. Я хочу постійного усвідомлення своєї долі. Я хочу постійного лету

до світла. Я не знаю, чи існує рай для сестер моїх нетль і братів цвіркунів, але я хочу, щоб він існував. Про це довідаємось — або не довідаємося — потім. У тому раю мусить бути дуже багато снігу, — бо надто пекучим було полум'я, в якому згоріли Джим і Дженіс, і нема їм числа… нема нам числа, тим, що палали, палають, летять і долетять таки до своєї долі, до здійснення її, тобто — до істини. Дуже багато снігу в раю. Засніжені канали, струнке собори, в яких з музикою Баха, Генделя, Моцарта звучить і музика Альбіноні. Хори, в яких Моррісон і Джоплін співають разом. Ви знаєте, що вони співають?

Так. Вони співають: «Ми — є».

6 серпня

Кілька днів у Матіївці. Цвіркуни і нетлі, легкі пахощі матіол у сутінках, коли виходжу на ґанок випалити люльку тютюну, що виріс на нашому городі, — мама посадила. Сходить місяць над вербами, замовкає село, вкладаються спати сусіди. І спалахують перші зорі. «Як добре без людей — правда, тату?» І гавкають нічні пси. А вранці, коли ти вкладатимешся спати, — півні співатимуть.

Сейм дуже обмілів цього року. І тьма народу товчеться щодня на його берегах, переважно чужинці, — вереск і виск їхній чути за кілометр. Через це так важко було примусити себе ходити купатися. Надто мала втіха порівняно з надто великим душевним дискомфортом. Коли вже нарешті обезлюдніє пляж, цей чистий колись, а тепер перетоптаний сотнями ратиць пісок? Коли вже вони поїдуть нарешті звідси і залишать нас у спокої — Сейм і мене?

Уже скоро. Усе меншає літа, все більшає осени. «Осеніє кругом», — як пише Пашковський. Неймовірно добре пише, це, може, вперше я читаю український роман із таким захопленням і зачудуванням. Власне, не пише, а є; дім буття мови, мова — дім буття. На сьогоднішній день Пашковський — єдиний вартий уваги прозаїк в Україні. *«…пора й нам, братове, достойну, сріблом окуту чару з молодою наливкою підняти в бронзовому світлі лип за неприкаяних і скорботних співвигнанців по недолі, за нас, без вини німих, пора стати лицем до грізних лляних одеж на західному видноколі й довіритись ясно-врочистому спокою в дні перед листопадом-вогнепадом…»* («Вовча зоря»).

Падають зорі. Ніч розпочалася. Затишно тут, біля світла настільної лампи, разом із нетлями слухати цокіт годинника. Думати: це час минає? Чи інше щось, дуже подібне на час, але

інше, інше, — сон? життя? Чи не сон, і не життя, і не час, а просто минущість, яка минає. Куди вона минає? У неминущість, — може. Усе це тільки слова.

19 серпня

Спас. Мамин день народження. Сьогодні моїй мамі виповнилося п'ятдесят років. Вітаю тебе, моя матусю, вітаю, моя така втомлена, така усміхнена і печальна, така свята. Вітаю тебе сам, наодинці з книгами і цвіркуном, у тихій вечірній Матіївці, де так пахнуть матіоли, посіяні твоїми ріднесенькими руками, де плине Сейм і зорі обертаються над нашою маленькою хатою у цьому великому світі. Будь щасливою і здоровою, моя мамочко, будь. Я тебе дуже-дуже люблю.

Спас. Цвітуть чорнобривці, жоржини і портулаки. Перегортаються сторінки книжок і молитовника. Течуть слова. Може статися, що я вже ніколи не напишу тієї великої книги, вимріяної ще на світанку свідомости. Так багато змінилося з тих пір. А найперше — прийшло розуміння того, що книги — це важлива, дуже важлива, проте не найголовніша річ у бутті. Найголовніша річ у бутті — саме буття, буття сповна. Часом книги лише додають цієї повноти. Але суть справи не в книгах. Сотнею книжок більше, сотнею менше, — це нічого не міняє. Ну, майже нічого.

Спас. Завжди вважав, що саме писання книг є моєю найавтентичнішою самореалізацією. Мучився через те, що не міг писати. Даремно я мучився, даремно напружував м'язи, щоб підняти несамовиту, нелюдську вагу безлічі слів і мов. Суть життя не полягає в підніманні тягарів. Інколи достатньо просто помовчати трохи, послухати цвіркуна або *Doors*, випити чаю, подихати пахощами матіол, випалити люльку, сходити до лісу та, обливаючись потом, мовчки принести ще одну сосну собі на зиму.

Спас. І одна-єдина нетля сидить на столі біля мене, спостерігаючи, як я пишу. Це вже майже осінь. Ти так прагнув самотности і свободи. Маєш тепер їх по вінця.

26 вересня

«Кімната Джейкоба» Вірджінії Вулф; відколи прокинувся, думаю про цю невеличку повість, розглядаючи книги у шафі,

папери, письмове приладдя, кришталеве яблуко, картотеки, годинник, магнітофон і хризантеми на своєму робочому столі. Сиджу на канапі, палю люльку і дивлюся — наче крізь вузьку замкову щілину з острахом підглядаю за чужою кімнатою, залитою вересневим сонцем, хмарами синього тютюнового диму. А ця кімната — моя; тільки як втрапити всередину, як сісти за такий привабливий стіл і розгорнути такі гарні книги? Маленьке дерев'яне розп'яття, привезене з Кракова. Друкарська машинка. Канапа, яку ми купили для нової чотирикімнатної квартири. Книжкова шафа, яка стояла у батьковому кабінеті і супроводжує нас усе життя, — шафа, у якій тепер стоять мої книги: Біблія, К'єркеґор, Гайдеґґер, Ґадамер, Філдінґ… Ось знову: Філдінґ і «Том Джонс», роман, який Джейкоб радив читати своїй коханці, а вона читала, і нудьгувала, і все одно намагалася зрозуміти — чому саме «Том Джонс»?

І призахідне сонце над Сеймом. І перо, яке пише зовсім не так тонко і вибагливо, як мені хотілося б… І ліс, до якого всього двадцять кроків. А завтра — Воздвиження. Що в цьому українського, що в цьому мого, чому я такий відчужений від кімнати і лісу, від Сейму і Сонця, від себе — я відчужений і зазираю крізь шпаринку, і навіть цим невимовно тішуся, бо й цього так довго не було — бачення оцього, милування, печальної радости.

Такий теплий вечір сьогодні. Один з останніх теплих вересневих вечорів. Так струнко цвітуть посаджені мамою жоржини і хризантеми, чорнобривці й айстри. Такий шляхетний відблиск на дорогоцінних книгах, привезених з усього світу. З таким острахом і тугою написана ця сторінка, може, єдина вдала сторінка у всьому щоденнику.

27 вересня

Воздвиження Чесного Хреста сьогодні. Цілий день нічим, по суті, не займався, — ловив сонячні зайчики доброго бачення, готував обід, палив грубу, напівлежав і лежав на канапі, прислухаючись до спокою, який народжується у мені, або ж до чогось більшого і значнішого за спокій. А ще грав на гітарі. Зап'ястя і пальці просто закостеніли, дуже важко притискати струни до ґрифа, руки оживають з ледь чутним хрускотом. Ще один день прожив-пережив-віджив. Надвечір захотілося чаю — доброго індійського чаю, такого міцного, щоб щелепи зводив, і нормальну сигарету. Чаю і сигарет захотілося. Чи настане колись

час, коли матиму їх удосталь? Чи хотітиму їх так, як сьогодні хотів, смутно дивлячись на пожовтіле кленове листя і безмірно високі небеса?

Все життя чогось або бракує, або обмаль. Недостатність, ураженість цього життя. Так має бути? Чи це тільки злий жарт, чиєсь зумисне протистояння тому, що мало би бути насправді? Щиро кажучи, мене це вже не цікавить. Я достеменно знаю, що життя детерміноване, і детерміноване зовсім не людиною з її планами, надіями, пристрастями. Людина може встановлювати лише порядок — імітацію ладу, в якому все доладне і детерміноване. Імітація — це не тотожність, а отже, неспівпадіння. Треба свідомо, душею і розумом відмовитися від безглуздих спроб навести лад. Треба дистанціюватися, відійти на кілька кроків, заспокоїтись і придивитись уважніше, — заглянути до себе всередину і визирнути з себе назовні, не нав'язуючи довколишньому жодних своїх або чиїхось уявлень про те, яким воно мало б бути.

2 жовтня

Цілковита непростежуваність ідеї тієї країни, у якій мені випало народитися й жити, мовою якої я думаю і говорю, цілковита розірваність і заплутаність її історії, невизначеність основних, засадничих рис ідентичности українського народу, який у кожному столітті виступає з іншим обличчям. Плинність і аморфність, двозначність закладені вже в геополітичному розташуванні цієї країни, а на додаток — сім десятиліть комуністичного тоталітаризму. І зліпок із цієї дійсности — моя свідомість. Неможливо бути *людиною взагалі*, принаймні це неможливо спочатку; до буття *людиною взагалі* можна прагнути або не прагнути, проте первісною є свідомість, складена на основі українських слів і краєвидів, на основі довколишніх впливів — суспільства, сім'ї, школи тощо. Нічого дивного немає у тому, що я переживаю тепер такий тяжкий і безпросвітний період — метафоризуючи, можна сказати, що я опинився в безповітряному просторі, у відсутності середовища життя; я висунув голову назовні, туди, де мали би бути озон і кришталево чисте повітря гірських вершин, — а мене зустріла відсутність будь-якого повітря взагалі, і я задихаюся тепер, і хапаю ротом цю відсутність, як риба на Сеймовому піску. Бо, хоч би як крути, а Касталія була витвором німецького духу, так само, як вірші Рільке, Гельдерліна, твори Ґадамера, Ніцше, Гайдеґґера і так далі. Я виріс на

перекладах — російських, українських, польських, — але нічого свого, автентичного, створеного моїм народом, такого, що належало би до сфери моїх уже сформованих уподобань і стилю буття, способу буття, я, по суті, не знайшов. Антонич, Свідзинський, неокласики, Чубай, Рябчук. Цього мало. Немає філософів і письменників того рівня, який би належав до життєвого мого світу. Я з юности зачитувався Флобером, Достоєвським, Лаґерквістом тощо, але всі вони були носіями чужих культур. Був потрібний мені рівень, але не було — і немає! — ідентичного такому рівневі якраз українського менталітету, української мови — не перекладів, а творів, які б народилися в моєму народі; їх могли би написати Хвильовий, Підмогильний, Зеров і так далі, але їх розстріляли або вони застрілилися самі. Бракує їх. Бракує саме того, що вони — і їхні найближчі наступники — повинні були би написати; а того, вже написаного, — замало. Ми виросли на чужих недоїдках. Ми сформувалися на них. Ми неймовірно убогі злидарі. Мені не звикати до бідности, я все життя з неї не вилажу, так само, як і мої діди та батьки. Але була ілюзія, що, прочитавши переклади (або й оригінали) Рільке, Еліота, Рембо, я на рівних правах сиджу за королівським столом Європи. Ох, ця Європа, це марево, ця болюча і пристрасна моя ілюзія, Європа Бройґеля і Вермера, Баха, Нідерландів, снігів, снігів, снігів, і засніжених гостроверхих дахів під черепицею, і католицизму, і хризантем та троянд, — втім, чи тільки моя… І убога правда, обдерта баба-жебрачка з торбами, від якої смердить, яка божевільна, — чому так часто ототожнювалася мені Україна з цими божевільними бабами — колись, на вокзалі у Києві, і недавно — на автостанції у Батурині? Київ, Батурин. Неможливо бути *європейцем узагалі*, так, як не можна бути людиною взагалі або чоловіком узагалі. «Взагалі» не можна бути взагалі, якщо бути взагалі можна. Одначе це «є» — не взагалі, а дуже конкретне, як речовий доказ. Це «є» усвідомлюється мною часом як гостре страждання, часом — як спокій, інколи — як насолода, деколи — як радість, але найчастіше — як пекло, з якого немає виходу, бо виходу з пекла немає взагалі, туди є тільки вхід. І, навіть досконало вивчивши німецьку, голяндську, французьку мови, ти ніколи не станеш німцем, голяндцем, французом, ти вічно залишишся бідним українцем, громадянином країни, яка значно частіше зникає, ніж виникає. Писанки, рушники, пісні, Гоголь і Березовський, шаровари, сало, самогон, УПА, ОУН, зневага сусідів, об'єкт «покиванія глави»… Це, з одного боку, звичайно. Можна розглянути і з другого, і ще з третього, — у колі існує триста шістдесят можливих точок зору, проте це коло замкнене, якщо мені не зраджує пам'ять. Це ж треба

було народитися саме серед отакого народу, та ще й в отакім часі, прожити тридцять років, не замислюючись майже над такими речами або задовольняючись загальноприйнятими серед свідомости «взагалі» стереотипами, щоб тепер, о четвертій годині жовтневого ранку, слухати дощ за вікном і міркувати — нарешті! — над можливим розв'язанням цього питання, яке навіть важко сформулювати. Обрання? Доля? Бог, який обрав мене на українця? Чи безтурботний, точніше, все ж таки, — індиферентний, хід еволюції? Звичайно, якщо існує Бог, тоді існує і доля, й обрання, і покликання. Але буває й таке, що Бог існує, а віри в Нього немає. А існування, — втім, і неіснування, — еволюції втішає ще менше.

Ніцше, проте, і в Європі примудрився втратити віру. Але Європи втратити він не зумів. Що таке Європа? Стан духу і спосіб буття. Що таке Україна? Стан духу і спосіб буття. Проте це не означає, що Україна і є Європою. А де гарантії, що, народившись у Європі, здобувши освіту, маючи життєве, культурне середовище, ти би все одно не усамітнився в якійсь хижці серед баварських лісів і не жив би так само, і не мучився б отакими питаннями — або подібними, або неподібними? Гарантій немає. А екзистенція не є безнаціональною, позанаціональною. Життєвий світ — вічно німецький, вічно французький, грецький або український. Позанаціональною є метафізика. Мій народ бідний і нерозумний, часто — огидний, але він — мій. І я є таким, яким я є, ще й тому, що я — українець. Ми майже втратили національну ідентичність. А може, і взагалі втратили. Знову це «взагалі». Я потребую життєвого середовища, тому що я — життя, і без цього середовища, без цього світу життєвого я загину, власне, гину вже.

Здається, немає іншого виходу, як тільки творити це середовище і світ цей самому, самостійно. Творити собі свободу і шукати тих небагатьох спільників, без яких неможливо витримати свою і довколишню глупоту. Без живої комунікації з рівними мені я просто загину, я й так уже занепав — далі нікуди. Треба творити себе.

9 жовтня

Холодно в хаті, мерзнуть руки і ноги. Вітер видуває рештки вчорашнього тепла. Бережу паливо, дрова і торф, щоб якомога довше протриматись у Матіївці, якомога глибше пірнути у зиму і самотність, щоб, може, хоч там віднайти спокій, душевну рівновагу й омріяну творчість. У країні майже цілковита розруха,

ніхто не справляється з тим, що один поляк назвав ситуацією. Треба надзвичайної зосередженості духу, такої самої, якої шукали і знаходили таки середньовічні містики, щоб перетривати, пережити, перетворити цей жорстокий час без богів, час, коли загинули стара мова і стара культура, а нових іще немає, й невідомо, чи будуть вони «взагалі» і якими вони будуть… Треба викопати коріння жоржин і заховати їх у погреб — до наступної весни, якщо вона буде, і для кого вона буде, і чи до жоржин буде нам тоді; але викопати і заховати треба неодмінно, щоб не померзло і не загинуло воно у суворій безплідній зимовій землі. Треба повиривати бадилля помідорів і перцю, позгрібати решту картоплиння і бур'янів, винести все це на город за хатою, а навесні спалити, щоб посадити нову картоплю, нові помідори і перець, нові жоржини з оцього-таки старого коріння. Мова й культура не загинули; просто осінь тепер, а потім буде зима, — тільки чи ж уперше переживати, перетворювати нам зиму? Треба дочекатися весни і висадити їх у свіжий пухкий ґрунт, прохаючи у небес дощу і сонця нашого насущного, щоб зійшли, і заквітували, і принесли нові плоди, в яких є насіння. Треба берегти насіння. Берегти зерна. А для того, щоб берегти, треба надзвичайної зосередженості і чистоти духу, терпіння і любови. Саме їх. Випалити сигарету, допиваючи рештки холодного чаю. Дописати сторінку. Вдягнутися тепліше і вийти на пронизливий жовтневий вітер світу з лопатою і відром у руках, з терпінням і любов'ю в серці.

12 жовтня

Сніг іде. Боже, сніг іде; як я радий йому, справді радий цьому ранньому снігові, що йде жовтневої ночі, вибілюючи порожній город, пролітаючи навскоси у світлі електричної лампи на ґанку; сніг нічний, сніг, як останній і єдино можливий порятунок від безумства, депресії і занепаду. Така тиша панує у хаті. Тільки гуде полум'я у грубці, тільки вітер зривається, кидаючи у вікно пригорщі нових сніжинок, тільки годинник цокає. Іде сніг, і час іде. Дочекався таки. Звісно, до ранку він, мабуть, розтане. Але це нічого не міняє. Головне те, що можна написати сторінку до щоденника у той час, коли йде сніг. «Упродовж снігопаду» — як назвав свою книжку Ігор Римарук. Це наш сніг іде. Вони безвладні перед снігом, вони безпомічні перед ним, вони нічого не зможуть зробити, щоб перешкодити снігові. Вони не зможуть заарештувати його, відправити на допит, примусити працювати.

Вони не зможуть переконати його, заґітувати, обдурити. Він — сніг, всевладний, вічний, чистий, сніг-у-собі. Він однаково падає на голови праведних і нечестивих, він приходить і відходить тоді, коли йому цього заманеться. Він — це тиша і сяйво серед ночі, він — це любов *(«Ty jesteś śniegiem, co bieli szczyty kontemplacji i lagodzi żary zmyslowości». F. de Osuna)*, він — посланець Божий, так довго, з такою тугою очікуваний. Він падає на матіївські ліси; він падає у холодні темнозелені води Сейму; він падає на бані батуринської церкви, на колони палацу Розумовського, на мою маленьку хатинку. Тільки сніг порятує мене. Тільки сніг є Спасителем і Лікарем, — тільки його посилав Бог сюди, щоб остудити мої пекучі рани, щоб очистити його чистотою мій бруд, щоб надати форму свідомости, як надав Він її кожній окремій сніжинці. Христос — це сніг, який приходить серед ночі. І так пливемо ми в сніговій завірюсі, повертаючись назавжди до небесної своєї батьківщини.

23 жовтня

Потужний вітер торгає сухим листям і сміттям, пливуть хмари, мало не торкаючись антен на дахах, і голі каштанові віти та велетенські калюжі нагадують про березень, про передчуття й інтуїції; деяким із них судилося справдитись, інші ж виявляться минущими ілюзіями, обманом почуттів, марнотою. Тільки те, що справдилося, не є марнотою. Те, що здійснилося, проявилось, увиразнилося… А сніг, про який я писав на попередній сторінці, розтав наступного ж дня. Сиджу у Бахмачі, в батьковому кабінеті, пишу. Ось уже п'ятий день я тут. Гортаю «Всесвіт», бавлюся з малим Сашком, дивлюся інформаційні передачі. Пишу ці риторичні фрази, шукаючи зосередження. І полум'яніє горобина під вікном, і шумить на буйному вітрі тополя, і закінчується жовтень, дуже швидкий, дуже важкий, один з найважчих місяців цього року. Втік із Матіївки, втомившись переборювати постійну сонливість і неприкаяність, самотність і відсутність праці. Втім, чи праці? Над чим я працюю? Я не працюю, я є. Часом це «є» важке, часом — легке, проте воно — не праця, не обов'язок; воно — незадоволена потреба бути, нереалізована можливість бути, бути зараз, тепер (О. Пас), вже, бути тут-і-тепер, а не десь-і-потім. Що таке «бути» у моєму розумінні і чим воно відрізняється від «є»? Тим, що «бути» — це осмислене «є», а існування — «є» неосмислене, Осмисленість думок, слів і вчинків, осмислення довколишности, наявність ладу і гармонії, відвойованих у

внутрішнього тісного хаосу, темної порожнечі, — задля внутрішнього просторого простору, сповненого ясним і чистим світлом.

Буття як присутність і наявність, наочність, а не навпаки; чому? Чому, адже я все одно є? Що означає осмислення, чого саме воно вимагає від мене? Зосередженості духу. І просто: духу, бо присутність і наявність його — це вже зосередженість. Зосередженість, «увага» Сімони Вайль — це не передумова й не засновок, а вже наявний вияв присутности духу, зримість його й очевидність. «Все, що видиме, — мертве» (Г. Чубай). Осердя. При-*сутність*. На-*явність*. Явна сутність. Суттєва явність, смислом наповнена *яв*, реалізований, зримий акт. Буттєвий і духовний акт. Видобута іскра, вирощений хліб, збудована хата, написана сторінка. Буттєвий акт, а не робота. Чому не робота? Тому, що буттєвий духовний акт — вияв свободи, можливо, надмір, надлишок свободи, перехлюпування її через край, спонтанність. Невимушеність, безумовність, обезумовленість. Організована спонтанність — чи це можливо, чи це дієво — маю на увазі ритуал — видимий ритуал як організація, свідома, життєво необхідна *організація свободи* або, точніше, викликання свободи, заклинання дощу, магія. Саме під цим оглядом я писав «Воскресіння чаю», статтю про ДАК. Але писав про це так, як воно мало би *бути*, а не є тут-і-тепер. Неусвідомлена нещирість, велетенські кредити. Жоден з нас, а я в першу чергу, не осягнув уміння ритуалу, достатньої покори перед ритуалом і довіри до нього та до себе. Адже ритуал — це обов'язково освячена дія, дія, яку неможливо не виконувати; це певна послідовність, щоразу одне й те саме задля досягнення одного й того самого — тотожности. Тотожність собі, тотожність оцьому Тут і оцьому Тепер, тотожність свободі. Але все це треба *виконувати*, цього треба досягати в дійсності, а не моделювати в теоретичних міркуваннях, хоч би якими цікавими й багатообіцяючими вони були. Отже — робота? Чи акт свободовиявлення? Для того, щоб виявляти щось, треба його мати, і мати з надлишком. Проте свободу неможливо **мати**, її можна тільки **бути**. Знову одне й те ж саме (тотожність).

Для того, щоб бути вільним, треба бути собою сповна; для того, щоб бути собою сповна, треба бути вільним. Замкнене коло. Тотожність. І в першому, і в другому випадку насамперед треба бути, що ми вже маємо, бо ми є. Такі умови можливости («для того, щоб… якщо, то…»), такі замкнені кола випливають з уже-існуючої ситуації, наперед-заданої тим, що ми вже є. Наша свідомість-мова заведена на зациклювання; вона тяжіє до циклічности, тому що вона постала в циклічному світі і є ним.

Лише ця циклічність природного універсуму — єдиний видимий лад; але вся справа в тому, що дух і розум не є природними. Зациклювання розуму засобами мови — це не лад і не гармонія, а щось на кшталт обтяжливих наслідків першородного гріха. Циклічність — це зумовленість причинами й наслідками. Свобода — нециклічна й незакономірна. Свобода — неприродна. Тіло прагне циклічности й закономірности, дух прагне свободи і спонтанности. Чому дух прагне свободи? Тому, що він — вияв свободи; він прагне бути, бути вічно, а оскільки лише свобода породжує його, тож і прагне він тільки її — передовсім.

26 листопада

Довго не міг учора заснути. Згадував день свого хрещення — сніг, що тане, хмари, знаки хреста на чолі, грудях, руках і ногах, які проставив старенький священик із білою бородою у своїй хаті, де тихо і спокійно пахло ладаном та воском, де лежали такі таємничі і привабливі фоліанти; як повертався від нього, почуваючи якусь ніяковість перед людьми — мені здавалося, що всі бачать ті знаки хреста і через це звертають на мене увагу. А ще той настрій упевненості в собі, сумирности і безстрашности суміш, а ще ті хмари, повні весняних дощів і квітів. Мов уперше в житті, читав Євангеліє, яке взяв у Марії Хрисантіївни, матері моєї хрещеної, — кишенькове дореволюційне видання, дуже дрібний шрифт і, знову ж таки, запах тієї книги — віск і ладан, запах чужого житла і чужої долі, і весна, така рання, березнева, юна-юна, ще майже дитина.

А потім — Таня і Кирилівська церква, врубелівська Мадонна з немовлям, вузенькі й круті сходи на хори і музика Березовського; а потім — Таня і Лавра, вузесенький серпик місяця в руїнах собору, липень, вишита сорочка і довга й запашна дівоча коса, яку розплітав; а потім — Еклезіаст і опале жовтогаряче листя на сліпучо-чорній землі; а ще потім — проводи в армію, і хрестик, який я загубив у автобусі, що привіз нас до Чернігова на призовний пункт. І два роки пекла. І повернення, і катедральний собор у Львові, у якому стояв разом із Галею, дивлячись на золоті окуляри ксьондза, слухаючи вперше у житті живий орган, який згодом, через шість років, озветься до мене пізно ввечері з-за зачинених дверей Маріяцького костелу в Кракові, у травні, серед буйної зелені, під тихий плюскіт водограю.

І все це тут, у мені, вічноминуле, вічнонезнищенне. Чому ж я зупинився і так страшно розгубився? Адже треба йти далі і далі,

до вічного Собору, до вічного неба над ним, адже все ще тільки розпочинається, невже не зрозуміло?

9 грудня

Слухаю Баха і пишу. Вчора дуже допомогла «Сповідь» Авґустина, визволивши із сує́ти і втішивши; своєрідна відповідь на всі мої запитання. Добре усвідомив, що Бог — живий і присутній тут і тепер; особливо значимим здається оце «тепер». Коли я молився, я не знав, куди йдуть мої слова — у минуле чи майбутнє, у якийсь далекий і окремий простір Царства Божого; Авґустин показав мені, що Бог тут і зараз присутній, що Він живе одночасно зі мною. Це додає надії.

Думав про Миколу: його свідомість зіграла з ним хитрий жарт: роздвоєння ідентичности, закладене російською школою, російські вірші, задавлений потяг до російської культури — все це обернулося двозначним Ставрополем з напівукраїнським, як стверджує Микола, населенням; на базарах можна почути українську мову. Ми маємо те, чого ми варті насправді, — не більше й не менше. Треба бути глибоко, безмежно вдячними за цю Божу справедливість-ласку. І треба пам'ятати, що свідомість наша і ми самі — потік, рух, що немає сталости у щасті й нещасті, і що це — основа для радости, для можливости змінитися на краще, покаятися, виправитися.

Відсутність очевидної українськости і незримого духу нашої землі, через що ми почуваємося або видаємося каліками. Неможливість ототожнити себе з довколишнім народом. Хоча ця неможливість здається незначною, коли приїздиш до справді чужої країни — Росії або Англії. Україна здається барвистою ковдрою з безлічі клаптиків: Галичина, Правобережжя, Лівобережжя, Південь. Невже не існує чогось єдиного для нас усіх? Мова? Вироджена, занедбана, якою ми нічого не вміємо сказати. Віра? Але російська церква повсюди. Економіка? Але вона державна. Суцільні парадокси й абсурди. І все одно я — українець. Чому? Щось же тримає мене в отому українстві? Я ніколи не замислювався над такими питаннями, по-дитячому люблячи Україну і її народ — вигадану Україну і вигаданий народ. А реальність знищила цю любов. Немає України — і мене немає.

1993

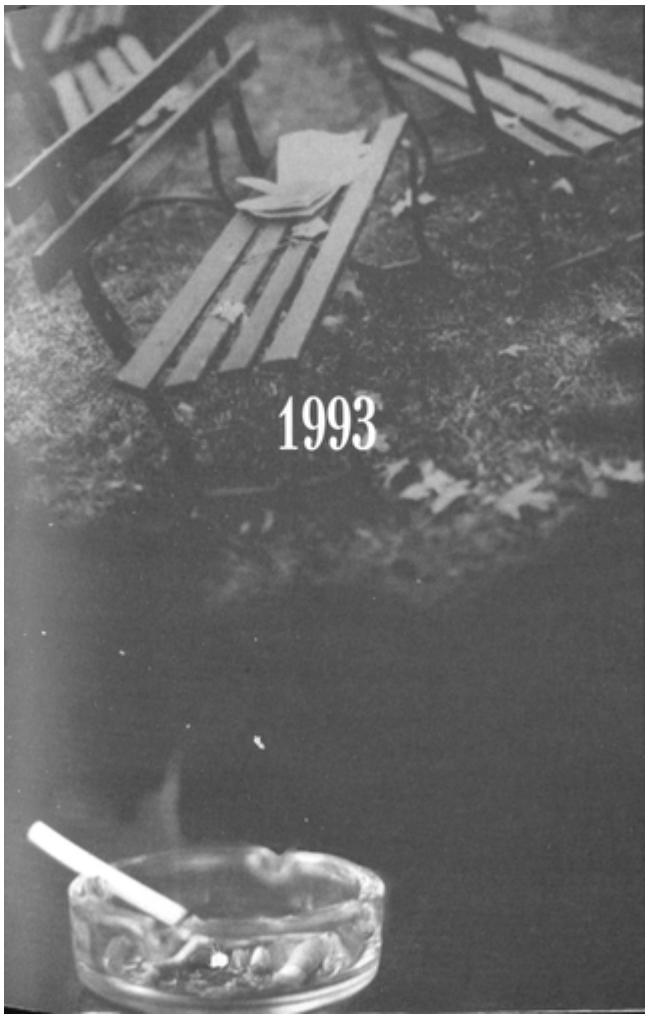

7 лютого

Яскравий лютневий день — блакитний крем неба, пухнасті вершки білосніжних хмар, червоно-цегляні стіни будинків, сніги. Так, власне сніги пролітають за вікном батькового кабінету, за вікном матіївської хатинки, за вікном кімнати номер п'ять ув Ірпені й за безліччю інших вікон. Заважає телевізор за дверима — а настрій якраз той, робочий, і почерк той — для тривалого ширяння сторінками, для прислуховування до ритму фрази, до

інтонаційних можливостей. Та все ж відволікають галки, які низько літають над білими снігами, шукаючи поживи, чорний песик, який прудко біжить доріжкою, котра веде до нашого будинку. Електричка, яка повертається з Києва, — ось вона проторохтіла у нешироkому проміжку між будинками і щезла; мабуть, уже наближається до вокзалу. Присутність часу — завдяки каві й тютюну. Набридливий телевізор, бодай би він уже зіпсувався. Гостра потреба, майже насолода *писати*. Так давно цього не траплялося зі мною. Телевізор розповідає про життя морських слонів. Холодний вітер залітає у шпарини, гойдає портьєри. Обома руками затуляєш вуха і перечитуєш написане. Зауважуєш темно-горіховий колір письмового стола, червоний ковпачок білої ручки, зелений зошит тощо. Дуже ясне і конкретне сприйняття. Яскраво-жовте сонячне світло, що освітлює все це. Той самий песик. Треба знайти вати і запхати її у вуха — можливо, це допоможе. Але вати ніде немає. Розпачливо виходиш перекурити. А коли повертаєшся — телевізор вимкнений. Аж не віриться. Проте сторінка теж майже дописана. Деякий час міркуєш — розпочинати нову сторінку чи зайнятися чимось іншим, не кидаючи письма. І розумієш, що розпочинати нової сторінки не варто. Настрій минув. Тільки вітер гуляє кімнатою. Знову мені все перебили. Земля неспівпадінь. Дівчинка в яскравому червоному пальті, чорних чобітках і чорних рукавичках, у лисячій шапці. Пройшла — і нема. Електричка, мабуть, під'їжджає до Конотопа. Снігом біжить сірий з білим кіт.

14 квітня

Усе ще холодна весна. Слухаєш Моцарта, палиш сигарети і п'єш каву на балконі, живеш. Неймовірно гарне освітлення каштанів перед вікном. Милуєшся, намагаєшся запам'ятати, забрати з собою. Перекладаєш поляків — Сосновську, Стемповського, Дороша, читаєш польські, російські, українські часописи, ходиш на прогулянки, живеш. Холодний вітер, холодний сонячний вітер за вікном. Готуєшся до Великодня.

Бережеш чистоту, боїшся (остерігаєшся) марнувати час. Час у квітні несподівано виявився дорогоцінним. Роздмухуєш жаринку життя свідомости, яка зайнялася від кави, тютюну і Моцарта. Жаринка-Яринка. Жар життя. Все інше — попіл. Дивитись у вогонь, бути серед вогню, бути вогнем, бути. Ще небеса, бляклі сьогодні і нецікаві, з окремими мазками хмаринок. Ще гарні дівчатка, вбрані переважно без смаку і вбого. Провінція

безпечніша, статичніша, відкритіша космосові, тобто космічному, природному, а не державному ладові. Провінція поглинає інтенції, спрямовані на неї зі столиці. Провінція — завжди на кордоні між природою і соціальним, політичним, історичним. Провінція — тут. «Провінція» завжди треба писати з великої літери. Провінція — це окрема країна, п'ята колона, троянський кінь, Вандея навіки віків. І це дуже добре. Тому що тут більше свободи і більше природи. Тому, що тут ближче до неба і далі до людей. Воркування голубів, зелені світанки, рожеві й сірі стіни п'ятиповерхових досить-таки обшарпаних «італійських» будинків. Жевріюче життя. Віддаленість. Усамітненість. Звичайно, тут тіснувато. Всі знають усіх. Немає куди піти — один кінотеатр, дві бібліотеки, досить бідні, «палац» «культури», один «ресторан» і два-три «бари». Молоді люмпени, доволі аґресивні, а втім, і боягузливі за певних обставин. Таке собі Круассе. Здається, вже згадував про нього недавно. Дивно: відчувши ось так Провінцію (дуже гарне, звучне слово), я пригадав якимось чином свою юну нікому-неналежність, той настрій безпечної вищости.

10 травня

Тримають поклики Краю, у яких відлунюють голоси, барви і пахощі дитинства. Шум лісу, мурашники рудих мурах, ясне і високе небо, Моцарт, Бах і фільозофи. А ще — самотня хатина на окраїні Мостів, по суті, в лісі, а не в селі. Крита соломою стріха клуні, садок, посаджений город і останній стовп лінії електропередачі. Прикордонне буття на межі лісу і села, а за півкілометра — жвава автострада, про яку ця хатка наче й не підозрює. Це ще ліпше, ніж Провінція, образ якої не так давно постав переді мною у Бахмачі (запис від 14 квітня). Піщані лісові дороги, розспіване птаство, тиша і біганина мурашок — *тут* немає людини, це буття саме по собі, буття нікомуненалежне; воно засинає надвечір і прокидається на світанку. Тут немає книг. Ти просто йдеш, і з кожним кроком усе легше дихати гарячим повітрям, напоєним пахощами живиці, квітуючих дерев і трав. Ти просто йдеш. Кує зозуля, вовтузяться мурашки, гойдаються верховіття сосон. Це — поклик Краю; ти нарешті вимикаєш набридливе радіо у своїй свідомості і замовкаєш, починаючи *натомість* бачити, слухати беззнаковий лісовий гомін, чути давно забуті аромати, — все таке густе і чисте, як мед. Це *натомість* — дар за твоє самообмеження. Це *натомість* — плід, соковитий і пахучий, культури духу. Це *натомість* — дійсність, за

якою більше не треба тужити, не треба шукати її надсилу, не треба кликати — треба замовкнути, щоб почути поклик Краю, бо Він тут. І тоді я розумію, що більше ніколи не повернуся до великих міст. Навіть до Амстердама. Я вже прийшов. Я вже повернувся. Спробуйте тепер ви зробити це. А коли закортить поглянути па «города премноголюдны», я піду до тих кількох мурашників, які надибав сьогодні. Ось — Київ, ось — Мюнхен, ось — Париж, а он — Амстердам. Дивитимусь, аж доки знайомо не запаморочиться в голові.

28 травня

І прийшло усвідомлення необхідности згортання; це згортання можна порівняти зі станом, коли обсипалися пелюстки і починає формуватися плід. А відтак — дочитати всі бозна-коли розпочаті книги — і не братися за нові, упорядкувати папери, — щоденники і рукописи, — зайве спалити. Період очищення і зосередження. Головне — позбутися зайвини, усвідомити достеменне. Згортання. Зосередження. Коли відчув це, стало легше, з'явився напрям і відчуття орієнтації. «Воскресіння чаю», «Для троянди» і «Мистецтво свободи» Кшиштофа Дороша — для початку. Цього цілком достатньо. Позбутися книг, які захаращують стіл і свідомість, вічно недочитані, вічно забуті з початку. Джерело неврозів і безсоння, перешкода на шляху до себе.

А тим часом — ніде нікого. Таке враження, що я залишився в ідеальній самотності. Що мене нарешті залишили у спокої. Такі ефемерні стосунки, якісь розмови, якісь емоції, якісь алкоголі і сигарети, чомусь більша приязнь до одних і нехіть, майже ненависть — до інших; усе це однаково далеке і неактуальне. Учора було дуже кепсько, коли повертався з Батурина, купивши пачку «Польоту» за триста п'ятдесят карбованців. Приліг на лузі біля автостради, закурив першу сигарету. Низькі білі хмари зусібіч, жовті квіти, голос соловейка. Ніщо не тішило мене, все мучило. А найбільше доймала присутність решток свідомости. Пора збиратися. Тридцяти років виявилося цілком достатньо. Поразку здобуто.

Сьогодні взагалі нікуди не ходив. Читав Мамардашвілі, трохи слухав Моцарта, переписав начисто одну сторінку «Мистецтва свободи». Повільно заходить сонце. Я сам. Утім, існують ті, хто ще самотніший за мене.

2 червня

Сьогодні, слухаючи репортаж із «Червоної рути-3», — зокрема, розповідали про «Неборак-рок-бенд», — я усвідомив ту катастрофічну відстань, яка раптом пролягла поміж мною і Львовом, моїм сьогоднішнім і тодішнім життям. Це безповоротно. І це, звичайно, доля; тільки вона могла зробити такий крутий — як стало видно тепер — закрут, розрив із попереднім стилем, мисленням, а може — з'єднання зі стилем і мисленням ще давнішим, відтак автентичнішим для мене. Взяв гітару і грав безперервно, пригадуючи доармійські пісеньки. Мої сьогоднішні клопоти — про тютюн і картоплю, хліб і дрова; моя тотальна самотність — теперішня; моя лектура — Мамардашвілі, Ґадамер, Кундера, — зрештою, мої молитви й оці записи до щоденника свідчать про глибоку й безповоротну внутрішню переміну, яка відбулася так таємно, що тільки ось тепер зауважив її, вже не очікуючи і не марячи нею. Це таки дорослість. Це таки кристалізація. Може, це навіть те, чого прагнув. Але все це ще не свобода і не лад, не гармонія у мені. Падаю і підводжуся, по суті, безперервно. Інколи яснішає в очах. Інколи, — як-от сьогодні, — зауважуєш відстань, яку все-таки подолав, і робиш висновок, що все це не було кружлянням по колу і стрибанням у порожній склянці, — хоча саме так мені тоді здавалося. Важко пояснити, що я відчув сьогодні. Якась байдужа цікавість; «це мене мало стосується»; малий Сашко Неборак теж, виявляється, не гаяв часу тощо. Я опинився в іншому вимірі і нарешті збагнув це. І нарешті опинився. Тим дивнішою видається оця готовність до згортання, про яку писав минулого місяця; дочитувати і повертати книги — Рябчуку, Кашці, Деркачеві; не розпочинати нового щоденника і не братися до нових книг; упорядковувати те, що вже є; щодня поливати тютюн, огірки, вишеньку і яблуньку. Що це? Закінчення взагалі? Чи одне з?

9 серпня

Прохолодний вечір. Сидів на ґанку, палив, дивився на зорі, слухаючи Баха і цвіркунів, — спочатку неуважно, а потім дедалі зосередженіше. І знову думав про тебе, дівчинко, уявляючи твоє світле лице між серпневих зірок, відчуваючи, але ще не усвідомлюючи, як повільно чистішає серце.

Із кожним днем усе помітнішим стає-робиться наближення осени. Все вищають і яснішають небеса, все менше цвіркунів

співає під моїми вікнами. Зараз ось тільки один озивається там, під зорями, — теж, мабуть, самітник, теж, мабуть, схильний до безсоння і споглядання.

Яким буде слуховий аналог слова «споглядання»? Вслуховування? Вчування? Ні, не годиться. Мабуть, немає такого слова. Мабуть, це тому так, що споглядання здійснюється в цілковитій тиші — довколишній і внутрішній. Слух тут не потрібний.

Безшумне обертання сузір'їв. Жоден листочок ані шелесне на нічних деревах. Жоден птах не озветься. Навіть пси вгамувалися. Отже — чи слухав я Баха і цвіркунів, чи споглядав їх? Але споглядав якось цілокупно, якимось неназваним, шостим або сьомим відчуттям?

Відчуттям синкретичним, синтезованим, у якому одночасно злилися пахощі самосаду з люльки і свіжого нічного повітря, напоєного ароматом маминих квітів; гіркуватий присмак доброго індійського чаю; сяйво видимих і невидимих зірок, темні постаті дерев — ялини у сусідів, нашої берези; звуки «Бранденбурзьких концертів», голоси цвіркунів, час від часу гул машин на трасі; холод, яким віяло від лісу, і жар, який линув од чашки з чаєм; твій образ, дівчинко, — тобто присутність пам'яті й уяви, любови і надії. Все було тут. Усе було одразу. Все було одночасно. Все було так, як треба. Було. Є. І буде.

25 серпня

Відхід від віри і повернення до неї не випадкові; це чергові випробування, які посилає нам Господь задля того, щоб обсипалася з нас стара іржа і засяяла на сонці чиста криця. Справжнім мужем може бути тільки той, хто вже не сумнівається. Натомість вільний від зайвини, з чистою, «пропасинкованою» свідомістю. Це процес не одного дня і не однієї ночі — він здійснюється роками. Втім, усе — в Господній волі.

Поступове повернення (чи навернення) до святої тверезости, до ясного, нічим не затьмареного бачення дітей. Чиста душа бачить чистими очима — чисте; брудна душа бачить брудне, нечистими очима. І тому треба *щоденної* праці, праці понад будь-яке людське зусилля, праці селянина коло землі; тільки тоді вродять нові плоди, тільки тоді забезпеченим буде життя. Це — найголовніше: щоденна праця, щоденне безперервне зусилля, щоденна безперервна молитва, що є плугом і дощем, що є живим насінням.

«Хліб наш насущний дай нам нині» означає просьбу про щоденну молитву, про ласку Божу молитися, не відступатися, не забуватися і не нехтувати єдиним можливим хлібом на цій землі — духовним хлібом молитви, хлібом зв'язку з Богом, хлібом причетности до Нього, хлібом невипадковости. Інакше — абсурд, інакше — смерть.

Тому треба тривати. Тому треба бути уважним і зосередженим. Зосередженим — тобто бути в серці, в якому є Царство Боже. Тому треба терпіти, часом з останніх сил, часом понад силу, пам'ятаючи, що навіть тоді, коли ми не витримуємо і відступаємося, коли оступаємося і падаємо, Він усе одно прощає і приходить подати руку Свою, щоб допомогти підвестися нам, щоб спасти і зберегти зерно своє у цій немилосердній зимі земного світу, — тому що так треба.

Рятує нас — і врятує.

27 серпня

Дивовижні, справді осінні хмари стоять у ніжно-блакитному небі; дзвонять у батуринській церкві; сьогодні вперше запахло осінню: ледь відчутним димком, прив'ялими травами і ще чимось невимовним, сяйвом якимось, якимось прощанням. Моя тридцята осінь. Тут неможливо заспокоїтися раз і назавжди; але можливо заспокоюватись і врівноважуватися щодня; заспокоєння — це безперервний процес; заспокоєння треба дотримуватися, його треба досягати. Зрештою, всього треба досягати, все потребує безперервного зусилля, праці і твоєї саможертовности. Це дивно, але це справді так: лише віддаючи, отримуєш; лише втрачаючи (точніше — витрачаючи) — здобуваєш. Ти теж говорив про це; *«Kto chce zachować swoje życie, straci je, a kto straci swoje życie z powodu mnie i Ewangelii, ten je zachowa». «Trzeba umrzeć, żeby, naprawde być»*, — додає ксьондз Венцлавський; дякувати Богу, тепер-і-тут це стало цілком очевидним.

Може, тому й розпочинається осінь. Звук картоплі, яка падає до відра, — сусіди вибирають. Звуки дзвонів, які гойдаються на батуринській дзвіниці. Трансцендентне. Те, що виходить поза межі, водночас залишаючись у них. Не можна бути скнарою і берегти себе; треба проростати з себе, над собою, сміливо, і безстрашно, і радісно летіти в найяснішу темряву, постійно збуваючись, безперервно стаючи собою для Нього, а не для себе. Заспокоєння — це лет, а не нерухомість каменю. Спокійно і радісно летить дощ. Спокійно і радісно летить зерно у розкриту

землю. Рівновага досягається в леті, а не в нерухомості. Може, тому все менше хочеться говорити. Може, тому все менше хочеться німувати. Говорити, мовчати і говорити знову.

Хіба цього, отакого знання, не досить для того, щоб летіти? Хіба вже саме це знання не є летючим, легким, незумовленим? Хіба треба ще якоїсь іншої мови? Тільки зосередитися. Тільки не пильнувати, не стежити за душею. Вона й так уже все вміє. Відпустити її на волю. Відпустити її на Божу волю. Вона — це я, а я — Твій, Господи; все ще Твій; чи вже Твій. Хай буде так.

31 серпня

Останній день літа, несподівано гарний день, коли пощастило спіймати три рибини і зготувати з них юшку — буде сюрприз до завтрашнього маминого приїзду, — аж приїхав Кашка і привіз коробку тютюну *Kansas* від Андрія Деркача; коли читав Ніцше і Біблію, коли повертався із Сейму стежкою, яка біліла в сутінках, однією і тією ж, вічною для мене від найперших днів життя; і дзюрчала річкова вода біля дерев'яних підпор пішоходки, і світив крізь імлу повний місяць, і я був сам, але, може, вперше в житті не гнітила мене самота, а насолоджувався, тому що, може, вперше в житті я був справді сам і сам обрав цю самотність, сам прагнув бути сам. Адже, якщо замислитись, я ніколи не залишався самотнім насправді; хтось постійно був поруч — коли не в снах, то в спогадах, або візіях, або очікуваннях, або в голосах із радіо чи магнітофона, або в постатях із телевізора. І тому я проклинав цю ерзац-самотність, наївно, по-дилетантському вважаючи її самотністю справдешньою, реальною, справжньою, такою самою, як і в містиків та анахоретів; такою ж, яку мав і Ти. Але ні, — все це сповнене примарами і шумом, шумом і люттю, як у того шекспірівського безумця; я проганяв людей іззовні, але не вмів вигнати їх ізсередини, із себе, не вмів очистити Твого храму.

Треба поволі ставати Майстром Самотности; треба неквапливо вирощувати тютюн, розмотувати вудку і закидати її в плавну безперервну течію; все надходить у визначений час, у Твої строки, і День Твій прийде так само тільки тоді, коли Ти визначиш, і мій день, і моя ніч так само. Тому треба бути неквапливим і послідовним; тому треба бути ретельним і терплячим; тому треба бути покірним і безстрашним. Так проводжаю я суєтне, важке літо, в якому, втім, теж було трохи сонця; так я зустрічаю осінь Твою, Господи; і хай буде так.

2 вересня

Цілий день майже — злива з осінніми громами і блискавицями, з багатством зрізаного тютюну, дуже простими розмовами з мамою. Вечірній чай у Кашки; бесіда в основному про антологію ДАКу. Прощаємося зі своєю молодістю, поволі осеніємо, поволі приносимо плоди. П'ятнадцять років. Дружба. Спалахи недовіри, ненависти, поблажливости і холоду у стосунках поміж нами. Втечі й повернення. І ось тепер потроху увиразнюється те, чим мав стати ДАК, і те, чим він так або так був: духовне братство, прообраз духовного ордену і Церкви в її первісному значенні, в Ісусовому розумінні. Створюючи ДАК, ми створювалися самі. ДАК — це ми; він ріс і дорослішав, пиячив і творив разом із нами, в нас. ДАК — нова і водночас давня форма одного і того самого: спільности, соборности, єдности; можливо, колись — святости. Залежно і від того, що ми вкладаємо у слово «святість». І ось тепер іще раз стала гостро відчутною знаковість слів, їхні обмежені можливості, тому що ми п'ятнадцять років жили в Церкві, не підозрюючи, що саме Церквою називається таке життя. На чому ґрунтувалася наша віра, що притягувало нас одне до одного, чому відсіювалися інші, чужі люди? Чому не приживалися серед нас? Адже не було перед нами Бога зі своїм Об'явленням і Благою вістю. Не було спільного, одного-єдиного Вчителя. Тривалий час ми вважали вчителем Кашку. Але він стверджує, що вчився разом із нами і від нас. Хтозна. Була юність. Була поезія. Було вино. Були чай і тютюн. Були наші розмови і пригоди у світі інших людей. І якесь болісне відчуття власної винятковости, відчуття гостре й автентичне. А на чому ґрунтувалося воно? Чи все це було безпідставним, юнацькими ілюзіями і претензіями? Чому ми від початку не вірили старшим за нас — і добре, звичайно, робили, — шукаючи серед своїх ровесників, серед свого юного тоді покоління? Рябчук, Чубай, Малкович, Андрухович, Неборак, Пашковський і т. д. Усе це залишається неосмисленим. ДАК продовжує жити.

18 вересня

Кризова, катастрофічна ситуація у довколишній Україні — ще одне джерело неврозів і страхів. Інтуїтивне передчуття катаклізмів не сприяє зосередженості. Пошуки ритуалу, пошуки сенсу життя в довколишньому абсурді і хаосі видаються однаковою мірою і героїчними, і наївними. Зруйновано живий

організм із налагодженою системою суспільної комунікації, знищено довіру одного його члена до іншого. Це хвороба, у розпалі і в епіцентрі якої все життя перебуваємо ми; це чума. Грізні симптоми, які заганялися вглиб і приховувалися, щодня можуть перетворитися на війну, розруху і голод. А ми шукаємо направи, розпачливо вже, безнадійно; бодай для самих себе. А чума вже не боїться денного світла, і щурі вже бігають нашими вулицями. Бридко. Нудно. Невроз незахищеності і безпорадности — позаяк ти вже досить добре знаєш, серед якого дикого народу доводиться жити. Дикого — отже, непередбачуваного, безосновного, істеричного. Чай тут не допоможе. І ніхто на тебе ніде не чекає. Залишається щоденне борсання, крихти просвітлінь, напади страху — і часом нестерпне бажання прокинутися від цього нестерпного кошмару, як зовні, так і всередині, встати і вийти до залитого сонцем світу, справжнього, гармонійного, радісного, в якому не треба буде розумувати над ритуалами і філософською термінологією, в якому вже не доведеться вибудовувати способи життя, наперед знаючи про їхню приреченість — і способів, і самого життя, — в якому не буде ненависних радіо і телевізії, в якому не виявиться ненависних цих людей, «своїх» і «чужинців», а будуть тільки брати і сестри. Отаке-от запрошення на страту, пане Набоков.

Смурний, сірий день, який асоціюється з 19 серпня 1991 року, коли був т. зв. «путч», повно п'яних в автобусі, яким я їхав до Матіївки, пригнічений і розгублений, неспроможний зрозуміти: чому, власне, радіють ці тупі тварюки?

19 вересня

Отак, майже непомітно, перший місяць осени наближається до завершення. Вже звично готуєш чергову порцію тютюну; цей, викопаний пізніше, міцніший за свого попередника. Щойно відшуміла короткочасна, але потужна злива. І стало тихо, по-недільному; п'єш чай, палиш люльку, пишеш до щоденника. Колись я мріяв про таке життя; але тодішні мрії були багатшими за теперішнє їхнє здійснення. Може, тому, що я постарів і закоцюб; коли подумати, мені нічого не бракує.

Можеш робити що завгодно. Але немає бажання. І немає знання про справді насущні заняття. Чому ця, а не та книга? Чому гітара, а не малювання? Чому передрук «Вечірнього меду», а не віршів для нашої евентуальної антології «ДАК»?

А час повільно плине далі. Сьогодні — повільно. Сяйвом

коштовного каміння міняться на сонці краплі відлетілого дощу, звисаючи зі сливового листя. Час — це дощ. Метафора. Можна ще й не таке сказати. І все одно: час — це дощ, який то є, то його немає. Інколи це час густий і повільний, тоді кажуть «злива часу». Інколи це сіра мряка буденних хвилин. Добре, коли час і злива співпадають; тоді подвоюється, ущільнюється, стає інтенсивнішим відчуття і усвідомлення природного й людського, тобто метафізичного (у гірших випадках — просто культурного). Метафізика — це культура, пане Ніцше. Трансцендентне існує в культурі — і якщо воно більше ніде не існує, то й цього місця цілком достатньо. Метафізика — це людина.

Подолати метафізику — це подолати людину в собі. Але «я» — це теж метафізика. Отже, подолати в собі «я». А це вже містика. Не виключено, що містика — це теж єдине місце, де можлива перемога (або поразка), тобто місце, де взагалі можливі боротьба, рух — Життя.

28 вересня

І щоденник, і вересень виразно наближаються до кінця. Сьогодні — дуже похмурий, дуже вітряний день із нудною мрякою, шкряботінням мишей на горищі. Закладав душники сосновою хвоєю, а завтра, як не буде дощу, замажу їх глиною.

Так гарно: осіння Матіївка. Самотній, я раптом усвідомлюю просту істину: письмо є різновидом діалогу, з усіма притаманними останньому і зі своїми власними законами. Письмо — це безголоса бесіда, і, добре зосередившись, покурюючи люльку та сьорбаючи чай, можна не одну годину провести з невидимим і водночас видимим співбесідником. Письмо — нехитра втіха для самітників, така ж, як чай і тютюн, така ж, як уже написані іншими самітниками — зараз я маю на увазі К'єркеґора, Флобера, Торо, Ніцше, Рільке, Гельдерліна, Гайдеґґера і «несть їм числа» — книги. А ще прогулянки до лісу і до ріки, туди, де немає людей; «як добре без людей, правда, Тату?» І вряди-годи — зустрічі зі схожими на тебе, нечисленні свята, коли можна і треба говорити, мовчати і говорити знову.

Тому всі імітатори, епігони і послідовники вічно програють; вони бачать лише наслідки, переважно тоді, коли ми вже пішли звідси: вони бачать наші книги, але не мають розуму, щоб обмежитися *переживанням* їх; вони беруться писати своє, недолуге, конструктивне, позбавлене вищого дару аспірації, вони хапаються коментувати і тлумачити, не розуміючи або не

признаючися собі в тому, що письмо і книги — це лише доля, просто обрання, неминуче, болюче і прекрасне, всього-навсього спосіб жити, спосіб справджувати своє життя ось таким чином, в один із способів, рівноцінний майстерності теслі, музики, художника — і «несть їм числа».

І тому це, звичайно, один із живих і дієвих ритуалів, несекуляризованих обрядів; і тому письму бракує формальної, канонічної завершености, попри схоластику і структуралізм, і тому через оцю свою відкритість і недосконаліть воно все ще живе, — бо живемо ми, самітники й анахорети, люди не від світу цього, диваки і часом мізантропи, — але всі ці риси — лише цехові ознаки приналежности — законної — до ремесла; ми просто законники, які керують *своєю* професією, тільки й усього. Чому це сталося саме з нами — не так уже й суттєво; тому, що саме ми мали необхідні у таких випадках здібності до самітницького життя і талант до читання; тому, що не ми обирали, а нас обрано і так далі.

У кожному разі це аж ніяк не легше і аж ніяк не важче, аж ніяк не краще і не гірше за будь-яке ремесло.

А всі попередні роки бачаться як процес вирощування довкола себе найавтентичнішої мушлі; шляхом спроб і помилок, промацування і прокидання стежок ми насторожено шукали своєї сутности, цим самим створюючи її — і не здогадуючись про це, і страждаючи, — бо такі були правила гри: щоб ми не знали, щоб ми не об'єктивізували передчасно самих себе і тим самим не заціпеніли в недосконалості; нам дуже боліло *всередині* — але ми й гадки не мали, що це так росте найкоштовніше у цьому світі: перлина, згусток, кристал, есенція нашої сутности. Ми вдавалися до безлічі починань, плекаючи надію, що випадково вийдемо на сутність нашої сутности, на суть сутности нашого буття: влаштовувалися працювати серед людей, знайомились і кохалися з жінками, заводили сім'ї і дітей, гадаючи, що коли станемо, як усі, то тоді нам перестане так боліти, і ще не здогадуючись, що нам судилося бути не такими, як усі; ми хотіли бачити свої ще невправні твори надрукованими *вже*, підштовхувані юрбами імітаторів, яким легко вдавалося і друкуватись, і проводити «творчі вечори» та акції, — нам здавалося, що ми повинні бути, *як вони*, — не знаючи, що це вони хочуть бути такими, *як ми*, але їм цього не судилося, і вони вдають кожен на свій копил те, що для нас було невід'ємною нашою суттю і болем, якого ми так хотіли позбутися, заздрячи імітаторській легкості й невимушеності, їхній розкутості перед публікою і перед *їхнім* світом; ми не могли, проте, стати розкутими перед їхнім світом, тому що ми *вже* були не від світу цього, ми могли бути вільними й розкутими лише

серед свого світу, в ось таких осінніх Матіївках чи гірських закарпатських селах, серед зелених лісів, широких лугів і наших рік; так, ми теж уміли бути легкими й невимушеними, але тільки у власному життєвому світі, у своєму середовищі, серед *своїх*.

І тому до пізньої ночі, а дуже часто й до ранку, світилися наші вікна, і тому журилися наші мами, бачачи нашу неприкаяність і непристосованість у світі людей, і тому все похмурішими й злішими ставали наші дружини, яким ми не могли дати нічого з того, що було «у людей». І ми дуже переймалися їхньою журбою і їхніми клопотами, і намагалися відшукати компроміс, ще не знаючи, що компромісу і суті одночасно не знайти, що саме такими були умови, наперед задані правила для того, щоб Гра здійснилася належним чином. Інакше це була б уже не Гра; або не та, не наша Гра.

Ось так. Палає тепер вогонь у грубці, і можна зготувати собі вечерю, яка водночас буде і сніданком сьогоднішнім, і обідом. Вітер за вікном ущух, суцільна темрява стоїть над селом, світяться сусідські вікна. Можна було стати лікарем чи артистом, слюсарем чи офіцером, можна було б жити у багатолюдних містах, або в інших селах, або деінде, але тільки тим стаєш, ким судилося тобі ставати, і тільки себе шукаєш у цьому становленні. Часом здається, наче з тебе живцем здирають шкіру. Часом хочеться бути не-собою, але тієї миті ти не знаєш, що це вищий поклик до того, щоб бути собою сповна. Перлина і мушля не виростають за день чи то рік — перлина, мушля, душа виростають за одне життя. Тому можна сказати, що все життя в муках і стражданнях ми вирощуємо одне-єдине: власну смерть. І тільки *тоді* душа буде готова, Достигла, досконала.

Тому інколи це називають терпінням. Тому інколи не витримують страждання. Тому інколи здається, що потім нічого не буде. Правильно, не буде: не буде нічогісінько з того, що оточує нас тут-і-тепер, формуючи, утворюючи, створюючи нас. Бог створив людину не за один день. Він створює її за одне життя, і смерть вінчає творіння. «Здійснилося».

1994

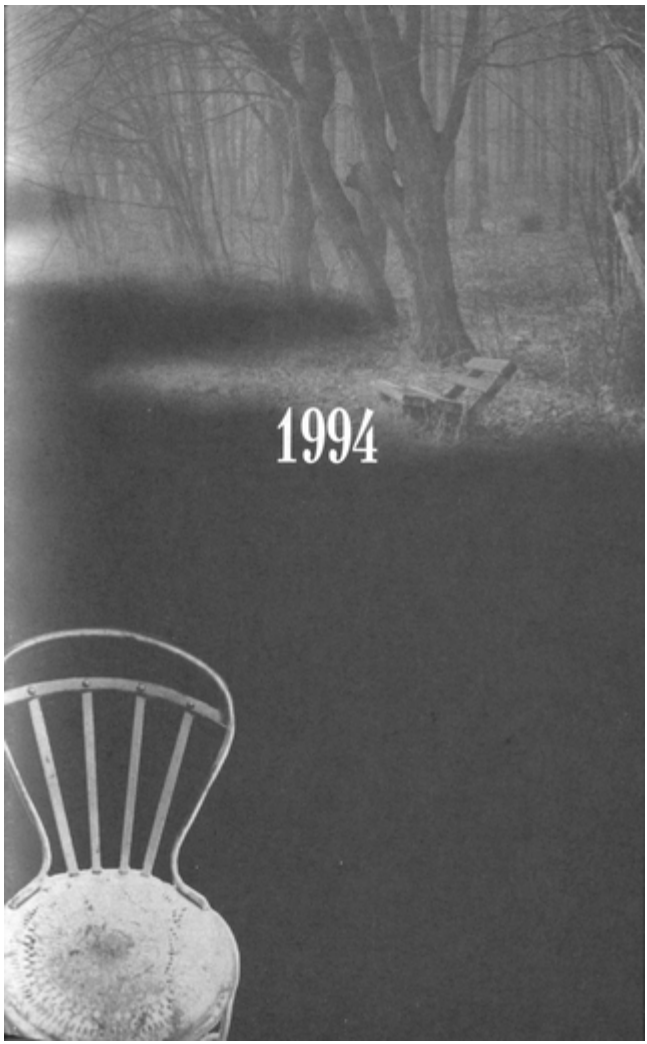

22 липня

Нарешті стало холодніше, у небі — хмари. Вже не витримую в Бахмачі. Тут справді знаходиться якась психологічна «чорна діра», про яку ми не раз говорили. Бо ж, попри наявність чаю і сиґарет, чудових книжок, сякої-такої самотности, зосередитися не вдається. Довше, ніж звичайно, не можу заснути — чай діє, а свідомість, якій не вдалося зібратися довкола власного осердя,

працювати відмовляється. Тільки зосередившись — гранично, — можна пити чай; скільки разів переконувався в цьому, а все одно намагаюся перескочити необхідні щаблі поступовости, виконання, ритуалу і одним махом опинитися на вершині. А так не буває — щоб «одним махом». Натомість падаєш, натомість втомлюєшся; замість крил — гирі, хочеш заснути — і не можеш. І так із дня на день.

«Середина літа означала кінець світу», — прочитав учора в Еліаде. Досягнувши піку росту, все починає роз-творю-ватися, розчинятися. Спад? Чи можна це назвати спадом? Тобто чимось негативним — утратою, недостатністю? Адже все вродило. Навіть оце знання. Адже більше немає куди квапитися — більше немає куди рости. Ти виріс, Костику, ти досягнув оптимального зросту; павза — і можна починати неквапливо гинути. «Віра саме в цю довгу фермату», — написав колись нещасний, як і ти, Ніцше. Мріяв понаписувати грубі томи — романи, повісті, новели, вірші, есеї, монографії… Нічого не написав. Життя розчинилось, як розчиняються кристалики солі у воді. «Ви — сіль світу цього». Коли ж він уже нас наїсться? Сіль не має властивостей діаманта. А шкода. І отак тихенько печалячись собі надвечір, продовжуєш спускатися; дорога вгору, дорога вниз — одна і та сама.

2 серпня

Хоча й Ілля сьогодні, але не вірилося — надто вже безнадійною була затяжна спека. І от — гроза по обіді і затяжний дощ, не дуже густий, але ж дощ, справжній, мокрий; і полегшено зітхнули груди, і нічні марення відійшли у безвість небуття. Заварив свіжого чаю, запалив сигарету, сів на порозі, споглядаючи блідо-жовті денні блискавиці і струмені води, прислухаючись до громів, шелесту і плюскотіння, вперше осмислено побачивши жовте листя на бересті і червоний металевий дах сусідської хати; ніздрі жадібно ловили свіжі пахощі живого серпня, вряди-годи подавав голос цвіркун, ластівки ширяли під негустим дощем, і я відчув, що потроху повертаюсь у сюди, у тутешнє.

Читаю щоденники Ґомбровича — думки про недостиглість, невикшталтуваність, яку треба визнати і прийняти як дійсність, реально існуючу тут-і-тепер, відмовившись від марного «наздоганяння» чужого кшталту чужих «окреслених» народів: *«Więcej jeszcze: trzeba by wykazać, że wszyscy są taky jak my…»* На думку Ґомбровича, наш стосунок до світу мусить принципово перемінитися: *«…zadaniem naszym nie byloby już wówczas*

wypracowanie jakiejś określonej polskiej formy, lecz uzyskanie nowego podejścia do formy jako do czegoś, co wciąż jest przez ludzi stwarzane a nigdy ich niezadawala». Іще: «*Chodzilo tu ni mniej ni więcej tylko o przewekslowanie z czlowieka mającego formę na czlowieka (dotyczy to także narodu) wytwarzającego formę <…>».*

Отже, знову «не людина для суботи, а субота для людини». Або, як писав Гессе, «ми лиш глина покірна в руках у Бога, котру ліплять, але не випалюють зроду». Потік форм, уявлюваний як лінійна послідовність, із натяком на можливість поступу до досконалости і з можливістю деградації — задля повноти свободи волі.

А навпроти стоїть Еліаде, за спиною якого — індуси; вони посміхаються, крутячи на вказівному пальці модель свастики, — свастика перетворюється на колесо, цикл, коло; тільки пам'ятаючи про коло, можна посміхатися, і посміхатись отак. «Не треба так ставитися до старих людей, що вже померли, бо це буде несправедливо. Ми, безсмертні, не любимо, щоб до нас так ставилися. Ми любимо жарт. Поважність, юначе, — це питання часу; воно виникає тому, признаюся тобі, що люди переоцінюють час. Я теж колись надто цінував час, тому й хотів дожити до ста років. А вічність, щоб ти знав, не має часу. Вічність — це одна мить, її якраз вистачає, щоб пожартувати», — каже Ґете Галлерові.

Христос приніс молоде вино власної крови і закликав наливати його в нові міхи; але відтоді минуло дві тисячі літ — цілком достатньо для того, щоб постаріти не тільки вину, а й міхам. Потреба нового молодого вина. Потреба молодої крови. Потреба нового Христа — або ж Христа знову. І тому періодичність і циклічність знову виявилися переможцями. Знову потреба всеочисної і всевідновлюючої офіри, потреба виганяти «цапа відпущення», потреба молодого, нового часу — і молодого буття, — правічна потреба, яка періодично воскресає — як трава і дерева, росте, приносить плоди, гине взимку — і знову воскресає навесні. Тому вони такі подібні — пізня осінь і рання весна, — що їх майже неможливо розрізнити, близнюки; і тому вони такі несхожі, як вогонь і сніг. Ми живемо у нестерпному смороді загниваючого часу; ми задихаємося через відсутність часу, тому що тільки молодий і наповнений час можна назвати присутнім, існуючим. Ми намагаємося створити новий ритуал, але не досягаємо глибин первісности, джерел часу — і наші ритуали розсипаються на очах, смішні імітації, безкровні або ж малокровні конструкції, хирляві, недоношені діти, плоди злягання без любови, плоди скороминущої хіті. Треба крови. Треба юности. Треба повної крови і юности сповна. А те, що ми маємо зараз, — це *перестигла недостиглість* або ж *стара дівa*; «дерево, яке не

приносить плоду, зрубають…»

8 серпня

Захопився «Осягненням історії» Тойнбі — актуальні розділи про розкол у душі, архаїзм, футуризм і «відстороненість». Якось мало й неглибоко замислювався над тим, що жити довелось у період розпаду цивілізації — чергового розпаду, чергової цивілізації. Тоталітарна божевільня-імперія, у якій випало народитися, щосили створювала ілюзію своєї вічности і непорушности; і хоча надлам уже відбувся — бо ж чим пояснити майже загальну зневіру в комуністичних гаслах, обіцянках і нормах ще за шкільних моїх часів, — та все ж тоді це здавалося тріщиною в «окремо взятій державі», а книжки і радіоголоси, які так чи так продиралися крізь «залізну завісу», створювали ілюзію іншого плану — що десь там, у тридев'ятому царстві, існує нерозколотий, суцільний Захід, із ніг до голови просякнутий живою культурою, де всі без винятку знають напам'ять Рільке й Еліота, день і ніч слухають Шенберґа, Стравинського та Кейджа, у проміжках між цими похвальними заняттями бігаючи до ґалерей, щоб помилуватися Бройґелем, Сезанном і Далі… Звідки нам було знати, що цей розкол — тотальний, всесвітній, що Еліот і Вулф були якраз свідченнями його, так само як Кафка, Джойс, Рільке тощо, і що відбувся він років зо двісті тому, і що тріщина вже перетворилася на прірву, і що це не політична, а духовна (бездуховна) реальність, з якої нікому нікуди не вдасться подітися, а головне — що це черговий розкол, що так уже було не раз — і повсюди; звідки нам з нашою таємною дитячою вірою в напівзабороненого, осміяного, обпльованого Христа, з нашими підпільними хрещеннями і великодніми пиятиками було знати, що християнство — історична релігія, яка виникла приблизно в ось таких сутінках, як наші, у мороці гетсиманських ночей і римських катакомб, що це одна з можливих релігій, так само розколота й покраяна сама в собі на безліч галузей, кожна з яких прагнула бути єдино істинною, — але Царство, яке розколеться в собі, не встоїть… Ми хапалися за соломинки — за все, що не було комуністичним і безбожницьким; ми гадали, що це тільки нам не пощастило і ми втрапили до пастки, а все було набагато зловіснішим і безвихіднішим, тому що ми опинилися в «людині», порятунок від якої тепер існував тільки в смерті. Хто допомагав нам, коли ми молилися, якщо Бог на той час уже пішов звідси або й помер? Цей худий, виснажений іудей, пришпилений, наче

метелик у колекції? Чия це колекція — Ісус, Будда, Заратустра, Магомет тощо?

І чому більше нікому після них не вдавалося пробити цей мур стану безбожности? Адже і Ніцше, і Торо, і Шевченко, й інші поети та філософи мали безсумнівний склад характеру пророків, провидців, герменевтів-посередників між Богом і людиною; чому ж їм не вдалося повторити повернення Бога, якщо це вдавалося тисячоліттями — від єгипетських жерців до сибірських шаманів?

Не знаю. Нічогісінько не знаю. Сліпну над книжками, не сплю ночами, виснажуючи й без того виснажене тіло, — марно, Костику, марно. Але чи не вперше з'явилося ось це: відчуття, що саме тут треба шукати і працювати до смерти. Куди подівся Бог, якщо нам нема куди подітися без Нього? Чому Він кинув нас напризволяще? Я не ставлю запитання, чи існує Він узагалі; я питаю тільки, чому Його немає тут-і-тепер. Якщо Його присутність залежить від нашої віри, то де вона?

А інакше не варто жити. Та й не життя це; просто так — скніння, вовтузіння, жертя-срання-злягання-сон-смерть, і смерть, і нічого, крім смерти.

11 серпня

Думаєш часом, що ціла твоя «фільозофія» самотности і нікомуненалежности не варта виїденого яйця. Сидиш на ґанку, куриш, п'єш чай, нещасний у своїй непотрібності і неможливості перекинутися словом хоч із ким-небудь, — і раптом приходить сусіда-москвич, і дещо несміливо питає, чи палю я сигарети без фільтру, — і простягає через паркан три пачки «Прими». Дякуєш йому, розгублений і зворушений, і саме цієї миті зауважуєш просвітління і дивовижний спокій на серці. Не Бог приходить до тебе в самоті, а людина. І нема тобі діла до того, хто він — росіянин чи турок, єврей чи німець; і цілковито байдуже до того, на якому інтелектуальному рівні він знаходиться, чи читав Рільке або К'єркеґора, чи віддає належне «ритуалові», а чи живе *просто так*, як Бог на душу покладе. Нікого немає в цьому передвечірньому просторі після спекотного дня; нікого і нічого зайвого — тільки простий *дар* і проста вдячність за нього, тільки теплішає серце і горло на мить здушують сльози.

А може, й сам Бог учить мене таким чином. Може, саме так лікує Він мене від довголітнього наслання, лікує стиха й обережно, нагадуючи, що люди — не лише такі, якими вони постають на сторінках «Троянди» та «Розаріуму»; що вони і такі, й

інші, і всілякі, і це — одні й ті самі люди. І Він нагадує тобі, що ти теж людина і нікуди ти від цього і з цього не подінешся.

А може, це прозріння щодо того, що більше нікого й нема у цьому серпневому надвечір'ї, нікого, окрім вас, людей. І коли оця самотність стає просто-таки нестерпною, як фізичний біль, — бо ж *нікого*, — тоді до однієї людини підходить інша, простягаючи нехитрий дар, який допомагає зробити це життя прийнятнішим і перетерпіти.

1 вересня

Осінь. Тиша з цвіркунами і «білими хмарами по дорозі голубій», з формами, кольорами і чистотою *а Іа* Далі. Трохи перепочинку, трохи нехитрих ласощів спокою і неквапливого щоденникового письма. Побути наодинці, заспокоїтись і переконатися, що не відбувається нічого надзвичайного, що якраз оця відсутність надзвичайного, оця присутність спокою і є сюрреалістичною, бо стоїть осторонь текучої ясности, осторонь руху і безперервного ткання-розпускання мінливої текстури з одним і тим самим орнаментом. Перший осінній день. Кімната, заповнена м'яким, затишним сонячним світлом, велетенська крапля кришталевого яблука, книги — на столі, на ліжку, у книжковій шафі, на металевій етажерці.

«Кімната Джейкоба». Букет із сухими голівками декоративного маку, «миколайчиками», з пір'їнами і двома пташиними гніздечками. Заспиртований скорпіон. Портрет Вірджінії Вулф, дерев'яний круцифікс, привезений із Кракова, картина, подарована Андрієм Филиповичем: сліпий з книгою. За кожною з речей, які просто собі перераховую, тягнеться довший або коротший шлейф її власної історії — не «біографії», не життєпису, бо це речі, позбавлені біосу і винагороджені буттям. Вони є. Не більше, бо як можна *бути* ще більше? І ми заздримо їм, речам у бутті, адже вони по-своєму вічні, вони випромінюють приязнь і спокій, усміхнено дивляться на нас — проминаючих, пролітаючих, відлітаючих. Невеличка світобудова. Вони можуть припасти пилом, згоріти, розбитися, поламатись. Але все це може статися внаслідок втручання зовнішніх чинників, не належних до природи самих речей. Ми ж свою смерть і руйнацію носимо в собі, від першої до останньої хвилини життя. Ось цьому свічникові вже чотирнадцять років. Якщо його залишити у спокої, він стоятиме ще триста, і тисячу, і дві тисячі років, — не купа кераміки, а форма, свічник. Але тільки я, людина, розумію, що це свічник, а

не шмат матерії; тільки я можу створити його, вічного, — минущий. Хіба не дивно?

18 жовтня

Учора ввечері пролітав мокрий сніг з дощем — перший сніг сього року. А коли прокинувся вранці і вийшов на ґанок, то шасливо посміхнувся — наша маленька Індія перетворилася на Японію: жовтогаряче кленове листя, чорні стовбури, сосна в Русаковому городі, дахи і земля були притрушені раннім снігом, який уже починав танути на сонці. Майже годину бавився на ґанку з Топою, який розумнішає з кожним днем, пив чай, курив люльку і милувався соняшним засніженим краєвидом, проганяючи в безвість остобісілі кошмари, депресію і безтямність.

А вчора читав збірку Павулякових віршів. Так дивно було зустрічати і впізнавати в ній ті вірші, які вперше прочитав у шістнадцять-сімнадцять літ; виявляється, вони увесь цей час жили в мені, а отже, впливали на спосіб мислення, мовлення, І буття. Якимись таємничими стежками ходить поезія у цьому І бутті; якісь у неї власні наміри у цьому світі, на «планеті людей». Згадав — і нестерпно захотілося перечитати Екзюпері, адже він теж звідти, з божевільно прекрасної нашої юности.

Так дивно, що все справджується: маленька хатинка в рідному селі, свій пес, який радісно зустрічає мене на ґанку, ранні сніги, вірші поетів, які читав п'ятнадцять літ тому в рукописах. І самотність.

20 жовтня

Ось уже третю ніч поспіль — мороз. Пускаю Топу до веранди і втомлено сідаю за стіл, знаючи, що не зможу прочитати жодної сторінки і жодного слова — написати. У хаті, поміж тим, тепло. М'яко і заклично світить настільна лампа, затято дивиться кудись ліворуч Зеров із фотографії, книжки одна з-перед одної виглядають із шафи, дивуючись: чому господар жодної з них не бере до рук? А господар потихеньку з'їжджає з глузду, уже котрий день, — і ніяк не з'їде остаточно. А господаря переслідують жахіття і якась люта самотність, відчуження, якого не можуть розтопити навіть традиційний вечірній чай, люлька, щоденник. Кудись на чортів клин виїхав сей жовтень. Зроблено мізерно

мало, хоча жодна година не пропадає марно: вдень рубаю дрова, пораюся в хаті, займаюся працею. Але не доходять руки ані до перекладу Набокова, ні до фрагментів, не кажучи вже про «Вечірній мед», есеї тощо. Дивуюся віртуозності й невимушеності Набокова, невимученості його тонко нюансованого виконання, багатству лексичному, безлічі стилів, майстерно і доречно заплетених у свою тканину, у свій текст. Починаю шукати відповідників — і розводжу руками: наші слова не несуть у собі такої кількости коннотацій, — або ж вони заряджені зовсім іншими смисловими інтенціями; багато явищ просто не названі по-нашому, це пояснюється історично, але хіба від цього легше?

Отак і живемо. Залишилося кілька ложечок чаю і півтора місяця осени, а там — зима. Чай, до речі, подорожчав удвічі. Як на наші статки, то й цей, що ми брали у півкілограмових червоних коробках, був задорогим — 72 тисячі. І жодного тобі листа, жодної копійки — місяцями. Мимоволі засмуріеш. Тільки щоденник вірно залишається при мені, єдиний свідок болю, і самоти, і тієї трагедії, яка відбувається в маленькій цегляній хаті у малому селі біля Сейму.

А може, витримаю? Може, це чергове випробування, і вийду з нього міцнішим і усміхненішим? Може. Адже Бог не посилає випробувань понад наші сили. Щоденник закінчується. Чай закінчується. І життя. Повільно, ледь помітно, але невідворотно. Лащиться до господаря малий Топа. Дивляться книжки. Перегортається ще одна сторінка.

23 жовтня

Учора прийшла посилка від Василя Івашка з чаєм і «Примою» та коротеньким листом: Чубай записав пісню на мої слова і передав Андрієм Саєнком десять доларів для мене як гонорар; на ці гроші Василь з Андрієм накупили для мене чаю й сигарет, ще й двісті тисяч (мабуть, своїх) вклали до посилки — може, виберуся на них до Києва, як написав Василь. Молодці хлопці, що й казати. Так несподівано і так доречно з'явилися дорогоцінні трави у моїй хаті.

Топа мій худющий зробився, бо не хоче їсти ані юшки, ані картоплі, ані каші. Все виглядає м'яса — але звідки, дорогий песику? Ходжу лісом і ловлю себе на тому, що шукаю якусь кістку або, ще ліпше, — птаху підбиту. Тоді б і в Топи було свято, і зажили б ми всі весело й щасливо.

6 листопада

Стара як світ історія: довго не міг заснути, стемніло блискавично, бо довго не міг прокинутися, відтак знову забезпечена безсонна ніч, і дрова лежать непорубаними… А заснути не міг через те, що вчора так само прокинувся пізно, і через те, що зачитався поезіями Лесі Українки; просто фізично не міг одірватись, як у давні часи, вмовляючи себе: «Ще кілька сторінок, а тоді вже спати…» І гірко мені думалося про часи «прокидання стежок», коли шкільні вчителі намертво відбили охоту і до Лесиних творів, і до Шевченкових, а Кашка на той час, окрім претензійного і безпідставно гордовитого нехтування, нічого іншого не міг запропонувати у стосунку до класиків. Пригадується, якось зоп'яну він прочитав мені цілу лекцію про історію української літератури, де кожному було визначено місце на поличці, як правило, щонайдальшій, бо жоден «не дотягував до вершин світової літератури», які, на його думку, уособлювалися постатями Малларме, Бодлера, Рембо і Ґарсія Лорки, яких він на той — і на цей — час читав дуже мало і в дуже поганих перекладах… Зайве й говорити, що я слухав усі ті бздури з побожно роззявленим ротом. Певна річ, на той час не могло бути інакше, і добре, що було бодай так, як було; але, беручи ситуацію в цілому, не можна не шкодувати, що рідна автентична поетична традиція не була прищеплена нам якраз у ті, юнацькі, роки і ми щойно тепер одкриваємо томи Куліша, Лесі, Зерова — і застигаємо, приголомшені спадком з незліченних багатств, про існування якого й не підозрювали. А нам уже за тридцять і за сорок років. Не освоївши рідної традиції, ми до смерти залишимося «Великими Дилетантами», як любить величати себе з незрозумілих і досі для мене причин, із незбагненною пихою той-таки Кашка. Самовдоволеність дилетанта, зворотним боком якої є комплекс меншовартости і мало не вроджені лінощі, небажання вчитись і працювати систематично, не покладаючи рук, як ті ж таки Зеров, Леся або Куліш. «Як я люблю оці години праці, // Коли усе навколо затиха // Під владою чаруючої ночі, // А тільки я одна неподолання // Врочистую одправу починаю // Перед моїм незримим олтарем…»

І тому триває Реформація. Хоча інколи здається, що вже нічого не встигнеш. Може, й не встигну; але ще гіршим був би рух наосліп і блукаючі вогники світлячків — замість вірних своєму місцю сузір'їв.

Принаймні тепер і в мене є своє місце, більш-менш обжите, насиджене і нагріте. А дрова ми порубаємо, не сьогодні, то завтра, тим більше, що квапитись особливо немає куди. Або все

одно не встигнеш, або розминешся. Тому треба залишатися на своєму місці, зберігаючи рівновагу і «плекаючи свій сад». Не виключено, що саме тоді усе почне збуватися вчасно і ти встигнеш усюди. Адже згадай: хіба не про самотню хатинку у Матіївці, наповнену гарними книгами, мріяв ти ще в ранньому дитинстві, коли не вмів навіть нігтів на правій руці обрізати? Чомусь дуже виразно запам'яталось, як мама питає: «Як ти будеш жити, коли виростеш?» І я їй поважно пояснюю: хатка, самотність, книги, пес. А вона сміється, ще така молода тоді, і знову питає: «А хто ж тобі нігті обрізатиме на правій руці?» І я ніяковію, замислююся, зупиняюся, приголомшений цією складною проблемою… Та, бач, навіть цю проблему вдалося розв'язати з часом. Тож не журися, природжений самітнику, адже ти — є.

17 листопада

Марудний день позаду. Попереду — світла місячна ніч, легенький туман, і тиша, і «супокій самітної кімнати». Попереду — неквапливе, старанне письмо, коли забуваєш про пізню годину і про людей. Уночі ти одриваєшся од спільного несвідомого — бо ж майже всі поринули в нього, вимкнувши власні «передатчики», настроївшись на «прийом»; уночі тобі не перешкоджає галасливе тло свідомостей, які працюють, і ти вільніше можеш молитися, мислити, бути. Може, якраз тут і криється розгадка мого зміщеного режиму; може, тому й виявилися марними усі свідомі настанови та спроби виправити цей «ухил». Уночі людське, занадто людське випромінювання слабшає, перестає сприйматися відповідним для цього органом у мені. Уночі немає людей. А відтак ближчає Бог, і зорі з'являються на небі, на тому самому небі, на якому їх немає вдень; і тиша стає глибшою, синкретичною, вона просотується також до твоєї душі, поволі витісняючи звідти людські голоси, їхні недоладні фрази, дешеві пісеньки, убогі й смішні розумування. Пливеш у цій тиші, пірнаєш і виринаєш, сам-один під місяцем, теж самотнім і нікомунеалежним. Обітнути всі зв'язки з людиною, те, що в Індії називають «прив'язаностями»; розв'язатися, — адже невипадково слово «отрешенность» у буквальному перекладі звучить як «роз'ярмленість». Спілкування можна було б дозволити зі святим, якби він десь тут і тепер жив. Недурно ж багатотисячні натовпи йшли послухати Христа. Втім, це не критерій, бо ж іще більші натовпи йшли послухати — і слухали! — Гітлера або Леніна. Христа не послухали, а їх — так. Бо розмова з Христом — це

обов'язково розмова віч-на-віч, і «слухання» Його — так само. Саме тому Він заповідав молитись у «супокої самітної кімнати», не подавати виду, коли ти постуєш, тощо; саме тому Його ярмо — легке, бо невидиме для людей, не спільне з ними, — і звільняє воно од ярма «колективного позасвідомого». Отак несподівано зустрілися сьогодні Христос та Індія: в іншій «Індії», маленькому кутку українського села, серед ночі.

Тільки одірвавшись од людей, перестави бути «їхнім», «своїм», «нашим», можна згодом повернутися до них і спробувати чимось зарадити. Лікарем може бути той, хто зцілився сам, порадником — той, хто не потребує порад. А головне те, що ця відірваність від людей — вроджена, що ми приносимо її з собою як необхідний дар небес на час земної подорожі. Тримаємося її, і вона тримає нас до шістнадцяти-сімнадцяти років. А потім починаємо втрачати, і що більше дорослішаємо, то більше втрачаємо — не саму окремішність, конституйовану межами тіла, а пам'ять про неї і безпосереднє емоційне відчуття її. Довго не можемо збагнути, чому так сталося, якщо взагалі замислюємося над такими речами. А потім здогадуємося: через те, що ми дали себе пов'язати. Одірвавшись у перехідному віці од пуповини, яка прив'язувала нас до сім'ї, ми майже одразу сідаємо на ланцюг — і це вже зовсім не пуповина! — законів суспільства, «великої рідні». Нас забирають до війська, згодом ми одружуємося, бо природний потяг суспільство зуміло обернути на ще один ланцюг, вигідний для себе, влаштовуємося на роботу. І — розчиняємося у функції. Нас, нашої окремішности більше немає. Попереду — пенсія, якщо нам пощастить дожити до неї, і — смерть, до якої дожити таки пощастить. У нас дуже коротка пам'ять. І саме тому дуже мала душа.

Отже, треба дочекатися, коли вони заснуть, — і одв'язатися.

21 грудня

Сьогодні вночі, під час традиційного безсоння, подумав раптом: ми вирушаємо сюди, на «землю неспівпадінь», тільки тому, що тут можна творити, в той час, коли у вічности перебуваємо серед довершених, докшталтованих, досконалих речей, образів та форм. Вічність — це та сама гессівська Касталія, де нічого не створюють, а тільки грають з уже повністю готовими, сталими феноменами; тому в тій гессівській Касталії такий скепсис щодо історії. Тому там залишаються безженними — бо породжувати і творити можна тільки тут, в історії. Але це не

означає, що вічність — недосконала, позаяк у ній чогось бракує (у цьому випадку — творчости); навпаки, це свідчить про дивовижну мудрість Божого задуму, оскільки у вічності є не тільки вхід, але й вихід; і коли Кнехт залишає Касталію задля «світу», а ми пірнаємо в історію й людську форму, то це свідчить про те, що вічність — жива, вона дихає, вдихання-видихання; інакше б вона була елементарною тюрмою з райськими умовами. Відбувається не вигнання з раю або якась інша детермінація (міф про Місяць, який росте, наповнюючись душами померлих, і спадає, коли вони знову повертаються на Землю); відбувається свідомий вияв волі, який і свідчить про свободу цієї волі. Це не означає, що брама за нашою спиною зачиняється назавжди; навпаки, нас там очікують. Ми вирушаємо сюди ще й тому, що творити — означає наближати Царство Боже; якраз на це ми маємо право, тому що ми — діти Божі. «Нехай прийде царство Твоє, нехай буде воля Твоя, як на небі, так і на землі». Ми розширюємо територію Небесного Царства, приєднуючи до нього землю. Саме тому нас інколи називають «авторами». Але це приєднання відбувається не механічним, зримим способом; прилучення земного до Царства Небесного відбувається завдяки перетворенню у Слові. Ми є вільними творцями — і водночас виконуємо волю Божу. Проте цій охоті творити загрожує небезпека зумовленості людським тілом, статевим потягом зокрема; бо у людській кондиції творча функція гніздиться якраз у цій сфері; через недосвідченість, через те, що ми ще не все пригадали, творчість і статева насолода накладаються одна на одну до нерозрізненности; ми забуваємо, що ще перед відходом сюди свідомо погодилися на показаний сюжет пропонованої долі, в якій усе це було — самотність, страждання, хвороби, смерті тощо, — задля можливости нарешті творити, знаючи, що попереду — повернення до вічного Дому і Батька, відчуваючи свою настояну на тисячоліттях юність, переповнену образами досконалої краси і снагою. Ми, як ті нічні метелики, летимо на світло, звикнувши до того, що світло — це благодать, це наше, рідне, безпечне й кохане; але ми забуваємо, що зриме, земне світло — це вогонь крови і статі; потрапляємо в нього — і відповзаємо з обпаленими крилами. І все одно.

1995

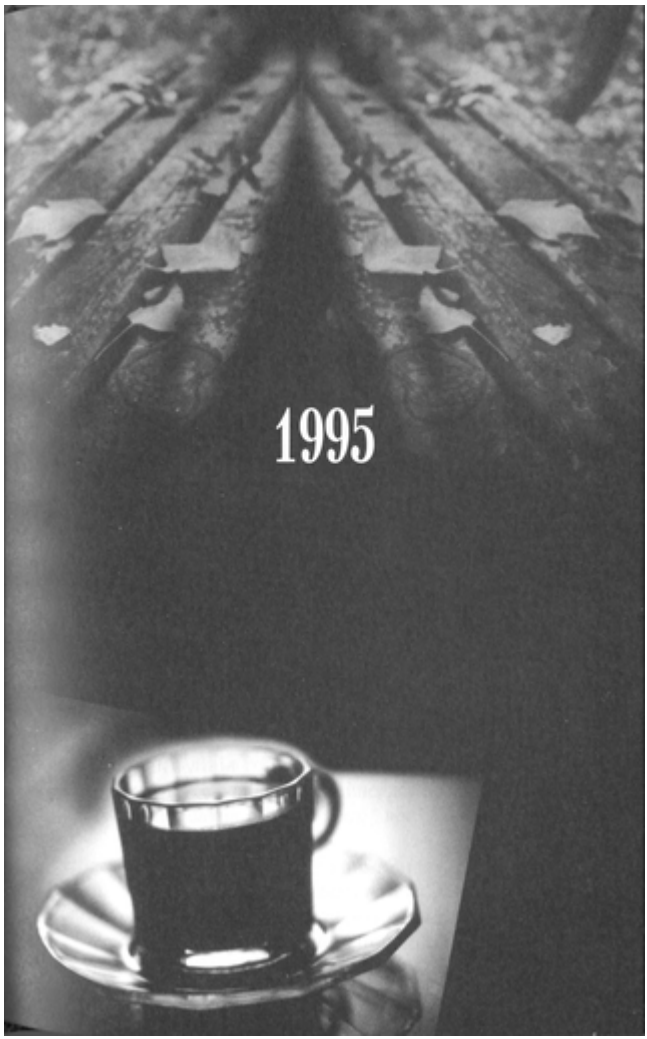

22 січня

Десь близько дев'ятої вечора. П'ю чай — гарний, індійський — і палю люльку. Топа вклався на моїх ногах, дрімає; лівою ступнею відчуваю, як стукає його серце. На вулиці сніги й мороз, у хаті тепло й затишно. Вчора ходив до Батурина, забрати мішок борошна у знайомої, і не міг намилуватись ясними, празниковими, наче біла сорочка, кольорами — рожевого снігу

під призахідним сонцем, зеленкувато-бузкового неба на сході, пухнастих димів, які струнко піднімалися над батуринськими та матіївськими хатами. І дзвонили у церкві. І дуже важко, аж боляче було дихати морозяним повітрям. Достоту та сама зима, що й на оцій листівці з репродукцією Бройґелевої картини: «Зимовий пейзаж із ковзанярами та лапкою на птахів». Шістнадцяте століття. Треба прожити тут достатньо довго, щоб знову почати відчувати такі речі; довго і стало прожити, звикнути й освоїтися, знати, що попереду на тебе чекає добре натоплена хата, де відігрієшся після прогулянки, і пес, який цю хату стереже, потай сподіваючись на гостинця. Треба знати з остаточною певністю, що справжнє твоє місце у цьому світі — тут, серед зелених лісів, біля Сейму. Нема за чим журитися довго. Треба все глибше пускати коріння і робитися все сталішим. Цим порятуєшся: зоряними небесами над снігами, теплою хатою, сталістю і ростом угору, а не блуканням по горизонту горизонталі, кружелянням у видноколі, безумною погонею за обрієм, що все віддаляється. Зростаючи вгору, ти не сягнеш головою зірок, які так само недосяжні, як і лінія горизонту; та й навіщо це тобі; але, закорінюючись усе глибше і міцніше, все повніше осягаючи свій внутрішній закон сталого росту, врятуєшся і збережеш себе. «Спаси і сохрани».

Ніяк не можеш погодитися із цим. Знову, і знову, і знову піддаєшся покликам сирен і ностальгії за лінією обрію, що все віддаляється, по-дитячому переконаний, що там — край світу, отже, всеохопність і повнота буття. Хоча весь трудний досвід попереднього шляху кричить тобі, що відчуття закоріненості і сталости — істинні, що мандри — це твоя погибель, підступна легковажність і безвідповідальність. Ти виправдовуєшся перед собою тим, що ці відчуття сталости й належного способу буття приходять так рідко, але зумисно змовчуєш-забуваєш про те, що вони з'являються тільки як результат докладених зусиль, виконаної праці — а ти лінуєшся працювати. Це якась мало не вроджена лінивість, апатія, але не та, благословенна стоїками, а ця, хвороблива, яку, може, ліпше було б назвати анемією. Ти постійно відчуваєш велетенську вичерпаність, у тебе ні до чого не здіймаються руки і ні до чого не лежить серце. Але варто все ж розпочати, ступити перший-другий крок — і ти з подивом переконуєшся, що в тобі ще є сила, й охота, і навіть певне вміння; і тоді щезає оспалість, ти добре працюєш, відчуваючи.

29 січня

Завтра їду до Бахмача, а позавтра — до Києва, забирати свою *Songe du vieil pelerin*, тобто частину тиражу безгонорарної своєї збірки віршів, другої після «Дум» 1989 року. Настрій — так собі, ні туди, ні сюди, *fifty-fifty*, як любив казати Рябчук. З одного боку, хочеться відпочити від нескінченно одноманітної і щодалі усе смурнішої низки безсонних ночей, під час яких майже нічого не встигаю зробити — та й не маю особливого, чи навіть будь-якого, бажання щось робити, тому тільки читаю. До того ж, знову погоріли всі лампочки, за винятком ось цієї, останньої; немає ані свічок, ані гасової лампи — поміж тим, вони дуже б знадобилися, бо з одинадцятої вечора до другої ночі електрику взагалі на селі вимикають. Іще й замок до вхідних дверей поламався. Суцільні непереливки. Мабуть, саме так і повинен прощатися зі мною нещасливий рік Пса, — бо не можу знайти інших правдоподібних пояснень.

З іншого боку, їхати кудись, особливо ж до Києва, взагалі не хочеться. Адже знаю все наперед — кого побачу, з ким і про що говоритиму. Ненависна юрба тупих і самовдоволених, часом агресивних жлобів знову тектиме перед очима; не тямитимеш, як швидше вибратися з електрички, з метро, з трамваю, тоскно перебиратимеш варіанти з ночівлею, закуто й запобігливо почуватимешся перед евентуальними господарями, не маючи змоги випалити люльку серед ночі, тощо. Як усе це остобісіло.

Але книжку треба забрати, ніхто інший замість мене не стане цього робити, та нікому вона більше й не потрібна. Смішно, проте і мені вона здається зовсім байдужою; ну, надрукували, ну, не заплатять, ну, прочитає її кілька осіб. Не існує структури, середовища, живого і рухливого, в якому вихід нової книжки, критика на неї і так далі були б природними й необхідними явищами. Культура і нація перебувають у глибокому депресивному стані, на поверхні метушаться дилетанти, графомани, а часом і неприховані параноїки, решта дивиться кіно — природно, не українське, одиниці задовольняються уже викшталтуваними у попередній парадигмі текстами, у тому числі й поетичними, — до них належу і я. Дуже дивно, до сьогодні я й не помічав, що мене перестали цікавити тексти моїх сучасників та ровесників, тоді як іще зовсім недавно я віддавав перевагу саме їм — один тільки задум «Вечірнього меду» чого вартий. Невже я так катастрофічно постарів за ці чотири роки? Чи здичавів? Чи деградував? Чи все разом?

27 лютого

Передостанній день зими. Гарний дощик капотить за вікнами, синички озиваються, і якщо добре принюхатися, то можна вп'ймати непідробний і непередаваний словами ніжний, несміливий запах весни. Маю трохи цейлонського чаю — вчора сусід Сашко купив на базарі у Батурині, — тому й пишу; чай і дощ, аякже… а вночі нестерпно хотілося померти. Померти або перемінитися, тільки не залишатися в оцьому. Телефонував сьогодні додому. Слабий, ледь чутний голос тата; скаржився, що знову дуже погано себе почуває, питався, як тут я, чи маю що їсти. Так якось усе це. Не маю більше слів. Хоч би як його називай, воно не змінюється. Схоже, що незабаром кінець. «*This is the end*». Уночі довго слухав вірші і пісні Моррісона, касету, до якої не повертався кілька місяців. І страшенно захотілося розуміти англійську мову, розуміти, про що розповідає мені вічно двадцятивосьмирічний Джим. Я вже старший за нього. Просив Бога зіслати мені Духа Святого, щоб я зрозумів. До болю в очах вдивлявся у розп'яття, шість років тому привезене з Кракова. В очах гойдалося, глупа ніч стояла довкола, і Бог мовчав, а Джим говорив і співав, і я не розумів його. Ні Бога не розумів, ані Джима. Але все одно залишався приязним до обох. І ніяк не міг заснути, з відчаєм спостерігав, як знову світає, як усе видніше стає в кімнаті. «Добре принаймні, що все це відбувається у Матіївці, у своїй хаті, без чужих людей, що ніхто не бачить моїх мук і не підозрює про них; добре було б народитися і померти у Матіївці», — думав, запалюючи остогидлу й необхідну люльку, неминучу. Страшно боліло у грудях. І в горлі.

А потім усе ж таки заснув. Приснилося: ми знову десь на ґастролях, мабуть, за кордоном; наших десь немає, я страшенно голодний, заходжу до якогось ресторану, ще не розуміючи, що це ресторан, сідаю за порожній столик, чогось чекаю; потім здогадуюся, що зараз підійде офіціант, а в мене у кишені жодної марки; швидко виходжу — і потрапляю до зали, де всі наші; вони вже пообідали, збираються йти, такі ситі й задоволені. Чубай знає, що я дуже голодний, підходить до Морозова і щось каже йому. Удвох із Морозовим вони підходять до мене, і Віктор простягає мені якісь булочки. «Я не хочу їсти», — кажу, а в самого корчі зводять шлунок. І тоді Віктор дуже делікатно починає переконувати мене, що треба поїсти, що, на жаль, більше нічого не залишилося. І я беру ті булочки, дві чи три, свіжі, запашні, і радію, що хоч трохи втамую голод, і мовчки вдячний Чубаєві. Прокидаюся. Дощ.

3 березня

Весняна ніч. «Моя весняна Панно, цеї ночі це небо стало заважким для птахів; і давню цю печаль, і дивне це мовчання не втримав я, — розбилась, покотилось…» Господи, як давно все те було — наче в іншому народженні, наче не зі мною, а з кимось зовсім-зовсім іншим — юним, дужим, чистим. Навіщо воно було — безліч обіцянок, надій, розпочатих і ніколи не закінчених віршів, новел, романів, есеїв, статей, пісень? Раптовий спалах — і чимдалі густіша пітьма. Отак блискавично згоріти. Позавчора гортав Зерова, шукаючи вірш «До альбома» /«Тягар робочих літ наліг мені на плечі…»/. Знайшов, прочитав, глянув на дату внизу — і здригнувся: 1.03.1922 року. Тобто рівно сімдесят три роки тому. І було Зерову на той час так само тридцять два роки. Сумна містика чисел, нічні збіги обставин. Адже нестерпно хотілося перечитати саме цей вірш. Утім, хіба це вперше — і хіба це щось змінює? Адже давно вже переконався, що ось такі містичні «сполохи» залишаються самодостатніми, не виходячи за межі окресленого їм місця та часу. Може, Юнґ додумався би тут до чогось розумнішого чи бодай цікавішого.

А на завтра по радіо обіцяли дощ і навіть грозу. І справді, небо вогке, зірок мало, пахне чистою землею, водою — і Матіївкою. Більше ніде у світі так не пахне. Я знову почав любити це маленьке моє село; бо тоді, зразу після повернення, багато чого перестав відчувати, і голова була забита найрізноманітнішим мотлохом. Тепер у голові порожньо. І єдине, що я справді відчуваю та розумію ще, — це природа, ці дивовижні ліси, цей Сейм, риби і птахи, козулі й зайці, зорі й верби, і пахощі, пахощі, неймовірно чисті, до болю рідні, печальні пахощі нездійсненої долі. Мабуть, уже пізно. Мабуть, це все ж таки кінець, попри всі мої кволі пручання. Не бачу нічого й нікого, що (або хто) могло би допомогти мені врятуватися. Врятуватися від себе. Від цього знищеного тіла. Від цього тотального й перманентного безлюддя та безбожности.

І тому тішишся тому, що триває, — попри всі твої депресії та манії. Речі. Весна. Топа. І навіть оцей щоденник. А ще вербові котики у пляшці з-під пива. Вірші Зерова і Рільке, Буніна та Ахматової. Обіцяна гроза. Картопля, засмажена салом, — буде чим «поснідати» завтра, бо снідаєш ти десь о четвертій-п'ятій годині дня. Не вдалося виправити режим. Не вдалося кинути курити. Нічого не вдалося. Але, не дивлячись на це, після зими приходить весна. До лавки продовжують возити хліб, — як і десять, і двадцять років тому. Працює пошта — часом з неї приносять листи, а інколи навіть посилки з чаєм. Можна написати листа — і він дійде. Це вже добре; конверти я маю. І так далі. Нічого не вдалося, попри всі твої свідомі зусилля. Але дещо

збулося. Вийшли друком дві книжки віршів. І, може, вона все-таки приїде.

11 березня

Учора приїхав тато, привіз чаю і розчинної кави, дві помаранчі й домашню булку. Зрадів йому невимовно. Говорили цілий день і все не могли наговоритися, ще й уночі вставали двічі покурити разом. Так скучив за ним. І, попри те, що не спав — знову! — до самого ранку, настрій залишався напрочуд світлим, на серці було спокійно і затишно, і віяло чимось непередавано юним, якоюсь усміхненою відстороненістю від світу, яка була властива мені колись, у шістнадцять-сімнадцять років. «Зима прийшла, — сказав тато, виглянувши серед ночі у вікно, — сніг летить». І я повірив йому, і тішився: як добре — зима повернулася, тато приїхав, і перервався нарешті моторошний, абсурдний плин безсонних ночей наодинці зі своїми остобісілими психопатичними виразками, розімкнулося замкнене коло, з якого я не міг вийти самотужки. І зрозумів, що Бог почув мої молитви, бо дві чи три попередні ночі я довго молився, напівбезтямний у висотуючому рештки нервів безсонні, благаючи Спаса: «Господи, Ісусе Христе, Сину Божий, помилуй мене, грішного»; скаржився Йому і дорікав навіть, благаючи смерти — або переміни. Бог почув мої молитви і подарував це чудо, таке просте і справжнє. Лежав і слухав, як дихає уві сні батько, за стінкою, на кухні, тут, у нашій маленькій хатині, яку будували разом; нарешті можна було не переживати за нього, знати напевне, що він живий і здоровий, і намагатися збагнути цей живий і таємничий зв'язок із батьком, і усвідомлювати, що джерела давньої нікомуненалежности і світобачення мого виникають через нього, що це він дав мені оцю іронічну, але не злу, вищість над світом чиновників та «порядних» людей, що він прищепив любов до письма, до гарного, рівного почерку, любов до літератури, насамперед до Буніна, до шляхетности, до природи, до Матіївки, зрештою. І дивувався, скрушно хитаючи безсонною головою: коли перервалося живе, безпосереднє відчуття того зв'язку з батьковими джерелами — і чому? І чув, що той камінь, той нестерпний невротичний тягар, який понуро тягаю на плечах останніми роками, усе ще тут, усе ще на мені і в мені, але що з'явилася нарешті реальна можливість скинути його, смужка сірого світанкового світла з-за портьєри. Скинути тягар не-себе, вийти із зацькованого стану, відмолодитися, — адже весна, адже скресла крига, і чиста

Сеймова вода летить своїм старим, вивіреним руслом, і цей настрій справжньости й домашньости, безпеки й ладу не може обманювати. А вранці тато, який ходив снідати до тьоті Тасі, сказав мені: «Пам'ятаєш, як я вночі сказав, що зима прийшла? Так то мені здалося, снігу не було». — «Може, розтав», — сказав я, і подивився за вікно на голу й чисту березневу землю, і зрозумів, що це чистота цієї ночі викликала ілюзію білого снігу на подвір'ї, що сніг, незримий і справжній, продовжує тихо падати, вічно падати. Ти зрозумієш мене, Ісусе; адже Ти теж дуже любив Свого Батька.

7 квітня

Щодня читав Гайдеґґера, мабуть, уперше з таким захопленням та розумінням. Це, звичайно, переклади, дуже бліда і спотворена копія; більше здогадуюся, ніж знаходжу в тексті. Проте навіть у такому вигляді Гайдеґґер дає потужний імпульс для самостійного мислення. І, що прикметно: знаходжу в нього висловленим і продуманим те, про що колись мигцем подумалося-забулося мені; але цього разу такі збіги викликають не захват (мовляв, отже, і я не останній дурень у цьому світі) і не усвідомлення якоїсь містичної партиципації, а щось схоже на ревність, так, наче Гайдеґґер почув і перехопив, або ж просто вкрав, найсокровенніше, тільки мені одному належне. Вкрав і поділився з іншими людьми, в тім числі і зі мною, окраденим. Це, звичайно, смішно. Але водночас серйозно: бо те сокровенне не може бути власністю, належати комусь одному, нехай навіть і мені, отакому розумному та глибокому, і навіть не двом — мені, скажімо, і Гайдеґґерові, або окремій групі. Це буття для всіх. І ні для кого. «Так говорив Заратустра». Але розкривається воно лише у глибинах джерел людського — для осмислення. Цих джерел дуже важко досягти, особливо тоді, коли шукаєш їх навпомацки, коли бракує провідника-вчителя. Гайдеґґер може бути — і є — добрим провідником. І вчителем. Так само, як Ґадамер та Зеров. Кожен шукає шлях до власних джерел, хоча самі джерела нікомуненалежні. Джерела відсторонені від нашої спраги, від наших мук, пошуків і блукань навпомацки. Джерела вічно повняться живою водою. Їхня сутність — у вічному виджерелюванні живої води. Знайшовши їх, припавши до них, ми будемо жити. Але пам'ять про життя, про його благо, не назване ще словами, зв'язок із джерелами мусять бути неперервними. Може, саме це мав на увазі Христос, говорячи про неперервність

молитви. Пам'ять про нікомунеталежні джерела життя, які породили нас, кожного зокрема, усіх разом, — і продовжують породжувати. Пам'ять про високе походження, **благо**-родство.

12 квітня

Рівно чотири роки тому я виїхав зі Львова. Озираюся тепер і бачу, яка велетенська прірва пролягла між тодішнім і теперішнім життям. Бачу, як я постарів і позвичайнішав. Бачу, що те в мені, від чого я втікав, не полишило мене, а те, чого шукав як спасіння, — не знайшлося. Все менше вірю в те, що його взагалі можна знайти або створити у тутешньому й теперішньому житті. Доля наче кепкує з мене, час від часу, дедалі все рідше засвічуючи сполохи справжнього буття, справжньої дійсности. Кидаюся на них, наче спрагла за світлом нетля, — але навіть згоріти не можу, тому що сполохи миттю згасають, і я не встигаю ані долетіти, ані бодай усвідомити, що саме привабило й покликало мене в них.

Несамовитий вітер за вікном. Холодно в хаті, руки мерзнуть писати. Вугілля закінчилося, дров залишилася жменя, а довгожданого тепла все ще немає. Вчора знову випав сніг і все нагадувало ранню осінь.

А в суботу приїздили батьки з малим Сашком, привезли мені бандероль від Морозова, у якій були тасьма з двома моїми піснями, які він співає, лист, знимка — Віктор біля могили Джима Моррісона — і півтора мільйона купонів. Я був приголомшений цими несподіваними дарами. Так дивно — Морозов, Моррісон і тоненька, майже непростежувана ниточка дружнього зв'язку, щирої симпатії. Дякую тобі, Вікторе…

Можливо, я покладаю надто багато надій на містичний п'ятирічний цикл. «І, може, все складеться щасливіше, — тоді, коли п'ять років перейде». Але жити без будь-яких сподівань, навіть в ось такому знищеному тілі і з отакою покаліченою душею, неможливо. Адже залишається пам'ять про юність і про всі ті фантастичні обіцянки, які прозирали крізь неймовірні барви зимового неба, у якому ми — Кашка, Рябчук і я — летіли до Чернігова на маленькому літачку. Усе, що заповідалось у тому містичному 1979 році, — усе збувається. Трохи не в такій формі. Може, тому, що радикально перемінилося наше світо-, а отже, й формо-сприймання. Але, хоч як би рідко це траплялося, та все ж і в цих «підлих та скупих часах» буттю щастить прорватися до нас крізь товщу напоєних вологою смерти і крихкістю приреченості хмар; і тоді ми пересвідчуємося, що

наша основа, яка сяйнула раннього античного ранку буття, — та основа лишається неушкодженою і неприступною для бруду, втоми, занепаду. І з цього ми робимо висновок, що вони вічні, та основа і та юність, і що, власне, вони є справжніми та незнищенними, тоді як хмари, бруд, холод, гріхи — це акциденції, спотворення бачення, але не того, що бачимо, якщо бачимо. Адже і ця знимка Морозова біля могили Моррісона — так само з того Краю, і на ній **по-нашому** навстіж розчахуються двері в буття. І ти приходиш у юне розхристане буття, забуваючи про «Я», хворе й осточортіле, з його тілами, психіками, неврозами, шизофреніями; скидаєш це «Я» з буття, наче брудні обдерті лахи, — і з подивом зазначаєш (ох, ця нестерпна, невикорінена звичка зазначати, визначати, означати й означувати!) — що все одно ти є, і є не в самотності заляканого власними та чужими гріхами «Я», а в тому, що ще тоді, на світанку, назвав «дивною і струнною спільністю», і це є братством буття, братством у бутті. З подивом і вдячністю дивишся на Розіп'ятого. «Господи, я не вартую цього», — кажеш. І сам собі відповідаєш в імені свого Господа: «Так, ти не вартуєш. Але вартує братство. Поодинці ви пропадете, як пропадає відтята від тіла рука або нога. Природним і живим є тільки єдине Тіло, Яке не пропаде, Яке неможливо знищити, бо в Ньому — істина, а істина вічна».

І тоді розумієш, що усвідомлення власної нікомунеалежностп було лише черговим щаблем, було усвідомленням своєї функції і неможливости виконувати функцію іншу, невластиву. Але тепер починається сходження на інший щабель, ще вищий — усвідомлення своєї приналежности. Приналежности до Буття і до вічного в Ньому братства.

4 серпня

Після легкої вранішньої зливи, якою закінчилася чергова безсонна ніч, повітря стало парким і важким, наче масло. Щоночі допікають комарі, загострюючи безсоння, яке і без них уже переступило всі мислимі й немислимі межі. Сходив на прогулянку, купив дві буханки гарячого хліба і кулькову ручку для батька. Він тішився нею, наче дитина, довго розглядав, клацав, пробував, як пише, довго дякував. Такий уже старий і немічний, що аж страшно дивитися. І все ж вряди-годи сідає до письмового столу, неслухняною рукою виводить незграбні і майже повністю нечитабельні старечі каракулі, які ніяк не схожі на той легкий і виразний почерк, що був у нього ще кілька років

тому. Дуже сумна і дуже зворушлива картина, від якої немає порятунку.

І я також продовжую виводити каракулі або, як казали ми в дитинстві, — «каляки-маляки». Власне виводити, бо досягнути улюбленої і єдино істинної неперервної течії письма ніяк не вдається. Рука страшенно затиснута у зап'ясті; якби була гітара, година-дві безперервної гри допомогли би звільнитися, але гітара залишилася в Матіївці, і там бракує першої струни, а Чубай, якого просив надіслати бодай старий комплект, так і не озвався. І Кашка продовжує виводити каляки-маляки. І Пашковський. І Андрухович. І всі решта. Навіщо ми це робимо? Адже у нашому часі це одне з найабсурдніших занять, якщо абсурд, звісно, має ступені порівняння. Окрім того, ми робимо це не з повноти серця. Нас постійно переслідують великі сумніви у власній спроможності і придатності до письма. Але відмовитися від нього ми теж не можемо, бо немає у цілому світі замінника для цього дивного стану, якого стає все важче і важче досягати.

Не виключено, що все дотеперішнє життя я займаюся не своєю працею. Писав і думав про це вже не раз. Але в людському житті, яким я живу, абсурдним є не тільки це. Хоча, знову ж таки, у цьому житті існують речі, які неможливо назвати абсурдними. Просто: треба писати добре. А я пишу зле — і відчуваю це. *Cur male scribis?*

В означення «писати добре» входить дуже багато складових. Тема. Конкретні реалії. Досвід. Назбираний і осмислений матеріал. Скажімо, Івашко пише добре — але він по кілька годин щодня просиджує в бібліотеці, працюючи з архівними матеріалами. Точніше — з джерелами.

А я звик брати все зі стелі або висмоктувати з пальця. І моя покара за цей гріх — зі мною.

5 серпня

Цілий день, майже без перерви, падає моя улюблена сіра мряка. Затишний шелест крапель у тополиному листі, прохолода і спокій. П'ю чай, палю сигарети, слухаю шум дощу. Живу. Учора написав вісім сторінок «Дару безсоння» і заснув міцним сном аж до ранку, попри випитий пізно чай і кількох комарів, які тоскно дзвеніли над канапою, шукаючи моєї крови. А перед сном подумалося, що отак, власне, можна було би жити — утрьох, з татом і мамою, у тихій квартирі, за вікнами якої падають денні і нощні дощі. Може, щось подібне марилося мені тоді, коли я

втікав зі Львова. Раз на день виходити на прогулянку, допомагати по господарству, а потім сідати у кабінеті, випивши чаю і випаливши пару сигарет, щодня писати по вісім сторінок і читати по сто, вкладатися не пізніше першої години і одразу засинати міцним, безтурботним сном аж до ранку… На жаль, усе це виявилося черговою ілюзією. І всі чотири роки з лишком, прожиті вдома, виявилися періодом дуже болючих прозрінь і не менш болісного скидання — чи здирання живцем? — старої шкіри. Донька дивиться на мене із фото — і посміхається.

«Але не кидаймо свого «клену» тим давнім дням борні і кроволитні, — болото в березні, гроза у квітні — все має час і пору уставну…» І тому все менше хочеться озиратися назад. Там уже вщухло. Коли-не-коли підійметься на поверхню свідомости повітряна бульбашка неприємного спогаду — і одразу ж лусне. Все більше хочеться дивитися просто, світлими очима, не затьмареними ані ілюзією, ані алкоголем. Бачити правдиво, хоч би якою гіркою була ця правда на окремих відтинках часового шляху. Йдеться не про «реалізм», саме поняття якого є виявом ідеалізму, ідеєю. Йдеться про те, щоб дивитися на світ очима, не затьмареними жодною ідеєю, ілюзією, жодним «туманом».

І я знаю, що це неможливо повною мірою, принаймні доти, доки в мені існує мова, — а у тутешньо-теперішньому моєму житті вона існує вічно і повсякчас.

Але можна навчитися «вимикати» мову, бодай на короткий час. Поринати у «творчу тишу», у благословенне безгоміння перед створенням світу. Там — джерела життя.

Я часто думав про це. І ще не раз буду думати. Бо в отакому продумуванні одних і тих самих тем, у цьому прокиданні одних і тих самих стежок під час безперервного снігопаду ховається одна із запорук спасіння. Упродовж мови. Упродовж усього життя, яке **часом** є нестерпним, а **часом** — благодатним, упродовж усього життя часом.

І за це я також дякую Тобі, Господи.

9 серпня

Холодний, сонячний, вітряний день. Виявляється, цей чай, привезений Тузом, настільки гарний, що його не треба виварювати, як звикли ми з Кашкою протягом останніх років, а достатньо запарювати у заварнику, як було це заведено у давні наші — ще наші — часи. Вчорашня тривога, як і передбачалося, відступила опівночі. Спав міцним, наче теперішній чай, сном і

майже не пригадую сновидінь. Два аспекти мого письма, про яке думав зранку: одноманітна побудова речення — і плинність тем. Не можу вхопитися за щось одне, рухатися вглиб і вшир на обмеженій певним горизонтом території. Натомість — ковзання поверхнями, сьогодні тут, завтра там, відсутність панорамного, кольорового, об'ємного бачення одного й того ж, а не щоразу іншого ментального краєвиду. Отже, знову все зводиться до бачення, цього разу бачення через-письмо. Так, наче продовжую користуватися окулярами, лінзи яких уже заслабкі для моїх очей або ж неправильно підібрані. Гостра потреба чіткости, «драстичности», різкости. А ця потреба, у свою чергу, повертає до не менш давньої за проблему бачення, а може, до одночасної і глибоко пов'язаної з нею проблеми інтеґрації. Хоча вже не раз критикував і зустрічався з критикою інших щодо самої можливости такого стану у теперішньо-тутешньому житті, хоча вже написана — і навіть надрукована — «Людина на крижині». Так, плинність, часовість, «тануче́ість» людини — усього цього не можна заперечити. Але ось питання: чи був я крижиною? Адже для того, щоб почати розтавати, треба спочатку закрижаніти. Проблема бачення-через-письмо, проблема духовної інтеграції, скупчення, концентрації тощо — це, якщо скористатися моїм давнім, улюбленим порівнянням, проблема калейдоскопа. Хаос різнобарвних скелець (відчуттів, емоцій і думок), крізь які я сприймаю світ. Сьогодні світ зелений, завтра червоний — і так без кінця. Тим часом треба поглянути на самі скельця. Візерунок — гармонійний, чіткий, геометричний, — тобто лад. Я чудово розумію, що цей лад — ілюзія, створена дзеркалами, які є у кожному калейдоскопі. Але це та ілюзія, без якої взагалі неможливо жити. Скельця довіку залишаться в хаосі, інакше це буде вітраж, тобто одна і та сама статична картина. Натомість дзеркала письма, рух і світло — необхідні умови для кожного калейдоскопічного візерунка — створюють усе нові й нові ілюзії ладу, основним виправданням яких є їхня краса.

Світло, яке ллється на калейдоскоп і робить візерунки зримими, проявляє їх — це оте буберівське світло Справжнього/Теперішнього. Це світло не можна побачити саме по собі, як не можна побачити повітря, — але взагалі бачити можна тільки завдяки цьому світлу. Барвисті скельця відчуттів, емоцій, думок, психічних станів тощо починають існувати насправді, тобто починають бути барвистими тільки завдяки правді Справжнього, завдяки непередаваній словами правді Світла. Адже кожна емоція, думка, кожен стан свідомости мають **власний** колір. Але суть не в тому, щоб викласти з цих скелець одну й ту саму картину навіки-віків — і заспокоїтися. Суть у споглядáнні — і

створенні — все нових демонстрацій ладу, заснованих на сталих «скельцях» відчуттів, емоцій, інстинктів, бажань. Проте створювати такі все нові й нові маніфестації гармонії можна тільки у русі. Калейдоскоп треба обертати. Скельця треба ворушити. Запорукою необхідної сталости, субстанцією в калейдоскопі є дзеркала, а не нерухомість «скелець». Запорукою бачення створюваного ладу є Світло. Суть не в тому, щоб створити один-єдиний лад, визнати його найдосконалішим — і відмовитися від руху, тобто померти. Адже саме так трактують створення світу Богом.

Суть у найнесподіваніших комбінаціях, яким принципово не може бути кінця — у комбінаціях гармонії. Вічний модернізм. Вічно нове життя. Вічно юний Бог, який споглядає щодня новий світ — і тішиться ним, осягаючи незриму нам гармонію. А складові «скельця» — одні й ті самі, вічний набір, який можна вмістити в сім кольорів веселки. Але присутність ліній, об'ємів, площин, рухів, часу, вічности, світла — все це створює неповторність. Минущу неповторність. Інколи ми сумуємо через цю минущість. Але інколи розуміємо, що й сум цей — теж одне зі скелець Божого калейдоскопу.

Найдивніше те, що при цьому Бог залишається Всеблагим. Бог, а не ми.

Така картина була би мертвотною, якби не спілкування, про яке знову ж таки пише Бубер. Бо якраз спілкування створює лінії, «сюжетні» лінії. Спілкування створює події, речі і нас.

16 серпня

Збіг обставин, ще одне підтвердження існування Юнґового «закону синхронічности»: після вчорашнього запису про «принцип калейдоскопа» довший час залишався невдоволеним, розуміючи, що цей образ не вповні передає те, що я мав на думці. Адже візерунок у калейдоскопі — це пласке зображення, тоді як я мав на увазі бачення об'ємне, з глибиною простору. І от увечері почав читати привезену Тузом книжку Станіслава Ґрофа «За межами мозку», де йдеться про дослідження психоделічних препаратів, зокрема ЛСД. Ґроф порівнює візії ЛСД-пацієнтів із голографічним зображенням. Саме це я мав на увазі! В одній із приміток Ґроф пише: «Мудреці школи хуайен (японська традиція кегон і санскритська аватамсака) розглядають ціле, яке охоплює всі всесвіти як один живий організм, що включає взаємозалежні і взаємопроникні процеси становлення і не-становлення. Традиція

хуайен виражає цю ситуацію наступною формулою: *«Одне в усьому; все в одному; одне в одному; все в усьому»*.

Невдоволеність картиною світу, яка існує, свідчить про цілком реальну можливість розкриття цілісного бачення. Його треба виростити, як троянду. У квітневому Самборі 1989 (чи 90?) року я не заживав жодних психоделіків — а грізна й розкішна своєю красою нікомуналежність з'явилася як відображення вечірнього дерева з молодими листочками у випуклому лобовому склі автобуса. Книжка Ґрофа здається розділом з «Паразитів свідомости» Коліна Вілсона.

28 серпня

Через кілька днів — осінь. І закінчиться нарешті це божевільне літо, літо смерти-і-народження, літо безповоротної втрати себе старого — і здобуття себе нового, такого, яким я ще ніколи не був. І хоча весь цей процес нестерпно болючий, без нього не обійтися. Народження без мук неможливе — ні перше, ні друге, ні останнє. Моя велетенська помилка полягала в тому, що все життя я боявся й уникав болю. Але життя неможливе без болю і зусиль. Воно так побудоване. Праця і страждання, втома і відпочинок, біль і насолода, скінченна черга, яка невпинно рухається, маючи початок і кінець. Я хотів знайти паралельний спосіб існування і готовий був відмовитися від багатьох елементарних потреб, щоб тільки мати спокій і безболісність. Натомість я знайшов таку радикальну самотність, поринув у таку безпросвітну депресію, що життя між людьми, при всій їхній глупоті і жорстокості, видалося милою дитячою забавкою. Певна річ, я здобув досвід, такий собі «досвід коронації». Мені вдалося вирватися з тотального моноліту своїх хибних життєвих установок, зумовлених безліччю чинників, — від впливу «перинатальних матриць» починаючи, тяжким, сповненим психічних травм дитинством продовжуючи, довжелезним рядом буттєвих поразок і програшів закінчуючи. Цей «досвід коронації» і виявився отією грудочкою масла, ґрунтом, спершися на який жабка змогла вистрибнути з глечика. Справа в тому, що весь цей процес відбувається насправді, без жодної підстраховки. Або ти народиш себе вдруге — або загинеш безповоротно, назавжди. До речі, образ глечика — це символ материнського лона з вузькою шийкою родового каналу. Те ж саме означало мишеня, яке я врятував колись у Матіївці, — воно потрапило до порожньої пляшки з-під молока і відчайдушно стрибало вгору, до шийки, до

волі. Воля є королівським станом. Ось чому чин здобуття її можна назвати «досвідом коронації». Перше народження — тут ініціатива належить матері, її організм виштовхує пасивне тіло немовляти, яке страждає, із себе. Друге народження — тут ініціатива належить мені, але тепер я не тільки страждаю, але й завдаю страждань, вчуся казати «ні», заперечувати, відмовлятися і відмовляти, обмежуватися та обмежувати. Ніцше називає це волею до влади. Я не погоджуюся з цим (див. критику Бубера). Це, радше, воля до буття реальним, воля до справжнього здійснення у дійсності.

18 вересня

Уперше за довгий час у батьковому кабінеті прохолодно. Сонячний вересневий день, своєрідна осіння чіткість ліній та кольорів. Дуже чистий світ «Кімнати Джейкоба». Пауза. Повільне, старанне письмо, ті або ті звуки: дзенькіт порожніх пляшок, стукіт жіночих каблуків по асфальту, автомобільний сигнал, шелест крил пролетілої за вікном галки. Усе те саме. І водночас зовсім інше, інакше, чуже у своїй первинності, щойнонародженості. Заварив останні ложечки чаю. Випалив три сигарети поспіль. Поболює розкришений зуб-різець у нижній щелепі, зправа. «Зправа» чи «справа»? Подивитися б у словнику, але неохота підводитися. Підводжуся. Направду: «справа», або «праворуч». «І духа правого обнови в нутрі моєму». І правого зуба. Не оновлює.

Тим часом у сусідів умикають звично дешеву, одноманітну музику. Це — тягле. І з цим неможливо боротися. А з чим можливо? Треба потрапити до свого життєвого кола, і тоді не виникатиме питання про боротьбу. Або створити собі таке коло. Я спробував це зробити у Матіївці — і мені не вдалося. Швидше всього, тому, що я намагався створити не своє коло. Не своє, не там, не тоді… Продовжуючи: коли? де? яке? Словесна еквілібристика, яка теж — не оновлює.

Усі про мене забули. Жодного листа, жодного телефонного дзвінка, жодного гостя/гості (!), жодного гонорару, жодної нової книжки, сорочки або штанів, жодної нової касети з новою музикою тощо. Як багато музики я ще не чув. Як багато книжок іще не прочитав. Тієї музики і тих книжок, яких хотілося би і які вже існують, — але я не можу до них дотягнутися з цієї провінційної чорної діри. Слухай натомість дешеві, найдешевші російські шляґери кількарічної давности, які долинають від сусідів. Повністю несмачна держава, несмачний час, несмачне

суспільство. Відсутність життєвого кола, життєвого середовища приводить істоту до загибелі або виродження/переродження.

Але чому, шляк би його трафив, я не можу знайти цього середовища протягом усього життя? Екологічної ніші. Справжньої батьківщини. Другої природи. Правдивої культури. Чому?

Тому, що їх не знаходять, а створюють. А для творення необхідними є сприятливі умови або ж, користуючись іншою знаковою системою, — участь Бога. Даремно стараються будівничі, якщо цього міста не будує Бог.

Не будує.

І взагалі, кажуть, що Він — помер.

8 листопада

Учора ввечері перечитував виписки з «Істини й методу» Гадамера, те місце, де естетика стає історією істини. Несамовитий вітер вив за вікном. «Сніги», — сказала Галя, задумливо дивлячись у темряву. Це слово, Ґадамер і реальні сніги за вікном разом з безперервним виттям вітру увімкнули у свідомості швидкий перебіг асоціацій, і на поверхні з'явився спогад-переживання про той старий французький фільм, бачений у вересні, де було передріздвяне містечко Клермон, розмови про Паскаля, і така сама навала снігів та вітрів, і перше у житті звільнення від того, що Ґадамер називає «естетичним розрізненням». Хвилюючись і затинаючись, розповів про це Галі. Ніяк не можу осмислити й концептувати цього переживання, дуже вагомого, дуже справжнього. Адже тоді я вперше відчув можливість реального способу буття без подвоєння у метафізичному і трансцендентному. Ніколи не розумів, радше, не відчував, цієї теми у Ніцше. Аж ось раптом: кухня, кошеня, дружина, виписки і сніги, майже фізично відчутна відстань від центру Львова, закінчення дуже тяжкого року. «Помирати перед обличчям відсутнього Бога», — приблизно так сказано у Гайдеґґера. Або, якщо бути точнішим: *«Только Бог может нас спасти. Единственную возможность спасения я вижу в том, чтобы в мышлении и в поэтическом творчестве приготовлять готовность к явлению Бога либо же к отсутствию Бога в гибели, — чтобы мы, говоря грубо, не «подыхали», а уж если погибали, то перед лицом отсутствующего Бога»*.

Незвіданий настрій випромінює з себе це переживання, щось на зразок тонкого запаху екзотичних парфумів, який і хвилює, і кличе, і щезає, залишаючи тільки закличність і легку тривогу, яка

межує з невловимим щастям. Вже стільки формул позаду, якими намагався бодай побіжно окреслити втікаючий зміст. Там було і «діяти без сподівання», і «нізвідки не чекати допомоги», і «нікомуненалежність» тощо. Але цього змісту, мабуть, таки неможливо концептувати, лише — пережити, і вже одного цього переживання буде аж занадто.

Ось так: довгі роки я шукав Бога, а тепер намагаюся забути про Нього, жити так, ніби Його не існує тут-і-тепер, жити — або гинути — перед обличчям відсутнього Господа. Інакше це не життя, а животіння, не загибель, а здихання. Може, саме це й хотів висловити Ніцше словами «Бог помер». Надто категорично. Не помер. Просто Його немає тут, і ми бачимо це з усією очевидністю. А все, що видиме, — мертве.

15 листопада

Чотири години поспіль записував з відео текст чергового серіалу. Треба перекласти з російської, і буде якась копійка. А ще снився мені сьогодні покійний Грицько Чубай, уперше за багато останніх років. Ніби сидимо з ним у порожньому помешканні і п'ємо. Це останні години перед його стратою чи самогубством. Серце стискається, смерть невідворотно близька, і я нічого не можу вдіяти. Говоримо з Грицьком про поезію і життя, він поспішає викласти найсуттєвіше, у нас залишається все менше часу. Нарешті мені пора виходити; знаю, що він залишиться у цій кімнаті назавжди, що це рокованість і так має бути, хоча це нестерпно. Прощаємось, і Грицько зачиняє за мною двері. Минає багато літ, можливо, ось цих тринадцять, реальних, які минули від часу Чубаєвого відходу. Я знову повертаюся до того самого дому, стою перед замкненими дверима з якимось лікарем чи адвокатом, з жахом передчуваючи те, що зараз побачу. Ми принесли якусь запізнілу звістку, щось на зразок реабілітації, підтвердження того, що смерть була страшенно несправедливою, передчасною, помилковою. Той лікар-адвокат відмикає двері, і ми заходимо. Усе залишилося так, як було останньої хвилини нашого прощання, — так само стоять порожні шклянки, з яких ми пили, той самий безлад на столі, якісь рукописи, книги, газети. Загалом те помешкання дуже нагадує кімнату для сторожів або вахтерів. Грицька ніде немає. Я підходжу до столу і бачу там відірваний клаптик газети, списаний Грицьковою рукою. Розумію, що писав він це у передсмертних муках, коли вже тьмарилася свідомість. Тексту майже не пригадую, тільки окремі слова: «Костику… не

пий… дао… дао… іти тільки своїм шляхом… Костику, запам'ятай… дао… бути лише самим собою і ніким більше… не пий… Костику…» Угорі того газетного клаптика надрукована дата: 1 червня 1971 року. Дуже стара газета. Я обертаюся до свого супутника, щоб показати йому записку, і раптом бачу Грицька. Він стоїть поряд, вищий, ніж був за життя, дуже блідий і втомлений. Каже, що ще тоді знав про цю реабілітацію, але змінити щось було неможливо, а тепер йому все байдуже, і єдине, чого він хоче, — це вийти з цього помешкання. Він кидається до одчинених навстіж дверей, а я біжу вслід за ним, розуміючи, що йому не можна тепер виходити, інакше станеться щось моторошне. Біжу, хочу затримати, переконати — і не встигаю. Грицько вискакує у коридор, і тієї ж миті його не стає, він розсіюється як пил. Розумію, що тільки атмосфера замкненої кімнати тримала його, і всі ці роки він чекав на нас.

17 листопада

Кілька вечорів поспіль читаю «Квіти святого Франциска». І така туга обійняла мене вчора за чистим братством, добірним товариством, гроном споріднених душ, що не витримав і довго молився до святого Франциска, благаючи звести мене з братами, розумними, добрими і спокійними. Адже протягом усього життя доля наче заповзялася зводити мене не з тими людьми — випадковими, зайвими, обтяжливими, з людьми, які руйнують один одного, а не будують. Кілька щасливих випадків — Рябчук, Чубай, ранній Кашка, Ільченко, Івашко… На пальцях однієї руки можна перерахувати справді потрібних людей. А скільки різноманітної потолочі пройшло і продовжує йти перед моїми очима. Мимоволі опускаєшся до їхнього рівня, засвоюєш їхню манеру поведінки, способи вислову, лексику і — найнебезпечніше — ментальність. Стаєш таким, як вони, — натовпом, аморфною масою, стаєш ніким, ненавидячи себе і їх за цю ніякість. Саме про це попереджала Чубаєва передсмертна записка у позавчорашньому сні: «…бути лише самим собою і ніким більше».

А з іншого боку — не було більше нікого. Я все життя знав, що вони десь існують, мої брати і сестри, все життя шукав їх — і не знаходив. У кожному, хто підходив до мене, я вбачав ось такого можливого брата — і розчаровувався до кінця, раніше або пізніше. Потім втомився. Досить згадати повернення з «Золотого гомону» у 1990 році, коли кількість непотрібних людей перевищила всі мислимі норми. Однією з реакцій стала поема «Для троянди», поняття «нікомуненалежности» — і Матіївка, остаточна, радикальна самотність, якої я, проте, не витримав, бо негоже чоловікові бути одному. Як наслідок — повернення до

Львова.

І все почалося знову. Знову ніде нікого. Ті, які були близькими п'ять років тому, перемінилися і зчужіли, заклопотані матеріальною кризою, новими проблемами тощо. Всі постаріли і втратили тодішню легкість спілкування та буття, всі стали обтяженими, обважнілими — і обтяжливими. Ніхто не заявився натомість; точніше, заявляються постійно, але це, як завжди, якісь пройдисвіти, алкоголіки, люди, уражені небуттям і, переважно, вичерпані. Тоскно дивлюся на них, силувано посміхаюся, намагаюся нічим не образити в розмовах ні про що, думаючи крадькома: «Господи, невже і я — один із них? Невже і я став отаким? Навіщо тоді жити?»

Дивно, що торік, у цей самий день, я писав і думав про ці самі речі, — ще в Матіївці, у своїй хаті, сам-один як палець. «Спілкування можна було б дозволити зі святим, якби він десь тут і тепер жив», — написав тоді. Не було святого поруч, і сам я не зміг стати святим. А треба тільки цього одного: *«Де двоє або троє зібралися в ім'я Моє, — там і Я серед них».*

Пригадую, як під час однієї з довгих нічних бесід у тій-таки Матіївці Василь Івашко сказав: «Уявляєш, яким було спілкування в колі Зерова? Якими були теми їхніх розмов і рівень розмислювання цих тем? Яка дивовижна спільність єднала їх, як пощастило їм зустрітися…» І ми притихли на хвилину, відчувши дотик світла з тієї далекої їхньої кімнати, де висока доля звела кількох справжніх людей. Так, здавалося б, просто і водночас так неймовірно складно зустрітися нам у цьому світі, у цьому часі. *«Так, друже дорогий, ми любимо одно…»* Більше не треба жодних маніфестів ані статутів, правил і регуляцій, бо в оцьому однолюбстві, у цій вірності Єдиному є вже все — і гідність, і шляхетність, і нікомуненалежність, і основа найміцнішого братства, любий мій брате, святий Франциску… Щойно тепер подумав, як багато у Зерова віршів і окремих рядків, присвячених дивовижній, незбагненній спільності між людьми, спільності цілком можливій і реальній, спільності, яка будує кожного з причетних до неї, зростаючи тим самим і сама. Ось іще один зразок досконалого герменевтичного кола, до якого треба, життєво необхідно увійти. Ось іще один образ Твоєї святої церкви, Господи. Невже той час минув безповоротно? Невже нам не судилося більше зустріти одне одного — і впізнати з першого погляду? Невже інше «одно» залишилося тепер нам: оця дискретність, оця самотність у велетенському натовпі чужих, приблизних людей? Куди ж ви поділися, любі брати мої й сестри, де тепер шукати вас, звідки виглядати? Довкола юрби «кволих старчуків», довкола знищені, порожні люди, — і я вже не

витримую серед них, не витримую без вас, любі мої… Маємо спільноту, але звироднілу, пронизану випадковими і недобросовісними гравцями, спільноту, образ якої докладно змалював Андрухович у «Рекреаціях». Так не повинно бути, Господи, адже ми гинемо один без одного, кожний наодинці, на самоті. Самотній мед. Гіркий.

Я шукатиму вас. Шукатиму попри велетенську втому. Я наодинці виконуватиму наші ритуали, сам нестиму пошарпане зловорожими вітрами світу цього знамено шляхетної вищости і гідности. Може, Бог зглянеться над нами, може, тобі, брате святий Франциску, вдасться переконати Його, що негоже так, що треба допомогти нам зустрітися, познайомитись, упізнати один одного, попри неминучі спотворення, фізичні вади, попри все, — бруд, тавра, каліцтва, які наклав на нас цей світ. Бо печать Твого походження все одно просвічує, навіть крізь худі і виснажені обличчя наші, крізь убогий одяг і незграбність, крізь обтяженість і залежність.

І нехай буде воля Твоя. Молися за нас, брате святий Франциску.

23 листопада

Отож, сьогодні минає мій перший львівський місяць. Тяжкий і химерний місяць, протягом якого обдиралися рештки шкіри старої парадигми. Ще не знаю достеменно, чи вдалося позбутися їх остаточно, але почуваюся значно впевненішим у собі, ніж у ті, перші, дні. А загальне враження таке, наче минуло щонайменше півроку, настільки насиченим був цей період переходу.

Їздив сьогодні забирати картоплю і всю дорогу туди й назад читав зеровські та власні сонети, подумки, звичайно. Або, як сказав колись Івашко, з розумінням похитуючи головою: «Мантри читаєш…» Сонети-мантри, сонети-обереги, сонети, з якими відчуваю дивну зв'язаність, так, наче сам написав їх у попередньому житті. Сонети одного з наших. Інакшість Зерова майже одразу кидається в очі тому, хто хоч трохи обізнаний з літературним процесом 20-30-х років. Мабуть, іще гостріше відчували цю інакшість його сучасники і со-труд-ники, — досить згадати «Тополю» Рильського з одного боку і несамовиту агресію довкололітературного плебсу — з другого. Без сумніву, Зеров мав глибоко пережитий досвід виходу у трансцендентні, або, як називає їх С. Ґроф, транс-персональні, сфери, тобто те, що для себе я називаю «досвідом коронації». І найяскравіше свідчення

цьому — його «сни», зокрема «Данте» («В царстві прообразів»). Але навіть не це є тут найсуттєвішим; суттєвим є те, що доля Зерова, доля «інакшого», «третього» тощо, повністю вписується у християнську парадигму, зокрема парадигму мученицької смерти праведника, сина Божого від рук служителів Князя цього світу. Тобто історія хреста залишається живою, і Бог так само, як і дві тисячі літ тому, не втручається: саме так усе має бути, попри страхітливу — з буденного погляду — несправедливість такого стану речей. Най усе буде, як є. Нехай буде воля Твоя. І вічний хрест буяє на Ґолґоті.

Все ще не так. Ніяк не можу овиразнити, ословити те, що майже гіпнотизує мене в постаті Зерова. Як шкода, що немає поблизу Івашка, єдиного наразі, з ким можна було би поговорити по-справжньому на ці теми. Але є двотомник Зерова, його сонети і його переклади, його статті. Тобто є його мова, і саме з цією мовою треба вести діалог, вслухатися і відчитувати все, що там присутнє. Тобто, знову ж таки, бути герменевтом, тлумачем, інтерпретатором. А це означає — бути гідним свого високого покликання, гідніш свого стану, свого кола. А це означає — взяти на себе відповідальність. Нарешті взяти — і не кидати її напризволяще, коли заманеться, хоч би якою була втома, знеохочення тощо.

1 грудня

Зима розпочалася. Перша зима у Львові після п'ятирічної перерви. Хто би міг подумати тоді, що я напишу ось ці слова. Хто би міг подумати, що все складеться саме так. Зима, сигарета, чай — споконвічне. Сьогодні, згадавши про Бахмач, зрозумів, що вчинив правильно, повернувшися сюди. Відчув це якимось глибинним, непідробним відчуттям, як і те, що це нова зима, новий Львів, нове життя, *vita nuova*, і нема чого хапатися за старих знайомих, зужиті способи поведінки, мислення і письма. Треба натомість творити новий устрій життя, нові твори, нового себе. Стара парадигма вичерпала свою культуротворчу енергію — і Царство Небесне їй, — адже нова парадигма добивається реалізації у бутті, і в цьому — запорука нового щастя, ще не звіданого, запорука нових «пригод» у гайдеґґерівському трактуванні цього слова.

Вчора із захватом читав розділ Авербахового «Мімезису», який так і називається: «Герой куртуазного роману у пошуках пригод». Первісне значення слова «*avanture*». Куртуазний ідеал і

причетність (евентуальна) платонізму до його створення. Бачення «пригоди» і екзистенційної відповіді на неї своїм призначенням. Обраність лицаря для певного ступеня «пригод». І справжній сенс існування, який виявляється у «пригодах». Усе це надзвичайно близьке моїм роздумам про добровільне спадання («снисхождение») душ сюди, у текучий часопростір, де існує можливість створювати нове, — а таку можливість надає саме буття, приходячи до нас у кшталті «пригоди» і самим фактом цього приходу визнаючи нас своїми, буттю приналежними, а більше нікому, крім нього, не належними, засвідчуючи цими приходами нашу обраність, нашу нетутешню шляхетність. Ось чому є помилковим учення про випробовування. Не існує «спроби («искуса») бути»; але завжди існує спокуса не-бути, спокуса уникнути «пригоди» (спокуса плебейська, вульгарна і брудна — адже «віллан» не знає, чим є «пригода», «авантюра» (*avanture*), — адже він не «лицар»), спокуса уникнути буття.

«Poor Yorick! Як тобі відмолодитись? Чи винен ти, що ти уже не ***витязь****, Що твій* ***пригодницький*** *минувся вік…»* І це також є у Зерова!

2 грудня

Надто великий обсяг матеріалу, якого я не можу інтеґрувати в одному тексті, своєрідній карті, яку щоразу можна було б окинути одним поглядом, від джерел до гирла. І — відсутність мови, якою б можна було створити такий текст. Те, що читав сьогодні в Авербаха про Данте: *«Однако, если сравнивать с тем, что было раньше, язык Данте — какое-то почти непостижимое чудо. По сравнению с прежним, а раньше тоже были великие поэты, Данте достигает невиданного богатства, наглядности, силы и гибкости выражения, он знает и использует больше форм, постигает и схватывает самые разнообразные явления с небывалой уверенностью и твердостью — в результате складывается твердое убеждение: этот поэт благодаря своему языку заново открыл мир. Очень часто возможно установить или предположить, откуда почерпнуты такие-то формы выражения; но источников этих так много и Данте слышит их так свежо и ново и пользуется ими так точно и своеобразно, что разыскивать источники — значит только умножать свое восхищение его языковым гением» («Мимесис». Стр. 191).*

Можна провести умовні паралелі, де російська мова постане викшталтуваною латиною, яка вже занепадає, а евентуальна, не

та, яку маємо тепер, а нова українська — італійською… Я не прагну написати якийсь україномовний аналог «Божественної комедії», як хотіли цього Бургґардт або Осьмачка; але сама мова, яка все ще народжується, потребує нових кшталтів, нових зразків; адже це мова вже не Шевченка й Лесі, але й Зерова, і Рильського, і мого покоління. Багато слів і синтаксичних конструкцій, які сто років тому звучали цілком природно і були живими, тепер виглядають анахронічними, дивоглядними, безужитковими; багато форм померло. Натомість з'явилося стільки сміття і бруду, стільки спотворень — непомітних уже, невідчутних для нашого внутрішнього слуху і смаку!.. Як упоратися з ними, як очистити ці Авгієві стайні?

Так, ми всі потребуємо катарсису. Ми потребуємо чистої річкової води, яка винесе геть нагромаджувані десятиліттями кізяки. А наші ріки просякнуті радіацією і брудом не менше за самі стайні. Ми задихаємося від мовного, ментального й аморального смороду, ми гинемо через відсутність чистоти й новизни, юного модерну, — а нам пропонують безплідні конструкції, головоломки й шаради, і ні до кого озватися людським словом, і нема від кого почути його.

А на додачу ще й матеріальна скрута. Хоча вона теж належить до знаків-орієнтирів, які вказують на ситуацію, в якій ми опинилися. Сім років тому я розпочав свідомі пошуки власного стилю і самобутнього способу життя, зачувши небезпеку пустого цвіту. Сім років поспіль я кружляю навпомацки, раз-по-раз повертаючись на одне й те саме місце, — сам. А треба добірного грона, треба аргонавтів…

14 грудня

І знову — черговий приступ хронічного безгрошів'я. Закінчилася картопля, яку місяць тому передали з Бахмача, немає жодної крупи, немає грошей навіть на хліб, сигарети і проїзд. Учора виручив Чубай — позичив п'ять доларів, і я купив чаю, п'ять коробок «Прими», два батони і зубну пасту. Решту віддав Галі, і вона купила сьогодні кілограм цукру і кілограм борошна, збирається пекти якісь тістечка, бідолаха. Не уявляю, що нам робити і як жити далі; минулої ночі не спав аж до ранку, шукаючи виходу з ідіотської ситуації. Вихід наразі може бути один: знайти роботу. Але, знову ж таки: де її шукати? І що я вмію робити? Це або якась некваліфікована праця на зразок сторожування та двірництва, або «заробляння пером»… Пером, тим більше таким,

як у мене, багато не заробиш. Мимоволі знову починаєш покладати всі надії на чудо, на несподівану допомогу ззовні, на непередбачуваний хід подій, — тобто на те, на що вже сотні разів давав собі слово не покладатися.

Млява думка знову потрапляє до звичної колії: не вмію, не знаю, не можу… Хоча хто-хто, а ти прекрасно знаєш, що подібні настрої і переконання є вірними супутниками теоретичних, абстрактних розумувань над пошуками виходу. Виходу не шукають за письмовим столом, подумки і уявно; все це безпредметне базікання. Вихід шукають — і майже завжди знаходять, якщо роблять це постійно і наполегливо, — встаючи з-за столу, виходячи у світ, зачіпаючись за щось одне. А вже воно, оте одне, потягне і витягне за собою ланцюг непередбачених нагод, сприятливих пригод тощо.

Все лихо в тому, що його немає, отого одного. А тинятися холодним, байдужим містом з однією лиш надією у кишені теж не є пошуками виходу.

Ну й так далі. Де нидіння того, хто «нидіє в камінній летаргії», ніколи не знає краю.

А проте, ти знаєш Край. І твій Край знає тебе і пам'ятає про тебе. І тільки він один може врятувати тебе — і врятує, попри всю абсурдність таких сподівань з погляду загальнолюдського здорового глузду. Здоровий глузд — складова цього світу. А ми не від світу цього, любі брати мої цвіркуни і сестри нічні нетлі. Але, не дивлячись на те, що ми не від світу цього, саме у цьому світі ми повинні вижити і виконати своє призначення. Це призначення, до якого ми покликані, — вороже світові, і він зробить усе від нього залежне, щоб перешкодити нам, щоб вибити землю з-під ніг і зламати нас. Він позбавить нас грошей на хліб насущний для нас і для наших дітей; він глумитиметься над нашим бідним вбранням, над нашими знищеними тілами, над нашими порожніми хатами, в яких ніколи не було жодного багатства, окрім книжок.

Але ми — діти Бога свого, діти свого Краю; і ми не втратимо своєї шляхетности, вищости своєї і нікомуненалежности у цьому світі. Наш Край допоможе нам витримати цю навалу, цю безперервну облогу Міста Божого на землі. І наш Батько Небесний врятує нас. І нехай буде воля Твоя.

1996

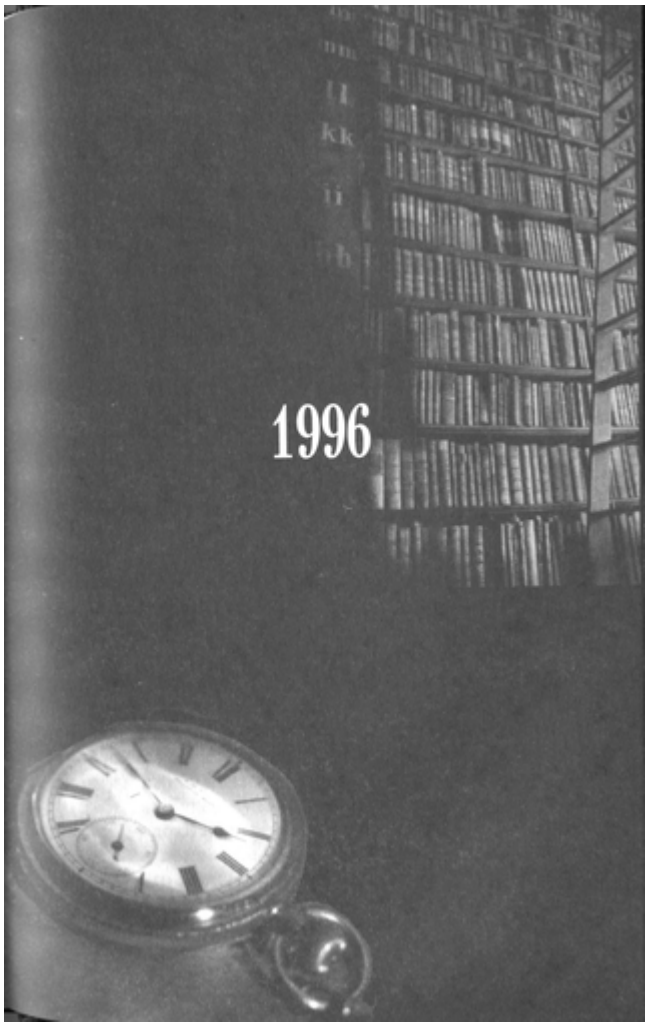

8 березня

Сонячний холодний день, голоси дружини й доньки на кухні, неминучі чай і сигарета, щоденникове письмо. Потай від самого себе очікуєш просвітлення, бодай повернення того дивного стану, коли пишеш — і приходиш у свою норму, у свою міру, коли письмо лікує і відпружує безліч непомітних затиснутостей у тілі, а відтак — і в свідомості. А згодом, коли добре розписуєшся, починається містика письма, починається його лет і

невимушеність, і вишуканість — незумисна, природна вишуканість. І тоді речення вже не нанизуються одне за одним, як намистини, а тчуться, утворюючи цілісний текст, органічну єдність живого організму. І ти відчуваєш, що це не ілюзія, — створення живого, і що саме в оцьому створенні криється сенс і таємниче виправдання твого буття; ти прилучаєшся до буття, створюючи живі тексти, стаєш причетним, повертаєш забуту, знехтувану, занехаяну гідність, відновлюєш — відмолоджуєш! — воскрешаєш, Анастасіє, — втрачену було годність, буттєву придатність. Ти лікар, який сам зцілює себе. Ти не можеш зцілити цього зруйнованого тіла, але ти можеш створити за образом та подобою своєю текст, який буде новим твоїм тілом, гнучким і пружним, радісним, юним, буттєвим, гожим, годящим…

Цей текст — паліатив тебе фізичного і зримого, мовчазний двійник, містичне дзеркало, у якому, проте, той, хто читатиме, побачить і почує не себе, а тебе — сьогоднішнього, вічного. Хоч би про що ти писав і хоч би що ти замовчував, ти не зумієш замовчати одного непереможного факту: факту своєї реальної присутности в цьому березневому світі, у цьому чужому місті, бо кожне зриме місто, *civitas terrena*, є чужим для тебе, і ти будеш чужинцем у ньому доти, — слід підкреслити це, — доки не перетвориш його у «серці незримім» на *civitas Dei*, доки себе не перетвориш із земного Адама, доторкнутого тліном, на юного сина Божого, бо, що також характерно, дітьми Божими не тільки народжуються, але й стають, саме цим ставанням, або становленням, потверджуючи, доводячи свою небесну приналежність, земну свою окремішність, — саме ось такою, а не іншою спрямованістю цього становлення і серця цього. *«Бо де скарб ваш, там буде і серце ваше».*

І тільки тоді прийдуть до тебе справжні брати твої і сестри, і тільки тоді ти прийдеш до них. Тільки тоді можливою буде зустріч, — бо тут-і-тепер для неї ще немає місця, бо вас іще немає тут — справжніх, сталих Костянтинів та Анастасій. Бо все це ще тільки шлях, важкий, пекельний шлях перетворення земного на небесне. Бо все це ще тільки безпритульні блукання наосліп, навмання, бо все це ще тільки земна, надто земна туга Адама за раєм, якого неможливо втратити, загубити, занапастити, — але можливо створити, створившися, врятувати, врятувавшися. Це туга не назад і вниз — це туга вперед і вгору, це пам'ять наперед. Гублячи цю пам'ять, гублячи те характерне освітлення, яким вона надає довколишнім речам шляхетности, тобто знатности, знаности, упізнаваности, — гублячи це пригадування наперед, ми втрачаємо себе, губимо себе, і спроба бути не перетворює

нас на нас, а так і залишається безплідним акцидентальним сплеском, скрипом нещільно причинених дверей, зачеплених вітром. Але ми — не сплеск і не скрип, ми — слово, яке існує доти, доки вимовляється, доки є кому говорити, доки є про що говорити. Ми — слова, які складаються у текст. Ми всі необхідні, але між нами є головні і другорядні, світлі і темні, холодні й гарячі. І ми складемося-таки одного разу в Слово, ми перетворимося на Христа і цим врятуємося і врятуємо, — але станеться це не випадково, не через збіг обставин, який теж ніколи не буває випадковим, — але через закон, слідуючи якому, втілюючи який — тобто перетворюючи його на себе, — і ми нарешті справдимося. А все, що справжнє, — вічне. Історія — це мовлення, це бесіда. Часом у ній ідеться про жорстокі речі. Часом її вже неможливо ви-мовляти. Але Слово мусить бути сказаним. Але Ти повинен ви-словитися до кінця, — Ти, безкінечний. Ти, якого я благаю озватися, — сам Твоє слово.

Слово, яке звертається до Того, хто вимовляє його, замість того, щоб летіти і бути собою. Слова, яке повертається, більше немає. Є тільки тиша. Мовчання. Ми прислухаємося. Ми нічого не чуємо, — бо жодне слово не може почути самого себе. Ми знаємо тільки одне: що Слово буде сказане. І цим врятується і врятує.

9 березня

Ідея речі є необхідною формою речі, тим, що надає речі нікомунеталежности; але нікомунеталежність не є ідеєю речі, позаяк вона вторинний атрибут, дане, яке не може бути відданим, не може вступати до розмови, не може брати участи. Брати участь, бути членом живого цілісного організму може тільки річ, наділена ідеєю. Ідеєю монади не може бути її окремішність; ідеєю держави не може бути її суверенність (самостійність); ідеєю людини не може бути самотність і нікомунеталежність. Це лише передумови діяльности здійснення, кшталтування ідеї, її проявлення-впізнавання-пригадування. Ідеєю людини є її місія, якої більше ніхто, крім неї (це теж іще один бік нікомунеталежности), не може виконати у тутешньо-теперішньому, саме ось такому перебуванні. Історичні час і місце, життєвий світ цієї людини і її доля є такими самими не підлеглими нехтуванню умовами божественної гри, до якої за власним бажанням вступає людина, як і її нікомунеталежність. Природно, що під час цієї гри, як і під час кожної гри, може зникнути охота продовжувати її до кінця, особливо ж тоді, коли

все свідчить про наближення неминучого програшу; або ж втручаються непередбачені обставини, «попсуй-забави»: дощ, нещасливий випадок, катастрофа. Але суть залишається незмінною: людина свідомо вирушає сюди, щоб виконати окреслену місію, досягнути конкретної мети і — виграти. До обов'язкових умов цієї гри належить і те, що гравцеві «зав'язують очі», стирають з його пам'яті найнеобхідніші знання, власне, спотворюють цю пам'ять до карикатури (вирушаючи сюди, душа так само п'є воду забуття з Лети — щоб забути про те, що вона побачила і довідалася в Елізіумі). Якщо гравець усвідомить, що він грає наосліп, набиваючи при цьому безліч ґуль або ж зазнаючи й серйозніших травм; якщо він спроможеться зірвати пов'язку з очей (це може бути дуже простим рухом однієї секунди, а може вимагати цілого життя, щоби здогадатися нарешті про спосіб знімання таких шор), — тоді він прокинеться, прозріє, пригадає, і гра стане осмисленішою, майстернішою, а відтак — цікавішою, бо виграш стане значно реальнішим. Якщо ж цього не станеться, тоді — і так далі.

Тим часом наше пере-бування зводиться до трагікомічного фарсу. Ми набиваємо собі ґулі й калічимося, не замислюючись навіть над тим, що ми взагалі тут робимо; для цього ми маємо надто мало часу. Або ж благаємо сповістити нам про це — і все життя прислухаємося до радіоновин, переглядаємо всі поспіль телепередачі, перечитуємо тонни книжок, — сподіваючись, що таки почуємо-побачимо-прочитаємо відповідь. Або ж благаємо зняти полуду з очей і повернути правдиве знання. Або ж починаємо — з відчаєм — виконувати першу-ліпшу місію, не розуміючи, що це смішно й незугарно, бо наша місія невіддільна від нас, як наше обличчя, і сенс полягає в тому, щоб грати у свої шахи або бісер, а не в їхні футбол або рулетку. Зрештою, існує безліч варіантів, які ускладнюють нашу гру, роблять виграш неможливим, а втому й депресію — дедалі глибшими. При цьому ми з обуренням відкидаємо навіть несміливе припущення про те, що це ми самі довго міркували над ускладненням нашої гри, розставляючи на карті нашої долі якомога більше і якомога підступніших пасток. Ми ладні вбити того, хто сказав би нам: «Ти сам вибрав це». Як?! Оце?! І це?! І оте?! І отаке-о?!

Ти сам вибрав це. Цю гру. Цей час. Цю країну. Цю мову. Ці пастки, до кожної з яких ти старанно втрапив. І цю місію також. І цю ніч березневу. Тепер уже йдеться не про виграш; тепер ідеться про те, щоб не програти. А так не можна, бо тоді обов'язково програєш. Тому треба знехтувати «йдеться». Йдеться та й перейдеться. Треба подолати «йдеться» і пасивне плавання услід за волею незнаного, невпізнаваного партнера. Вигадати-згадати-

створити ще нечувану й небачену комбінацію, зробити поворот, несподіваний хід, спираючись уже не на знання і книжки, а на оте інтуїтивне підтвердження, супроводжуване радісним холодком остраху і щастя: «Так, треба саме цього, тільки одного цього й треба зараз, на цьому відтинку гри, на цьому щаблі перебування».

1 серпня

Ось і прийшов найулюбленіший місяць року, і застав мене вдома. Сьогодні обізвався нарешті цвіркун на тополі перед вікном батькового кабінету — голосно, радісно, безстрашно. Скільки разів слухав я тебе, зелений співче, протягом років, протягом довгих літніх вечорів, коли западає нарешті довгождана сутінкова прохолода й тиша, коли домашні вкладаються спати, коли розпочинається незрима літургія за улюбленим письмовим столом. Господи, як давно не було у мене письмового столу! Як давно я не пив чаю з цукром, ласуючи хлібом зі свіжим маслом та духмяною пінкою, зібраною з абрикосового варення; як давно я не читав повільних класичних книжок, до самозабуття поринаючи у течію чужого, вже викшталтуваного письма, не роблячи безкінечних виписок, просто читаючи, як робив це у дитинстві. І все оце, що відбувається зі мною тепер, — не що інше, як вияви нестерпного прагнення повернутися до чистоти й дитячости, воздвигнути нарешті нове серце на тверді досконалої простоти.

Ішов вечірніми вуличками і відчував, як по-новому сприймаю Бахмач, як це нове сприйняття перегукується з тодішнім — архаїчним, юнацьким, пра-джерелом усіх моїх поезій і неповторного, здавалося, — навіки втраченого бачення світу красивим, життя — прекрасним. І все було мені тут знаним, упізнаваним до найскромніших, найнепомітніших деталей, на відміну від чужого недавно збудованого Сихова з бозна-яким населенням, агресивним, рогульським, яке по-галицькому міцно чіпляється за земне, тутешнє, вигідне… Втім, не маю сентиментів ні до галичан, ні до бахмачан; люди втомили мене своєю чужорідністю, тим, що з ними ніколи не можна поговорити або помовчати на найсокровенніші, найістотніші теми, тим, що вони протягом усього мого життя не готові до бесіди, — ще не готові або вже не здатні. І пригадується рядок з «Паразитів свідомости» Коліна Вілсона: «Людина ніколи не самотня, бо вона безпосередньо зв'язана зі світовим джерелом енергії». Якби тільки навчитися і більше не забувати, не втрачати досвіду цього

безпосереднього зв'язку — зв'язку, який неможливо імітувати, бо він непідробний, він сам за себе свідчить. Укотре повертаюся до однієї і тієї ж думки, сформульованої вперше, здається, у «Для троянди»: кожен гріх, кожне забруднення, кожна свідома або підсвідома нечистота уривають безперервний за своєю ідеєю зв'язок людини з Логосом, переносять час зустрічі, доправляють людину у сферу «землі неспівпадінь», роблять цю людину дедалі чорнішою — аж до цілковитої втрати душі, тобто нечисто́ти й нечистота духу людини перетворюють її на зомбі нечистого. І тоді спалахують пожежі, не здійснюються життєво необхідні зустрічі, руйнується дружба, буяє приблизність і аморфність, людина перестає дотримувати слова, даного навіть самій собі; тоді аж кишить від «ідолів», «викиднів», «чорнушників», «зайвих і недоречних людей»; тоді стоїть гнітюча «спека», на зразок торішньої, коли посеред дороги лежав мертвий молодий лось із відбитими рогами, а ти гинув від спраги і, ставши навколішки, пив каламутну воду з калюжі, достоту, як у тій-таки «Трояндi»: «Варто один раз напитися з цих калюж, — і ти вже отруєний, і ти мислиш як людина, так само безмежно гордий зі своєї задурманеної свідомости, і відчуваєш рабську єдність із натовпом нечесних, недобросовісних гравців…»

Досвід, а ширше — свідомість, — повинні бути дієвими. Або, знову ж таки, — придатними, годними — і, без сумніву, гожими й гідними.

11 серпня

Дивний сон приснився мені сьогодні: ніби стою перед Іваном Павлом II, позбавлений усього несуттєвого і зайвого; він запитально дивиться на мене, а я кажу: «Я скучив за тобою, Отче найсвятіший»; він приголомшений цими словами і хрестить мене по-католицькому — чи благословляє знаком хреста — і дає якісь розпорядження, щоб мені негайно допомогли. Прокинувся під враженням правдивости цього сну — білосніжний одяг першосвященика Риму, його просвітлене, живе лице, сповнене любов'ю, — під враженням щирости власних слів і їхнього змісту, який не усвідомлювався денною свідомістю: «Я **скучив** за тобою, Отче найсвятіший». Я скучив за нормальним життям, за нормальними людьми; моє довготривале перебування в цьому пеклі загрожує остаточною загибеллю душі й остаточною поразкою. Довколишній світ вовтузиться у пітьмі й огидному бруді, не бажаючи вибратися з них; а я все життя мрію вирватися

звідси на волю, до світла й чистоти — і не можу, й допомоги немає. Я скучив за тобою, Отче найсвятіший; скучив за світлом; скучив за чистотою; скучив за тишею і сумирністю, скучив за лагідністю й розважливістю, скучив за розумом і увагою, скучив за доброзичливістю і побожністю, — справжньою, сердечною, глибокою, не вдаваною, просвітленою і просвіченою. Мені немає з ким мовчати, говорити і мовчати знову, довколишнє середовище нестерпне своєю обмеженістю, своїм несмаком, затурканістю, агресивністю. Я не маю куди подітися звідси, Отче найсвятіший, і ось уже тридцять три роки, як я не можу прижитися тут. Є люди, яким затишно у цьому багні, які мають у ньому власне місце і власне сонце, мають дім, жінку, дітей, роботу, гроші, одяг, друзів, «міжлюдські зв'язки», — у мене немає нічого, нічогісінько, крім сотні-другої книжок, які я вожу за собою в усіх безпритульних блуканнях, разом із невеселими щоденниками про цю затяжну неприкаяну подорож. Я відмучився у цій в'язниці тридцять три роки, втратив здоров'я, втратив любов до життя, втратив долю, не знайшов коханої, нічого не знайшов; я втомився вити від цієї перманентної безвиході, від цього тотального безладу, непорозуміння і неспівпадіння. Я втомився. Я скучив за тобою, Отче найсвятіший. Нізвідки чекати порятунку, бодай розуміння, вже не кажучи про допомогу. Адже сон — це всього-навсього сон, хоч яким би значущим і світлим, яким би урочистим і чистим він був; але прокидаюсь я все одно тут, і кривлюся від життя, наче від зубного болю, — бо хіба можна радіти цьому болеві, благословляти його, благоговіти перед ним?

26 серпня

Закінчується літо; все частіше падають дощі, все холоднішають ночі, серед яких сидиш ти, з традиційними чаєм та люлькою. «Виправлення зіпсутости» — назва вчорашньої гексаграми з «І Цзін». Направа. Мив стіни у ванні і туалеті, відчищав шар брудного осаду на умивальнику й на унітазі. Дедалі більше слідів занедбаности в цій квартирі, дедалі тіснішою стає вона, — колись така світла, простора, привітна, одне слово — нова. Майже повністю перебрався до батькового кабінету; якщо не рахувати численних звуків з-за дверей, мені тут майже ніхто не заважає, тільки малий Сашко-племінник час від часу забігає взяти котрусь іграшку з книжкової шафи. Але й роботи з мене майже ніякої, тому що гнітить грядуща безвість, тому що немає бодай мінімального економічного забезпечення, тому що все хистке і

безнадійне.

Минулого четверга приїжджав Андрій Деркач, який повернувся з Німеччини. Привіз трохи чаю, дякувати йому, тютюну гарного, кілька касет — обробки концертів Бетговена, ксерокопію «Заміток щодо визначення поняття культури» Т. С. Еліота, невправно перекладених якимсь російським емігрантом. Андрій перебуває у ситуації, трохи подібній до моєї. «Ціна зависока», — саме такою формулою узагальнив він усі ці спроби «встати і вийти» на шлях долі-дао. «Хтось шахраює; ми не відмовляємося платити цю зависоку ціну, але натомість не отримуємо нічого», — додав я. Посиділи, Андрій почитав нові вірші, набагато дорослiші й потужніші за попередні; загалом було добре, тільки голова у мене розболілася потім від надміру чаю і тютюну.

І все-таки. Єдине, що не дає впасти в остаточний відчай, — взірцева постать Зерова, змушеного свого часу залишити «Баальбек» і вчителювати в болотяній Лукрозі заради хліба насущного. Це при тому, що попереду на нього очікували смерть сина, арешти друзів і, зрештою, — остаточне безробіття, яке загнало його аж до Москви, арешт, Соловки — і розстріл. Я не знаю, чи сприймав він усе те як долю; не уявляю, про яку любов до такої долі можна говорити в цьому випадку; але сьогодні те, що сталося з ним, бачиться і показує себе в істині саме долею, цілісністю, у якій неможливо щось змінити, — бо якраз отака доля виджерелюється із безсумнівної обраності. А щодо любови — то це, мабуть, саме та любов, яка наслідує свій архетип незбагненної поки що для мене любови Отця, Котрий Сина Свого приносить у жертву Собі, Котрий каже: «Кого Я люблю, того звинувачую і караю». Він не ухиляється і не лицемірить, називаючи кару даром або благодаттю; але даром і благодаттю, обраністю, яка у людських очах виглядає прокляттям, є Його незбагненна любов, плідна карами, переслідуваннями, звинуваченнями, муками, самотністю в Гетсиманському саду, у Матіївці і на Соловках, любов, плідна, врешті-решт, смертю. Ця любов не може бути чимось іншим — випробуванням, скажімо, тому що Отець наперед знає, гідні ми чи негодящі, тому що Він наперед обирає любих собі; любов не може бути інструментом, яким Отець кшталтує нас, доводячи до досконалости-доладности-довершености-святости; ця Його любов є лише любов'ю і виявляється саме отаким, неприйнятним серед людей чином. Караю і звинувачую. Але це — Його любов, і це Він обирає. Отже, чимось усе-таки ми любі Йому — попри нечистоту, гріховність і те, що здається нам остаточною непридатністю для життя.

Але старі євреї і протестанти вважають інакше. Мабуть, це

неможливо дослідити на дискурсивному рівні; мабуть, це — любов Його до нас у вигляді кар — можна лише відчути особливим чуттям, у свідченнях якого вже не можна сумніватися далі.

1997

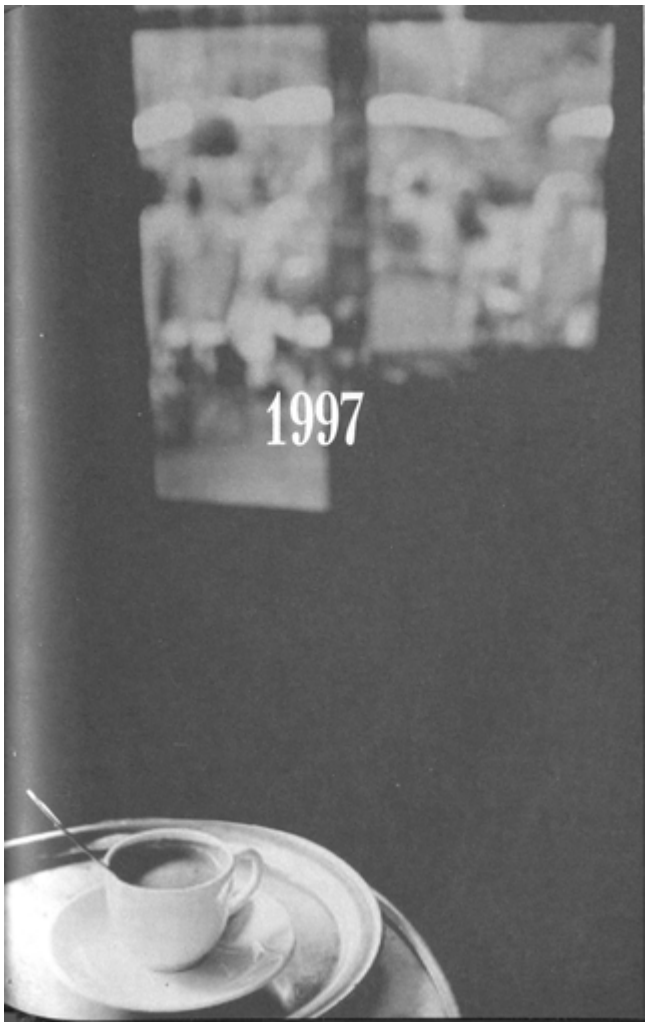

16 березня

Отже — коло. Палають у грубі дрова й брикет, світло ллється з тієї самої настільної лампи з зеленим абажуром, розмірено цокає годинник у вигляді хатки з комином. Чай випито, сигарети випалено, надворі могутній вітер і густий мокрий сніг. Можна починати. Тобто продовжувати. Тобто закінчувати. Матіївка. Індія. Я сам.

Рятуючись від бахмацького галасу, дебільної «музики» сусідів,

рятуючись від телевізора за дверима кабінету, від усього, що за останні півроку набрало загрозливих розмірів (знову набрало, знову загрозливих — воно росте невпинно, як щетина на твоєму худому виснаженому лиці) — отже, рятуючись, повернувся сюди. Сонячний теплий день 12 березня, дикі гуси летіли над головою, їхні крила зі свистом розтинали повітря, вони кричали, вони раділи — і я радів, бредучи трасою додому, з одвічною торбою, напханою книжками і харчами, з одвічною невиспаністю в голові, з зубами, які хиталися в усі боки, з ущент прокуреними легенями, з усім, що зів'яло і відмерло, — радів, ідучи додому, до свого місця під сонцем і під місяцем, — радів, тішився, полегшено зітхав, знімаючи немилосердно тяжку ношу, перепочиваючи, вдивляючись у ясно-синє небо над головою, в зелені соснові серпанки, у все, що найрідніше, що єдине наповнене смислом у світі.

Здрастуй, моя люба Матіївко. Здрастуй, моя маленька, тиха Індіє. Здрастуй, хато моя, притулку мій єдиний, крапле світла і ладу серед безмежного хаосу і нерозрізненної пітьми. Здрастуй, лісе. Здрастуй, Сейме. Здрастуйте, тьотю Тасю. Здрастуйте всі. Я повернувся. Я повернувся, ще більш хворий і обтяжений, ще пригніченіший і безпорадніший, немічніший, негодящіший для буття — і ви не відштовхнули мене, ви знову мене впізнали, знову визнали за свого — попри все на світі — ліси, небеса, Сейм, хатинка, тьотя Тася, земля, вода. Сонце, ніч, тиша, — і птахи з їхнім кличем, і сніг сьогоднішній, який прийшов привітати мене на рідній землі, у теплій своїй хаті, де я нікому нічого не винен, де все ближчими стають євангельські простота і досконалість, де я є і ще хоч трішечки можу бути, можу тішитися, можу радіти.

Так і не вдалося мені за ці півроку прорватися до «текстів» (за винятком «Бахмача Пасажирського»). Бог із ними, з тими «текстами». Сьогодні вранці, коли традиційно не міг заснути, і збуджений нічною працею, — перекладав Єжи Єдліцького, «Три століття безнадії», — отож, уранці, коли дзвони дзвонили в батуринській церкві, а я курив і все ще щось додумував недодумане, — отож, саме тієї миті прийшло до мене небувале, ще ніколи не звідуване — за винятком, мабуть, раннього дитинства — відчуття й усвідомлення того, що я також помру. Отакий, який є. Увесь, до найменшої клітиночки. Просто візьму й помру, і мене — отакого — більше ніколи тут не буде. Речі мої — картуз, черевики, плащ тощо — залишаться; залишаться мої книги, рукописи й щоденники, якщо я не встигну до того часу спалити їх; оця хатинка залишиться, і хрест на стіні, і вікна на порожню світлу вулицю, — але я вже ніколи не зайду до цієї хати, не зітхну втомлено, не сяду на дивані і не запалю сигарету, —

одного разу я не повернуся, не зможу повернутися в цей світ, до цих лісів, до цього хворого й нещасливого життя Костянтином Москальцем, — і цей один раз триватиме довічно, «назавжди-назавжди», як співав у тій пісні, одній з останніх, складеній у Львові.

І я збагнув, що безсмертя душі нічого не міняє. Нічого не змінює існування або не-існування вічного життя. Тому що оце — Матіївка, ліси, небеса, дикі гуси — вже не повернеться і не повториться більше ніколи; це вперше і востаннє — збагнув я. Більше ніколи. Так побудовано час. (Не має значення, «побудовано» чи існує «час», «як» він існує тощо). Так побудовано життя людиною. І тут ти вже справді нічого не зробиш, тут ти безпорадний і приречений насправді. Жити, усвідомлюючи це, — часом гостріше, часом невиразно, часом забуваючи про це, — але з цим, носити його у собі. Жити приреченим. Жити смертником. Усвідомлювати це. І нічим не могти зарадити.

20 березня

Дякувати Богові, дістався до Бахмача без пригод, якщо не брати до уваги потужної ранішньої хуртовини і несамовитого вітру в обличчя. Гарний лист від Василя Івашка — про те, що «Еней — така ж реальність, як і Верґілій, «Енеїда» — така ж реальність, як і події в Трої, події в Трої — така ж реальність, як і зеровський переклад «Енеїди»… Розвиваючи цей ряд: сьогоднішні події (моє безсоння, мій переклад Єдліцького, мої роздуми над статтею про кризу, моя дорога до Бахмача, лист, ванна, ось ця сторінка $+\infty$) така ж реальність, як і всі вищезгадані, або, враховуючи Василів знак тотожности $=$ поміж ними, то це одна й та сама реальність. Протягом чи не всього життя поетом і філософом, філологом, музикантом і християнином (яким-не-яким), я б'юся над оцим моментом — перетворити будень на текст, на **таку ж саму** реальність, як текст «Енеїди», скажімо, Євангелія або «Гри в бісер»… І що ближче до кінця цього «побивання», то все виразніше переді мною постає неможливість подібної ідентифікації, точніше, неможливість для мене як для однієї зі складових цього тексту об'єктивізувати цю реальність і прочитати її. Для цього слід було б вийти із себе (плотинівський «екстаз», «zachwyty» містиків тощо). Власне, кожний текст живе на межі, там, де він стає більшим за самого себе, «виходить із берегів»; життя кожного справжнього тексту здійснюється в сакральній (мабуть) площині відчитування, відгукування,

розуміння й інтерпретації, врешті-решт — у площині діалогу. Туди, в цю площину, в цю **реальність**, і спрямований справжній текст. Його життя і його реальности не існує доти, доки не відбудеться зустрічі з життям і реальністю (з реальністю життя) Іншого, справжнього читача, справжнього інтерпретатора. Інший — це Бог, Жінка, Друг. Ворог не є Іншим, тому що, кажучи словами Лосєва, *«отрицание само по себе єсть факт обратного полагания»* («Философия имени». С.42). Але сам себе прочитати я не можу, попри досить-таки ймовірне знання того, що я як цілісність є текстом (укупі з жестами, мовчанням, збиранням хмизу у матіївському лісі, складанням пісні, співанням пісні тощо). Хоча я знаю/пам'ятаю імператив дельфійського Аполлона, який у цьому контексті може звучати: «**Прочитай** самого себе». Може, я не знаю тієї мови, якою «написаний» текст-я. Або ж знаю її дуже зле — тому що окремі «фрази» і «слова» цього тексту-мене все ж надаються до витлумачення; я спроможний видобути окремий смисл із найпростіших «речень» у мені — я розумію речення голоду, речення еросу, речення страху тощо — тобто тих «екзистенціалів», які є найпершоджерельнішими, найґрунтовнішими і, певна річ, найпримітивнішими. Але цього мало. Я хочу — і, зрештою, я, мабуть, повинен, мабуть, таке моє покликання — оскільки вже я є тут («де я?») — прочитати себе повністю. Разом з тим, я повинен пам'ятати, що таке «читання» є рефлексією, зверненою на себе; не можна все життя прожити, рефлексуючи; інакше загинеш від голоду — адже цей текст безмежний, принаймні доти, доки ти живий.

17 квітня

Уже пізня ніч, а в мене все стоїть і стоїть перед очима ця щемка, ця невимовно зворушлива сьогоднішня картина: у легких «присмерках квітневих» іде, ледь похитуючися, стежкою п'яненький сусіда мій Сашко і несе в руках пачку «Принцеси Нурі» — купив для мене, власне, не купив, а взяв у кредит, «на список»; це при тому, що на тому «списку» і без того вже велетенська сума; це при тому, що вдома в нього троє дітей, один від одного менші; при тій жалюгідній платні, яку не виплачують місяцями; при всьому тому — несе мені пачку дорогоцінної трави, саме тоді, коли я палю люльку, натоптану самосадом того ж таки Сашка, і цілком поважно медитую над темою, яка все виразнішає протягом двох останніх матіївських тижнів: чи не пора нам нарешті розв'язати стан цього надзатяжного, надважкого, надлюдського,

«безбожного» гіпер-*kryzysu* і вдатися до чесного самогубства, що буде яким-не-яким, та все ж розв'язанням до муки і «скрежету зубовного» остогидлого ступору; помри добровільно — і час нарешті поплине далі, і полегшено зітхне закатована душа, а Бог — якщо Він усе-таки є — простить тебе, хоч цим відкупивши Свою провину «без-божного» так само німування — і невтручання — у мої аж надто не блискучі справи… Криза не може тривати роками; криза не може закрижаніти у кшталт; або, як пояснює Райнґарт Козеллек: «Kryzys» wskazywal na fakt, że czas nagli — zrozumienie tego właśnie faktu stanowilo sens pojęcia <…> W chrześcijańskim i niechrześcijańskim znaczeniu «kryzys» oznacza w każdym przypadku wzrastającą presję czasu, przed którą ludzkość na tym globie zdaje sil nie mieć ucieczki.<… > wyłania się granica, której nie można już przekroczyć dzięki żadnemu technicznemu i naukowemu postępowi. <…> zwielokrotnia się sila samozniszczenia autonomicznej ludzkości»[1].

Отаким несподіваним чином мої проблеми виявляються проблемами всього людства. Майже необмежений простір для меґало-маніякально-месіянських фантазмувань. Але мене більше не тішать — і не лякають — фантазми. Тішить і зворушує п'яненький тракторист, який не забув — бо вчора пообіцяв — купити тобі чаю. Відсутність того ж таки чаю (і тютюну) — лякає. А фантазми набридли — може, тому вони й не з'являються більше. Спали всі свої щоденники. Спали недописану «Книгу Радости». Спали кожен папірець, на якому щось було написане твоєю рукою, тепер «безбожно» затиснутою в зап'ясті. Візьми дроту, на якому два роки тому мама вивішувала прання, — він міцний, повинен витримати вагу твого тіла, — і йди до сосни з роздвоєним стовбуром, найулюбленішої в усьому лісі Сестри Сосни. Розв'яжи цю кризу, припини цю гнітючу сталість і тотальність єдиним досяжним для тебе чином, останнім, що ти ще подужаєш зробити. Звільни їх усіх від необхідности допомагати тобі — в той час, коли допомагати треба вже **їм**: матері, батькові, сестрі, Сашку, тьоті Тасі, сусідам… хрещеній доньці Ярині і твоїй кревній Владиславі. **Їм** усім треба допомагати. Заробляти гроші. Купувати одяг і харчі, ласощі і книжки, магнітофони й забавки і безліч інших потрібних, насущних речей. Допоможи їм! Ти не можеш. Ти не подужаєш заробити навіть на чай і сигарети, не кажучи вже про всю решту. Отже, ти непридатний для життя. Твоє життя — якраз твоє, життя нікомунеалежної «jednostki», а не життя «взагалі» — більше не має сенсу. Сенс був тоді, коли ти його знаходив, або принаймні тоді, коли ти ще шукав цього сенсу — у літературі, у філософії, у вірі, врешті-решт, у Розіп'ятого. Може, то були ілюзорні, міфічні

сенси — але якраз міф і допомагає витримувати перед істиною, або ж — перед відсутністю Бога. Тобі забаглося істини і святости. І ти прийшов до думки про самогубство як до останньої з можливих іще думок, не позбавлених сенсу. Напередодні Страшного Суду Бог, кажуть, скоротить час, щоб урвати страждання мучеників. Ти теж можеш урвати страждання і скоротити час. Ти не можеш, не подужаєш зробити «стрибка» до останньої — релігійної, за Кіркеґором, — площини. Ти все ще не визрів для нього. Але залишатися у цій нестиглості — і водночас цілком Еклезіястовій пересвідченості, передозрілості, передосвідченості, — у цьому по-своєму загадковому «ніяковому» стані ти теж **більше не можеш**. *Czas nagli…*

Пили чай із Сашком, розповідали одне одному історії з життя: про витверезник, про розлучення моєї сестри з чоловіком. Історії з життя. Історії про життя. «Historia codzienności». «Бажаю тобі щасливого… як воно… натхнення», — сказав Сашко, прощаючись. «Дякую», — сказав я.

29 травня

У понеділок, 26 травня, приїхав до мене такий дорогий гість, що я й досі не можу отямитися від захвату і радости, яку він привіз із собою. Віктор Морозов приїхав. Привіз у подарунок свою гітару, про яку я давно мріяв, — «Кремона», — вона вірно служила Вікторові двадцять п'ять років, зі зручним, вузьким і довгим грифом, зі співучим тоном нейлонових струн; і новий комплект американських струн; і касету, де він записав три мої пісні, серед яких блискуче аранжована й виконана ним «Треба встати і вийти…» А ще дві пачки віденської кави і традиційних сорок гривень. Але якби навіть не було жодного з цих коштовних дарів /гітара! струни! записана пісня (тощо)/, якби Віктор постав переді мною просто так, спокійний і усміхнений, щастя моє не було би меншим або блідішим. Як добре ми говорили з ним цю добу, що він гостював у мене; як ловив я раз-по-раз себе на тому, що свічуся від радости, що щиро сміюся, що все сказане Віктором нарешті лікує мою душу від такого тривалого німування; що спливає з мене наслання чорнушних монологів та діатриб; що все сказане мною знаходить правдиве розуміння, глибоке і чисте, що є нарешті гідний співрозмовник, що це мій брат старший приїхав у гості, привіз із собою купу гостинців, поговорив зі мною по-людському, підтримав і втішив, потвердив, що я не останній у цьому світі, що самогубство — це ідіотизм, що можна записати

цілу касету моїх пісень — і так далі. Господи, Вікторе, як вчасно ти приїхав і як доречно, аби ти тільки знав… Почуй цю мою вдячність, і хай та радість, яку ти привіз із собою, ніколи тебе не залишає; будьте щасливі із Мотрею, будьте, мій любий брате, — бо ми гинемо без братів і сестер, між чужих недолюдей, бо ми не можемо дозріти і дати плід — без свого середовища, без свого кола.

22 червня

Швидкий слід реактивного літака між призахідних хмар (з півдня — на північ, біла смуга), дивовижний спектр кольорів — від помаранчевого і зеленкуватого на заході — до дедалі насиченішого блакитного на схід; шляхетний колір соснових стовбурів і зелених голок на тлі рожевих, кольору фламінго, легких вуалей-хмар; уперше почута пташка, яка сіла на сосні наді мною — торохкотіння безперервне з переходом в іншу тональність — наче трактор заводиться, але все одно набагато природніший звук; ворухнувся — і вона полетіла довкола кар'єру, озиваючись то тут, то там; зовсім несподівано — зоря, єдина, Афродита/Марія на заході, між двох сосон навпроти — Небесна Діва, Вічна, Найчистіша, Неторканна, Свята — «Слава Тобі, Діво!» — привітав пошепки і пригадав з «Поеми ріки» («стоїш на хмарі заклично маєш рукою… Марія Марія світанку… Марія тебе») — яку вже згадував сьогодні, коли залишився сам у хаті тьоті Тасі — вона пішла вибирати полуниці для мене — саме в цій хаті була написана поема під час останніх у житті канікул, коли було безліч Сейму, купань, природи — і всього оцього, що знову прийшло до мене, а я прийшов до нього — і ми впізнали одне одного, і привіталися; а мене не стане. Невже оте все святе пригадування було лише маячнею або, м'якше, фантаз/м/уванням юного надвразливця? — тоді тим гірше для світу; без Божого Міста, без нас життя неможливе, істина неможлива, — замість звістки побачив зорю. Шишки, які незворушно лежали на голках, — і я відчував, що їм **подобається** лежати отак, що кожна з них була на своєму місці, і кожній було добре — і «все було добре» — повторю вслід за Богом; адже це Він дивився разом зі мною на небеса і на землю, на зорю й літак, адже це Він нагадував мені «Поему ріки» — і Він дав мені її («вийти в темінь нічного літнього грому (…) «тату» мовити «тату»).

23 червня

Двічі сходив по дрова за канаву. По дорозі, під час відпочинків, — суцільні осяяння, яких не було б, якби не важка праця і потреба перепочивати; цілковита «увімкненість» у ліс, глибоке бачення (глибина простору, добра ієрархія — кожна сосна на **своєму** місці, і я — як сосна). Служити Господові, славлячи Його і радіючи; у цій радості — Його слава. Служіння і хвала здійснюються в кожному моєму чині (дрова, готування їжі, спів, молитва, споглядання — те, що тільки мріяв здобути у 1991 році; все рівноцінне; відчував тоді це як сполохи, тепер — як бачення цілого, дедалі глибше й насиченіше). У цій моїй радості і полягає моя гідність (*arete*) *virtus* — і годність/придатність для буття (буттю) Богові; я маю право славити Тебе — і в цьому моя радість, а Твоя слава.

Біомедитація всюди, на кожному кроці, відтак на кожному кроці — *Centrum*, осердя серця, Божий слід; інакше й не може бути, коли ти перебуваєш на стрижні течії, водночас тримаючи безперервний зв'язок із Джерелом, у цьому зв'язку — істина кожної течії, її єдність (*ad fontes* — проти течії, але це «проти» — її воля, її бажання, її закон, дао, шлях; це — єдність Початку і Кінця; одночасний рух, напруга, струм). Відсутність у цьому баченні соціального, кумедність і недоречність його. Тут немає влади і політейї — бо тут не живуть люди; можливість сісти і їсти на кожному кроці — і це теж буде жертвоприношенням — бо **святий** увесь ліс. При виході з посадок, майже біля своєї хати, — усвідомлення того, що я бачу все це не тільки тут, але й там, у небесах, де живе частина моєї душі, дух, який стереже під час подорожі і споглядає її; **мій дух**. Розуміння того, що будь-якої отакої святої миті рідний голос скаже: «От і все» — і вимкне те, що ти бачиш, — і ти приголомшено відведеш очі від **екрана**, на якому більше нічого нема — нічого з того, у що ти вжився (дрова, рідні, біографія тутешня, час наприкінці XX ст. etc.), до чого прив'язався, ледь пригадуючи, що це лише/навіть «дивне, це літнє, заснуле кіно» — **святе кіно буття**, у якому є твої участь, доля, причетність, счастіє. Пам'ятаю цю мить під час попереднього перегляду теперішнього життя на небесах — як я хапаюся за найближчу травинку — «адже все це насправді, я все ще тут, ось ця реальна травинка» — так, наче перед пробудженням, коли рештки образів сну змішуються з образами ранкової дійсности; «іди і воюй!» — каже Крішна, зразок того, хто породжує це святе кіно — і споглядає його, **непричетний учасник**.

Підібгавши ноги під себе, перетворившись на живу

зосереджену грудку, беручи приклад з шишок на землі, встеленій сосновими голками, — маленькі взірці великого! — наслідуючи **їхню** незворушність Будди (маленькі Будди!), незворушно, разом з ними, як іще одна шишка, іще один Будда — «та сама тобі» шишка, «той самий тобі» Будда — споглядати, як на Заході сходить-про-являється очікувана і все одно раптова зоря Марія; там — золоті і блакитні небесні Острови Блаженних.

25 червня

По дорозі знайшов чотири чудові бабки — одну побачив з гори, завагався — шапка гриба чи порожня консервна банка? — спустився, а там гриби; згадав, як пригощала мене рідна земля — **Свята Земля** — тоді, у липні 1995, напередодні катастрофи, — і тепер знову, — «я й для тебе приберегла», «це для Костика» — мама, тиха і мила, невинне дитяче — і старече водночас — лукавство («приховала»); сосни-колони лісового храму: це велетенське історичне коло — колони перших храмів наслідували якраз стовбури дерев, а тепер, для мене, стовбури є тим, чим вони були в первісному Одкровенні.

Багряне Місто Хмар на Заході — ясно вирізнив будинок, озеро, пагорби — а далі чисте, зеленкувато-піщане, наче Сеймова вода, коли пірнаєш з розплющеними очима, — небо; дуже швидко все це відбулося, протягом якихось десяти хвилин; захмарилося, стемніло, дощик почав накрапати. Вдома почистив гриби, повісив сушитись у веранді; закортіло сходити на рибу, може, завтра; безліч осяянь лишаються невисловленими — або ж невимовними, — і я нарешті не журюся цим — **течу, як Сейм, як усе тече** *(panta rei — panta Dei)*.

6 липня

Пора мініатюрних квітів і коників. Природа/космос — це Христос, зраджений людиною і розіп'ятий за посередництва техніки; але оцей Розіп'ятий воскресне, щоб порятувати людину, яка зрадила і відреклася, порятувати Іуду і Петра. Відтак і техніка — не-обхідна для виконання Божої волі. Вона — хрест ганьби, який Христовою смертю-воскресінням преображається на Хрест Слави і Спасіння (Гайдеґґер про техніку; Гельдерлін у Ґадамера: «там, де небезпека, криється і рятівне»). Повертаючись, біля

Дяківщини опинився в осерді напрочуд затишного Мітґарду: зелені купи дерев у Сокорках — на Заході; Батуринська гора з церквою, під якою тече Сейм, — на Півдні; Городищечко (*gard*) з церквищем — на Сході; моя *Tea-Rose Cell* і ліси — на Півночі; **уют**; «вмостився».

11 липня

Отже, відбувається вічний «розворот» року, закінчується період щорічного росту і починається «повторний час» — усе це явища, які запримітив кілька років тому, уже тут, у Матіївці, уперше безпосередньо спостерігаючи і відчуваючи на собі єдність долі — і космосу, нерозривність пір року, «історії року» і «*historii codzienności*»; залежність психофізіологічного стану, дум і настроїв не лише від погоди та внутрішніх констеляцій, але й від зелених періодів-сезонів, від того, що поєднується у двоєдиному значенні слова «п о р а». Пора року — літо; «пора прокидатися» — тобто настав саме той час, який є «своїм» для прокидання (своєчасність), — і так з усім на світі. Пора цвісти мініатюрним незабудкам. Пора відцвісти пишним півоніям. Пора починати спів братам цвіркунам. Пора збирати каміння. Пора **поратися** — тобто робити час, створювати діяння, які є належними і своєчасними. Знайшов потім підтвердження цьому в Еліаде — і страшенно зрадів, бо, виявляється, і це не ідіосинкразії, а бачення архаїчних першоджерел, які одні правують світом від прачасів — до сьогодні. Бачення, за яким стільки побивався. Знаючи, що все це — перед очима; але тільки **знаючи**, а не **бачачи**.

Отже, розворот. Період/пора хаосу. Пора, коли зупиняється час; ця зупинка потребує кількох діб — адже розвертається і розверзається багатством віддавання увесь земний космос. Так, ніби земля на кілька діб перестає обертатися, а потім робить перший рух — і це рух у зворотному до попереднього напрямку, рух з протилежною інтенцією та зарядом, рух уже не засвоєння та росту, а віддаровування та занепаду в зиму, «заитие». Ці кілька діб — Велика Межа, Тай Цзи, коли Інь та Ян єдині так само, як на Початку; з кожним наступним днем вони ледь помітно почнуть віддалятися і відчужуватися, — аж до кінця, до нової межі. «В моєму кінці — мій Початок».

Сьогодні вночі здалося, ніби я таки дописав «Святу Марихуану», навіть записав на касету. Ще не прослуховував — вагаюся. В кожному разі, більше нема сенсу морочитися з нею. Тоді, на початку, вона (первісна мелодія) здавалася мені

неймовірно багатою можливостями і надзвичайно гарною; тепер ні. Треба рухатися далі.

Нічого не пишу, мало читаю. Сьогодні нарешті довгождана прохолода. Тягаю дрова з лісу, рубаю їх та складаю в сараї. Це дуже тішить око і серце — усе вища кладка дров; так, ніби я будую стіну, якою захищуся не лише від холоду, а насамперед від моторошно-невільницького бахмацького перебування з усіма їхніми телевізорами, криками, базіканням, «музикою».

Взагалі, дивний період. Мені нічого не бракує. Я не сумний, але й не веселий. Просто все йде своєю чергою, але я якось осторонь. Це не гнітить мене так, як раніше. Я ходжу на довгі прогулянки і медитую над вечірнім кар'єром. Ловлю рибу і збираю лікарські трави: звіробій, деревій, сьогодні нарізав м'яти. Але все це якесь заснуле, сповільнене, нереальне — як рухи власних рук, коли дивишся на них під водою, пливучи Сеймом. Зеленкувато-жовтий пісок. Безмежна тиша. Затамований подих у грудях, якого вже не вистачає. Пора на поверхню, за черговим ковтком свіжого повітря. Пірнаєш знову. І знову — та сама примарність власних рухів, власних рук. Власних?

Їй це дивне, це літнє, заснуле кіно…
(Г. Чубай).

12 липня

Сіра вата хмар, легка, яку вітер гнав із заходу на схід, — ясно-синє небо поставало на їхньому «місці» (субстанція — на місці, замість акциденцій); гарне буденне освітлення землі, вогкої, блискуче соснове коріння, юні шишки, яснозелені — на вітах, старі, сірі — на землі; все на **своєму** місці, у **своєму** часі; істина-душа сосни — вічна, ніякої трагедії у шишках на землі, тільки «печальний чар»; я — теж шишка і сосна сповна; це «я» — лише форма тіла, а душа-життя — єдиної Сосни (учорашній вірш Буніна: *«Счастлив я, что моя душа, Виргилий, Не моя и не твоя»*); саме це мав на увазі Платон (здається мені); гніздечко у дуплі всихаючої сосни, попискування невидимих пташенят — і так само крихітне саторі: «Ну, от»; звільнення від похмурих нічних думок, пошуків відповіді на запитання про сенс мого життя, кризу культури, занепад літератури тощо: «Ну, от»; я не знаходжу відповідей у лісі; але там зникають мої питання; їх просто нема на цьому рівні, у «всіхньому» космосі. Життя не запитанням — а життя життям, яким ти, власне, і є — і це єдина відповідь, перед

якою не може постати жодного питання, не кажучи про їхню множинність, нерозв'язність, гнітючість.

31 жовтня

У Бахмачі. Сніг, який був випав кілька днів тому, розтав. Тиша в будинку. Сьогодні поховали Віктора Тимофійовича Байла, сусіда з 85-ї квартири. Часто курив з ним на сходах, кілька років тому зробив він мені різак, щоб сікти тютюн, — за літру; заходив «по-сусідському» на свята, випивав з батьком, розповідав-згадував, як були вони молодими, як працював на посту ДАІ в Батурині, — все скінчилося, поїхав Віктор Тимофійович в останню свою дорогу на Борзну, до вічної домівки. Прощай, Бахмач! Прощайте, хлопці! Випийте по сто грамів, пом'яніть мене — я теж любив випити, а тепер мені вже не можна. Гріхи, чесноти, заготований на зиму тютюн, одяг, речі — все-все лишилося тут. Так щоразу вдаряє ця смерть, так щоразу робиться все справжнім у її світлі — і бачиш тоді всю незахищеність цього блискавичного життя, все його несамовите багатство — ось, бути тут, мати свободу пити чай або дивитися на тополю перед вікном батькового кабінету, чути голоси, бути причетним до людського; світ такий безмежний, усе таке гарне в ньому, все озивається і хоче бути побаченим — а там уже нічого нема, там — не-буття, і тебе теж ні для кого нема. Як вони можуть убивати людей, коли людина й без того вже приречена, коли всі секунди її життя — лічені?

Діти ідуть зі школи. Голі каштани. Лілії у дерев'яному ящику на письмовому столі. Бурчить у животі, хочеться їсти — я ще не снідав сьогодні. Бачу, чую, хочу, думаю, пишу — безліч одночасних вражень, явищ, подій, безліч присутнього часу — бо це час життя; ось, я живий, і тільки тому цей світ такий багатий — бо він живий і я живу у ньому — і жодного атома світла з усього цього непередаваного багатства не існує вже для Віктора Тимофійовича, з яким ми курили махорку на сходах, і Віктора Тимофійовича немає ні для кого, є тільки зайве тіло, річ, яку треба чимскоріш заховати, бо це вже не він, бо він — це було життя, тобто сенс, і тоді ця мертва, безсенсовна тепер річ була живим тілом і розумом, була цілісністю всього життя сповна, була Віктором Тимофійовичем, який пив горілку, курив махорку, говорив, сміявся, страждав, їздив до сина-офіцера у Рівне, просив у мами моєї сто грамів на похмілля — вона згадувала про це останнього разу, коли приїжджала до Матіївки.

Але потім оце загострене відчуття сенсовности життя зникає, затирається. Ти забуваєш про правду оцього щемкого настрою, про свій дитячий подив: як може помирати **людина**? Або, тим більше: як можна вбивати людину, якщо вона і так уже приречена на смерть? Тебе починає допікати тіло з його болячками і безповоротною руйнацією, безсоння, депресія, ти не живеш у житті, тебе нема у світі живих, хоча ти ще живий і світ — відкритий для тебе, з безліччю нагод якщо не розбагатіти і позбутися побутових негараздів, то все одно — бачити небо, птахів, людей, слухати, як щебече малий Сашко, показуючи тобі намальованих ним Баба-Йожок, згадувати, читати, — Господи, скільки всього **можливого**, скільки всього **є** — перед не-буттям, перед отією блакитною паперовою стрічечкою зі штучного вінка, яка лежала сьогодні на сходах, там, де ми курили з Віктором Тимофійовичем, Царство йому Небесне, — стрічечка замість чоловіка, і ти уявив, як він скептично відреагував би на цю стрічку і зіштовхнув її капцем униз…

1998

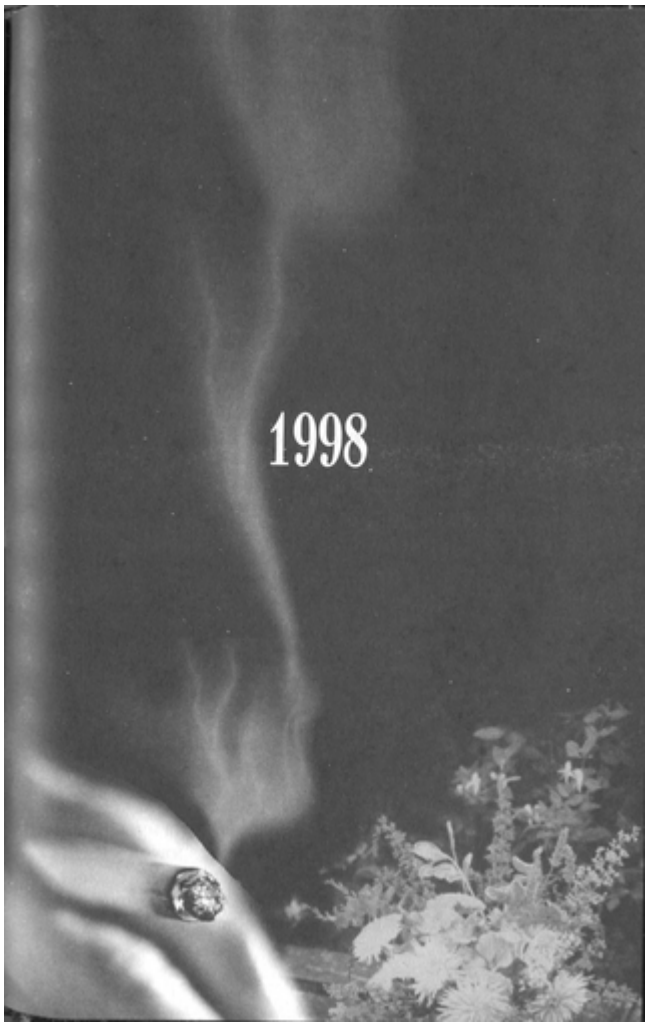

3 серпня

Споглядання біло-срібних хмаринок на північному заході — і жару довкола зниклого сонця, неопалима купина; хмаринки поволі теж порожевіли; срібно-чорна кора Сестри Марії; ця земля — її місце, її зріст понад 10 метрів — навчання рівноваги, яка дана їй землею і «самістю» сосни; моя, людська земля у цьому значенні — **час**, я закорінений у часі, це моє місце, на яке ніхто і ніщо не може претендувати навіть подумки («я б на **твоєму**

місці»), позаяк ця закоріненість у моєму часі — основа **моєї** самости, ідентичности тощо, окрім якої мені більш нічого не дано (просторові еміґрації нічого не змінюють), але в оцьому «більш нічого» — все, тому що це місце у часі є місцем у бутті; відповідно всі поза- і понад-часові метафізичні ідеї («нації», «праці», «Бога» тощо) є «не-у-мест-ними», без-з-містовними у цьому розумінні; відповідно історична закоріненість (1963–1973—1983—1993—…) робить усі контексти (соціальний, літературний, екзистенційний, споглядальний, релігійний і так далі) — моїми, робить їх причетними до мене, а не мене — до них (причетним до тієї чи тієї тотальности — «нації», «православ'я» абощо), даючи мені змогу творчости, творити з них; «на шістдесят земних коротких літ»; відрахуй собі (1963–2023); і заспокойся — ти не зможеш вистрибнути з цього «себе», з цієї «самости», яка є для смирення, споглядання і творчости; конкретне місце у конкретному історичному (повсякденному) часі є конкретною самістю.

23 вересня

Тиша, шум вітру, один вітер — на передньому плані, інший — як тло, круки, коршун летів, береза з обламаною бурею верхівкою, листя сиплеться, метелики літають, я лежу під швидкоплинним білосніжним димом хмар, пахне свіжою травою, ніде ні душі, заради цього повернення і Бунін, і Зеров наважилися би народитися вдруге — адже ці, червоні, втратили силу; благодать без-владдя і без-державности соціуму, — а природа жива, небо наді мною ясно-синє, «в краю білокорих беріз» і святкових соснових лісів, це моє навіки, а я — їхній; поза-людське, поза-соціальне; так само — книги, поза-колективні, втілення приватности — і можливости діалогу, як із самою книжкою, так і з другом — про неї; «нема в мене друзів, а де їх узяти?» — скрушно зітхала чотирирічна Яринка.

26 жовтня

Приїхав сьогодні з Бахмача до тихої своєї матіївської *Tea-Rose Cell*, запалив у грубі, заварив гарного чаю («Принцеса Нурі» — «Високогірний», відповідає вищій якості), випалив люльку цьогорічного самосаду — і дістав щоденника. Безпосереднім імпульсом (хоча не єдиним) стала стаття Елеонори Соловей у

квітневій «Критиці» (1998) (с. 25–28), присвячена щоденникам Сергія Єфремова, які він вів упродовж семи років (1 травня 1923 — 20 липня 1929). Кілька ключових фраз: «(…) духовна самотність, відчуття «без-часся» і своєї невчасности, несуголосности з «новою» добою. Щоденник був формою протесту, виявом «внутрішньої еміґрації». (…) «Що ще її [молодь — *К.М.*] чекає, та й усіх нас, мешканців цієї рабської сторони проклятої?» (С. Єфремов). «(…) загальне збайдужіння, апатію, здеморалізованість мас. (…) На такому ґрунті пишно квітували безвідповідальність і халатність, халтурність і необов'язковість — речі просто незбагненні для інтелігента старого гарту. (…) Щоденник Єфремова підтверджує чиюсь максиму, що поки людина пише книгу — вона не може бути нещаслива».

У мене теж сім літ, відколи почався цей матіївський період, Але, окрім того, це ще й двадцятиліття, відколи веду щоденники і пишу вірші. Дві поетичні збірки, розкидані по часописах прозові й критичні публікації. Тільки й усього. Без бучних святкувань, без іменних годинників і оберемків троянд та хризантем, які вручалися би пахучими і сором'язливими дівчатками. Потріскує поліно у грубці. Куриться люлька. За вікном скрапує мряка — на той самий, «онтологічний», «оптичний» краєвид — ясен у дворі покійної баби Наталки Максимової, клен у Каті Американші, сосну й черемху у дядька Толіка Русака. Порожня вуличка, якою з півгодини тому поверталися школярі (в Мости). А більше, бачиться, й нікого. Нічого.

Світ перевернувся за ці двадцять (і за ці сім) літ. Союзу не стало, партія втратила владу. Усі розмови й думки — про комп'ютер, про Інтернет. Усі роблять бізнес — видають дитячі книжки у власних видавництвах, як Малкович, або «Критику» (часопис і книжки), як Рябчук, або…

А ти? Що ж ти, Костику, романтику, містику, орфіку, посланче небес?

Нікому нема діла. Відколи Івашко поїхав до Степанакерту, не мав жодної живої розмови. Теж — рік. Рябчук допомагає — як і все життя, — дає переклади для підробітку, друкує рецензії, постачає книжками і свіжими часописами. Я йому безмежно вдячний. Це, власне, двоє людей, які пам'ятають про мене і намагаються якось зарадити — мама і Рябчук.

Так багато «неудобоносимых» обтяжень, затиснутостей, залежностей і т. д. накопичилося за ці роки («…такий на пам'яті тягар // Речей, обставин, люду і примар // Ліг і лежить нестерпною вагою» (Зеров)).

І все-таки. І все-таки Зеров був би щасливим, якби опинився на моєму місці, якби замість концтабору й тотального мороку

перед ним випірнула раптом тиха Матіївка з Сеймом і усіма своїми соснами, з крихітною хатинкою, де можна усамітнитися від ненатлого світу людей і їхнього Князя, де є сотня книжок, папір і самописки, тютюн і ще не почата коробка чаю.

Я все частіше думаю про це. Думаю, що моє фальшиве ниття є велетенським гріхом. І неправдою. Адже життя прекрасне. Попри всі на світі тягарі і хвороби.

7 листопада

У Бахмачі. Простуда вигнала-таки мене з *Tea-Rose Cell* до многошумної квартири, яка перманентно перебуває у стані магнітофонної сусідської облоги. Приїхав позавчора, повністю недужий і розбитий. І все ж, незважаючи на суєту, галас, тупіт над головою тощо, відчуваю полегшення. Надто вже заповзялася проти мене самотність. Надто вже безвихідне заціпеніння опанувало; перша ознака — перестав ходити на прогулянки до лісу. Та й куди ти підеш, коли температура під 40, страшний нежить і кашель, що роздирає душу…

Відтак, будемо готуватися до глибоководного занурення в зиму. Щойно одужаю — поїду до Матіївки, заберу книги, папери, нотатки і виписки. І більше не буду возити їх туди всі, — якщо, звичайно, доживу до наступної весни. Вже переконався, що лежать там вони мертвим вантажем, припадають пилом. Спонукуваний миттєвим спонтанним імпульсом, я везу туди Флобера або Ґете, «Панчатантру» або Жан-Поля — щоб так жодного разу й не розгорнути, опинившись у парадигмі, де все відбувається за іншими, позалітературними правилами. Або ти граєш у цю гру — *Tea-Rose Cell*, біософія, біомедитації, риболовля і тривалі прогулянки до лісу — або граєш у «кабінет» і «часопис». Суміщати, поєднувати їх в одній гібридній химері стає дедалі тяжче — і від початку малопродуктивно.

Але найголовніше — не потрапляти у перевернутий догори ногами режим. Ніч — мертва для праці, перші думки заявляються о п'ятій ранку. Або не з'являються.

Знову лежить переді мною листівка із репродукцією Бройґелевої зими. На тлі ясно-синього неба з білосніжними хмарами стоїть тополя з останніми листками. Перед вікном батькового і мого кабінету. Як убого я став писати. Як довго я помираю.

Порожні вулиці, вітер. «Не вітаймося тут, серед вулиць дивних, пустельних, повних вітру, дощу і криків наляканих

птахів…» Кінець століття. Кінець тисячоліття. *This is the end.*

«Може, ще вдасться…» — хотів написати за звичкою. І зупинився. Бо чого тобі хочеться, щоб воно вдалося? Книги? Осяяння? Святости? Слави?

Хочеться спокою і рівноваги, хочеться тихої любови і притульности, хочеться неквапливости. Бодай одного співрозмовника. Бодай одного читача. Увімкнути свою музику, де б не було людських голосів, лише клавесин, віолончель, тиша падаючого за вікном снігу, свічка, відображена у зимовій шибі, запашна кава, келишок бренді й ароматна міцна сиґара — такою пригощав нас із Чубаєм в Англії тамтешній дід-українець із навіки забутим тепер ім'ям.

14 листопада

За вікном — сніги, смеркло блискавично. Сьогодні вночі дочитав «Європейську літературу і латинське середньовіччя» Е. Р. Курціуса, зробив останні виписки. Від перенапруження і поганого освітлення луснула судина у правому оці. Прокинувся пізно, ніяк не можу прийти до пам'яті. Ця книга приголомшила мене — ще більшою мірою, ніж «Осінь Середньовіччя» Й. Гейзінґи, яку прочитав рівно десять років тому. Думаю тепер, що наші з Василем Івашком прозріння щодо джерел античности, які прорвалися на поверхню у «Камені» Зерова тощо, були «скоропостижними». Усе набагато складніше. Хоча в цілому концепція може залишатися неушкодженою, проте вона потребує дуже багатьох уточнень.

Насамперед — за Курціусовою схемою. Яким було шкільництво в Україні? Що саме з античних *auctores* (і кого саме з них) читано і трансльовано далі? Далі — тобто аж до покоління Зерова, умовно кажучи — «покоління 90-х» (до якого, між іншим, належить і Курціус). Бо саме на цьому поколінні, саме на цих постатях, які принесли «сподіваний плід» (чи квіт), усе й уривається. Яким чином, далі, ця лектура, топіка, сюжети впливали на саме українську творчість? Адже Україна — це суцільна перервність. Адже якраз тут брак тяглости є однією з найхарактерніших рис (чого? культури? традиції? історії? — всі три означення є «синонімами» якраз тяглости, а не дискретности).

«…І сута радість усміхнеться нам // Без перебоїв, ґанджу та утрати», — писав приречений Зеров. Просто руки опускаються перед таким обсягом матеріалу — і перед неодноразово

згадуваною відсутністю (бібліотеки, знання мов, елементарної матеріальної забезпеченості для подальших *studium*…). Адже Курціус — це втілення тяглости, родовитий і забезпечений. Його мати — графиня з шістсотлітнім родоводом, дід — відомий дослідник античности. Він сорок років займався безперервною науковою працею. Він народився у цьому дискурсі — і помер у ньому (в Римі).

Що натомість «ми»? Слов'яни-варвари. Знищення еліти у 30-х. І подальша дебілізація. До сьогоднішнього дня. Можна не сумніватися, що вона триватиме й далі. Провінційні, сільські хлопчаки з побожно, широко розплющеними на «міт Европи» очима, в яких лускають судини від перенапруження. Адже це принципово інший світ, «світ навиворіт», перелицьована «Енеїда», «земля неспівпадінь». Хоч як би ми тужилися — хоч як би ми тужили, ця земля залишається саме такою, «свинею, що пожирає власних дітей».

І я дедалі більше переконуюся, що й це було спадком романтичної юности — захищати «високу» культуру, ідентифікувати себе з Європою і «європейськістю», захищати від «тутешніх» П. Куліша і М. Зерова, ідентифікувати себе з «неокласиками»…

Бракує коштів на це, любі мої. Мама знову, як і щодня, пішла на вокзал торгувати пиріжками, щоб заробити нашій сім'ї на хліб, а мені на чай, щоб я успішніше рятував «високу» культуру. Здається, аж тепер я починаю розуміти О. Гриценка і його поставу в «Нарисах популярної культури». Він визнав це ліпшим, ніж бути парвеню «європейськости» і тулити свої п'ять копійок туди, де рахунок давно переступив за межу мільярдів.

16 листопада

За вікном шалений вітер змітає сніг із дахів, хурделить; світло відімкнули, воду також. Користуюся нагодою — денним світлом — і пишу. Погано спав уночі, власне, не міг заснути; уставав курити, молився, пив краплі, перевертався з боку на бік. Уривки думок, намагання не думати, припинити хаотичний внутрішній монолог — і знову думки, незакінчені або непочаті фрази. Нічого мені не боліло, тільки дихати було важко. Відтак цілий день ходжу напівпритомний; витрушував килими, прибирав у квартирі, сходив до «Руслана» і купив за мамині гроші коробку чаю «Принцеса Нурі» (2.50). Відніс кілька ложечок заварки Кашці, той зрадів, бо вчора пригостив мене останнім. Рябко, Ласка і

Боцман ласували кісточками з учорашньої гуски, ми чаювали, але розмова не клеїлася, як і завжди останнім часом. Відсутність об'єднального коду. Раніше таким кодом був чай. Але від багатолітнього вжитку код затерся, зужився, став засмальцьованим, наче книжки, колись такі нові і привабливі, на полицях Кашчиної бібліотеки.

«*Poor Yorick! Як тобі відмолодитись?*» Телефон Рябчука не відповідає; книжки й папери залишилися у Матіївці. Я тут, напівпритомний, як уже було зазначено. Мені міг би допомогти хтось вищий і дужчий, забезпеченіший — католицька Церква, припустимо. Запропонувати якусь роботу з книгами, зафундувати якесь дослідження. Я засів би у бібліотеці Отців Василіян, жив би їхнім розміреним життям — як отой неквапливий ритм годинника у Варшаві на вулиці Медовій, де у тих-таки Отців Василіян ми гостювали дев'ять літ тому. Усе частіше з'являється оце «тому» — бо зараз нічого не відбувається.

А може, й відбувається, але на таких схованих від ока глибинах, що помітити зміни, а тим більше артикулювати їх у цьому роззосередженому стані поза-собою практично неможливо. Цікаво, чи вів щоденника Зеров? А якщо вів, то куди він подівся? Адже щоденники Сергія Єфремова збереглися…

З кожною хвилиною стає дедалі важче писати — через присмерк, який западає у кабінеті. Боюся втомлювати й без того обтяжені кров'ю з судини очі. Закінчуватиму. Хоча писалося сьогодні добре — без особливих осяянь, без «геніальних» концептуальних поворотів. Просто так писалося, писалося просто — як дихаєш уві сні, не знаючи про те, що у тебе дві легені і бронхи, не знаючи взагалі, що на світі існують легені і бронхи; єдиний, неконтрольований подих єдиного життя, у якому всього — по одному. *Einmal ist keinmal*. Часом ти сумуєш через це. Але зміни не підлягають твоїй владі. Або тому, чого у тебе більше не залишилося, — волі. Ти їх просто не помічаєш. «Володіючи всім, що міг би я мати, а міг би я мати усе».

1999

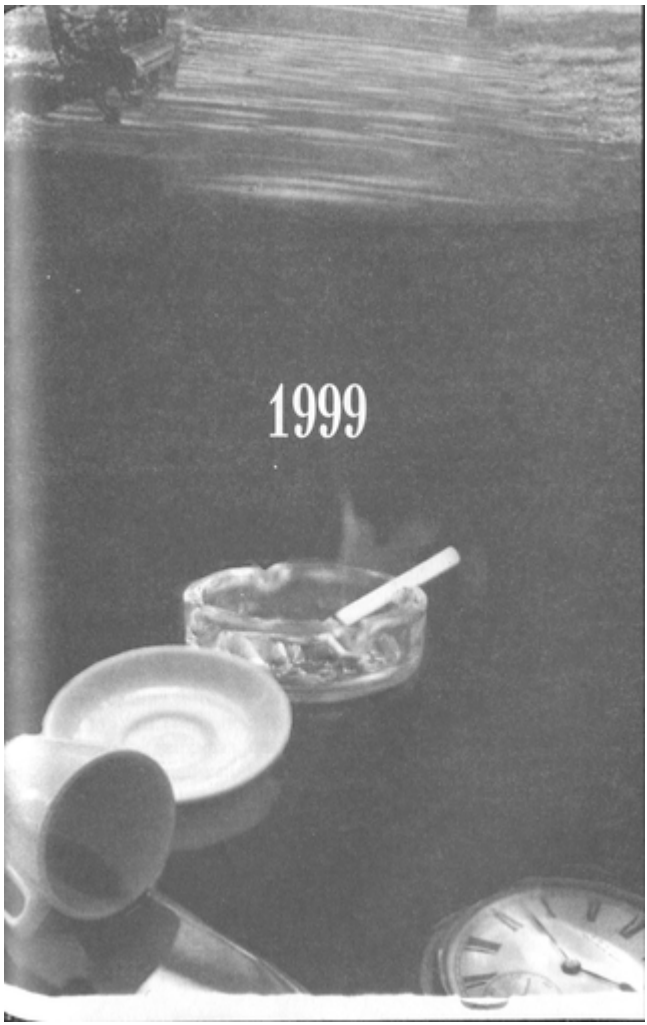

16 квітня

Перша весняна біомедитація у лісовому храмі, сидячи на землі у позі шишки: той самий торохтливий птах озвався за спиною, я аж здригнувся від несподіванки, — дуже голосно торохтів через невеликі проміжки часу, завдавав темп. Відображення акацій, беріз і сосон у воді Брата Кар'єра; відчуття несамовитої дорослої любови до цієї матіївської землі — єдиної у світі для мене, найріднішої; подих став легким і глибоким,

свідомість розпросторилася, сонце швидко западало перед очима у ясному, квітучому, юному небі квітня без жодної хмаринки; рештки зимових залежностей і неврозів відпадали з душі, корчилися, жалюгідні істоти, «паразити свідомости». Простою стежкою вийшов на Простий шлях, звернув на стежку Брахмана, а з неї — на шлях Крішни; у посадках зустрів першого їжачка — сидів біля випитих кимось шкарлупок курячих яєць; «треба буде налити сьогодні молока в їжакову миску, яка зимувала на вулиці», — вирішив (і налив).

17 квітня

Розпустилася перша квітка на китайській черешні; так само — неквапливе щоденне розкривання-розцвітання свідомости, поступове неперервне пробудження — без підрахунку і вимірювання його стадій; єдиний подих — як основа (субстанція) життя, а не фіксація на «*introversion*» або «*extraversion*» — двох фаз, без однієї з яких не існує іншої (без вдихання — видихання); забути, як і чому ти дихаєш, живучи замість «пізнання»; накопичувальна установка (лише вдихати, поглинати; все життя прожити з набраним одного разу до легень ковтком повітря; напитися чаю — і не сцяти; читати книжки — і не писати, а головне — не рухатися, заціпеніти, не уявляючи собі інших можливостей життя (повноводого) — будучи неписьменним тощо).

19 квітня

Від самого ранку — потужний східний вітер; зацвіли наші китайська черешенька і абрикоса; нарешті — **Матіївка** — на п'ятий день перебування тут; раптово отямився: так, це ж моя Матіївка, моє істинне життя, яке так само розпочинається на сході і пливе на захід, хочу цього чи ні; так само, як Сейм, як Сонце, як вітер — **розпочався період Зеленого Вітру** — як пелюстки — сліпучо-сяйні, білосніжні! — квітуючих дерев, які перестали бути «зимовими» і стали насправді весняними, воістину квітневими; сенс буття — у цьому русі зі сходу на захід, тільки так можна повернутися до вічної домівки на сході — і за бажання або потреби знову вирушити в мандри; таким чином, це рух зі сходу на схід, нерухомий рух, вічний час; тільки плинучи — а не

повертаючи рух Сонця навспак, не «відмотуючи» його до світанку — і не «зупиняючи» його в одному з довільно обраних моментів руху; це непотрібно і неможливо; «ти не йдеш на могилки?» — питає якась жінка у Каті Американші, яка пасе козу у городі Толіка Русака (сьогодні у Матіївці проводи-поминки), — і в цьому питанні, у цій українській мові, якою воно сформульоване, — весь сенс мого існування, лише така мова і такий сенс є моїми — могилки у Матіївці знаходяться на заході; буття є істинним благом, як добре, що я народився саме тут, яке розкішне коло здійснив.

Сидів під китайською черешенькою — ось так і збулося моє «Споглядання черешні»: квіти вбирали очі, черешня розкрилася всьому світові, мліла від своєї витонченої краси, кохалася з бджолами, з метеликами, візерунок на їхніх крильцях був виконаний так само у китайському або японському («східному»!) дусі — сірі лінії на білому тлі; кохалася з моїм зачудованим поглядом і ясно-блакитним небом над нами; цілував пелюстки, з'їв одну квітку, не знав, що робити з тобою, такою чистою, як радість, черешнею, сп'янів від тебе, опустився на землю поряд з тобою, забувши про можливих людей; а поряд цвіла алича — у тебе тичинки рожеві, у неї — жовті, а в обкиданої наче снігом абрикоси — також жовті, але зірочка черенка, який тримає квітку в абрикоси, червона, а в тебе і в аличі — зелена; так добре мені не було, мабуть, ще ніколи в житті; пошкодував на мить, що книжечка Басьо залишилася у Бахмачі — і сам посміхнувся з себе — ось тобі Басьо, Дзен, саторі, — ось усе — споглядаєш і любиш, і метелик цей, і твоя посмішка (давно не посміхався саме так — радісно і вражено, навіть м'язи щік заболіли) — уже ось тут-і-тепер — у вічності, вас ніхто не відбере одне в одного, цього: черешні квітучої, сліпучо-ясної, пурпурового тюльпана під березою, тебе під небом квітня, поряд зі своєю хатинкою — цього неможливо втратити або здобути («поиметь» — казала колись Віта) — бо це не володіння, а буття, не час профанації, а священний час вічности; тепер хоч і вмерти — не страшно; Господи, я таки дочекався Весни Твоєї Священної, дякую, Отче.

20 квітня

Споглядання черешні; пронизливий зимний вітер зі сходу; сидів у куфайці, обіпершись спиною об стіну хати, палив люльку; важко зосередитися на такому холоді; якби бути таким легким, летючим, граціозним, як це маленьке деревце, якби вміти так

голосно мовчати, так сповна втілювати себе — і більше нічого іншого; щомиті бути; це неможливо; але бодай оце прагнення — і вечір з молодим серпиком місяця над квітучою черешнею, і ці десять пронизливих хвилин.

3 червня

Уже повністю вечірній шлях Крішни з маха-мантрою, шлях Ом, Простий шлях, слова поступово вивітрилися зі свідомости, лісовий храм, «можете привітати мене з днем ангела; дякую», — звернувся до Сестер Марії і Марти, сідаючи в позу шишки; але посидіти вдалося не більше п'яти хвилин, які, до того ж, не можна назвати незворушними, неквапливими або відстороненими — комарі заїдають; і все ж — велетенський дар-сатисфакція: побачив Зорю Марію, якої минулого літа взагалі, здається, не бачив жодного разу; щоправда, стояла Вона вище від того місця, де споглядав її позаторік (і показував Івашку як «матір Енея»; все ж таки: Венера це чи якась інша планета?); загадкові звуки вечірнього лісу відволікали — хрускіт гілок, тупотіння; пішов понад Братом Кар'єром, слухаючи червневий Ом жаб і їхнє ж таки хорове скрекотіння, регіт; їжачка зустрів — сидить, дивиться на мене, мордочка розумна, і не скручується — теж, мабуть, філософ, споглядає захід і Зорю Марію; «чого не приходите, я вам молоко наливаю, а коти випивають», — дорікнув колючому Канту, але він не зворухнувся; та чи живий він узагалі? — ступив крок ближче — забурчав, згорнувся — чого ти, дядьку Костику, заважаєш моїй біомедитації?

13 червня

У лісовому храмі, між Сестер Марти і Марії. Спочатку надокучали комарі, і думав уже, що медитація знову не поведеться. Бив комарів і уривками зиркав то на дивовижно чисте, з кількома чудово виконаними хмарами, небо, то на «китайську гілку» — а тоді раптом звернув увагу на острівець моху, куди поклав шишку, — орієнтир і нагадування про належну позу та незворушність; там, унизу, біля моїх ніг, малі мурахи тягнули побитих мною комарів! свіжина! це було так несподівано — і я розсміявся; і цей щасливий сміх Арджуни, який розлетівся над полем бою, звільнив мене нарешті, і все стало знову на свої

місця — зеленкувате, кольору морської води, небо на півночі, хмарки кольору фламінго — на заході і півдні (хотів написати «кольору фламенко» — дух Ґарсія Лорки вже вдруге провідує мене сьогодні), темно-зелені віти сосон, шляхетна їхня сіра кора з рельєфами таємничих малюнків — соснових вчень, викладених ними своєю шкірою, вирощених ними із себе разом із шишками й голками; слово «м'якість» найбільше підходило до вечірніх кольорів, до теплого повітря надвечір'я; і я зрозумів, що написати про це неможливо; сосни не вчать писати — вони вчать бути, і це вчення треба мовчки споглядати; але разом з тим зрозумів: це можна почути — як ті думки, що плавно текли до мене, містячи в собі і враження від прочитаного сьогодні Канта, і зоряне небо над головою, і моральний закон у мені, будучи рівнолеглими, одночасними подіями назовні і в мені, подіями у духовній республіці (за Кантом).

27 червня

У чому полягає сенс оцього життя (*Da-sein*) — Костянтином Москальцем? Зоря Марія швидко сховалася за сусіднім п'ятиповерховим будинком, сяє сузір'я Гончого Пса (чи Близнюків? — дві зорі поряд) — самі питання; довгий, якийсь дуже насичений (повний) день — а втіхи нема, звільнення нема, нема катарсису і легкости вечірньої; чому я є, навіщо я є, як і яким можливий я, чи я є необхідним, чи випадковим? Мільярди людей, які не замислюються над цими питаннями, не хворіють ними так, як я, — від юности; не вірять у Бога, в орфічну мандрівку душ, не знають про ці вчення, живуть і вмирають, убивають себе від нестерпности жити, як мій троюрідний брат Вітя Тимошенко, — від нестерпности жити отак: не знаючи відповідей, не розуміючи їх, не розуміючи, чому так багато пояснень — але всі можна піддати сумніву, визнати безпідставними, черговою «балачкою», «базіканням» на «ці» теми — або й не базіканням; немає остаточної леґітимности, принципу достатньої підстави, кожен — ніби підкинутий («закинутий») Шевченків байстрюк — навіть те, що справді помреш, не є певним — бо ж коли? усвідомлюватимеш цю смерть — пізнаватимеш її — чи ні? чи не пізніше або раніше, ніж «треба», перш або потому, як «устигнеш», «достигнеш», «самореалізуєшся», «здійснишся»; що «встигнеш»? — встигнеш «себе»; але — тощо.

12 липня

Святих Верховних Апостолів Петра і Павла. Переглянув Ґадамера, там, де у нього зустрічається «трансцендентальний синтез апперцепції» («Філософія і література»), вирішив перечитати цю статтю сьогодні. Шлях Крішни і стежка Брахмана з маха-мантрою; присів, а потім приліг на перехресті стежки Брахмана і Серединного шляху; несамовито скучив за лісом, вітром у соснах, пахощами живиці; дедалі більше відчуваю, що помру — завтра або через вісім років, як навіщувала цієї весни зозуля, але в кожному разі жити залишилося попереду менше, ніж позаду; а я так звик до цих сосон, ніяк не можу надивитися, намилуватися (*miłość*); святкова святість (сторінки з Ґадамерівським текстом, святість шишки і лісової стежки, притрушеної голками) — бачити цю святість, охайну, привітну, ледь насмішкувату і разом з тим по-хлоп'ячому затяту, неслухняну ні перед ким, окрім своєї природи (натури), характеру, свого закону — і це закон свободи; дотримання лише його одного — дієве дотримання — робить вільним, а цілковито втілена свобода (слідування законові своєї волі-свободи) є повнотою святости («досконалости» — у Ґадамера) — **святкової святости**, а не такої, якою вона постає у демонстраціях чиїхось уявлень, — понурою, поважною, повчальною, патетичною, виховною, дидактичною тощо; святість, яка танцює, може курити, пити вино і загнути міцне слівце — не для бруду, а для якнайточнішої передачі-вияву експресії; не агіографічні — і, їхнє відображення, — «карнавальні», атеїстичні, постмодерні тексти, де зображено чиїсь уявлення про чиюсь святість (або про інші феномени) — гадки, докси, плітки — а святість у дії, святість-уже-сьогодні, *swiętość da-seinowa*.

Пішов Простим шляхом до лісового храму, моя шишка так і сидить на острівці моху, сів у позу шишки, сокір іще підріс, сонце з-за спини, тінь від голови на острівці моху, де шишка-*centrum*; «ось такий *centrum*-осердя є в мені (серце)» — звично почав думати — і зрозумів, що **немає** «у мені» (всередині) і «поза мною» (назовні) — є гола рецепція; тінь і той, хто бачить її та шишку, — єдине: «я мислю», за Кантом, і є трансцендентальним синтезом апперцепції; **відчути** це — означає подолати метафізику; решта — непізнаване; може, той «внутрішній» *centrum* існує — але це ноумен; я ж маю справу з явищами і уявленнями про них — та уявленнями про уявлення.

15 липня

Орлове озеро, клювало безперестану — але маленькі, завбільшки з мізинець, карасики; ловив з човна, припнутого до вербового корча, відчуття пружної тверди, знайоме з раннього дитинства (коли перевозили човном до Батурина і назад); невиспаність, як завжди останнім часом, дошкуляла — але велетенська сатисфакція, коли зійшло сонце і від вранішнього тепла поволі розпустилися лілеї — «білий світ латаття» (незумисна описка — «світ» замість «цвіт»). Знову читав про себе «*Kosmos*» Зерова — а вони вистелили цілу озерну дорогу — незворушні у сяйві і білосніжності, неторканні, неподоланні — як Зоря Марія. І це була короткочасна біомедитація, а перед цим була молитва, а потім знову налягла втома і я вирішив повертатися.

17 липня

Сьогодні моя улюблена погода: сіре, захмарене небо, жадана прохолода, зелені дерева, пахощі літа і тиші. Серединний шлях з маха-мантрою, місце, де я кілька разів сидів у біомедитації, споглядаючи гарну сосну (ту, що на ній могла би сидіти русалка і співати пісень Каті Чілі) — пару тижнів тому під цією сосною знайшли три снаряди (хлопчаки збиралися землянку копати), викликали саперів — залишилася яма, посидів коло неї, шматки якогось іржавого заліза, збиті в грудку, — отже, **мана**, властива цьому місцю, не була моєю фантазією? Відтак, може, під Сестрою Сосною закопана скриня з золотом, а в лісовому храмі — кулемет? Знайшов жмут дроту, залишений саперами, — знадобиться в'язати тютюн у папуші; звернув на шлях Логоса, а з нього — до лісового храму, посидів, притулившись спиною до Сестри Марії.

23 липня

Пили у мене чай з дядьком Толіком Русаком (приніс яблук на гостинець, донька Іра привезла з Батурина), прийшов Сашко: «Поїхали на Орлове ловити рибу, з нічлігом, на Бунчуку»; подумали і вирішили їхати, збирали снасті, продукти, поспіхом вичищав тютюн з «бичків», щоб було що курити, зварив

вермішель.

Кінь Бунчук десь пропав, вирішили йти пішки, вирушили в похід, навантажені торбами з харчами, вудками, у куфайках, — ніч, поміж тим, була дуже тепла, навіть руки не померзли до самого ранку; прийшли до Орлового, стали табором, почали збирати дрова на багаття. Цього разу озеро нарешті озвалося до мене — і яким же любим голосом! Здається, весь сенс мого життя просяяв, наче сполох, біля таємничих вод з майже повним місяцем у зоряному небі, зі сплячими квітами латаття, під сузір'ям Кассіопеї, яке віднині і довіку асоціюватиметься у мене не лише з юнацьким братством («сузір'я W», «дабл-ю», як називали ми його з Миколою Тузом), але ще більше — з Орловим озером, з його невимовною і відчутною до останньої клітиночки «маною», з голосами моїх товаришів-рибалок напідпитку, з палахкотінням нашого багаття під міріадами «золотих розсипин», між якими невпинно снують супутники; напекли картоплі, вечеряли з салом, огірками, помідорами, цибулею і часником, пили нічний чай, я переважно мовчав, слухаючи балачки краєм вуха, споглядаючи всім собою сенс буття — і було це буття і його сенс найвищим Благом, і не було сумнівів, що це — заклик, **поклик** до святости.

Хлопці ще спали, зорі почали розчинятися у сірому світанковому повітрі, цілу ніч із берега від Сейму долинали музика, дівочий сміх, чоловічі голоси; потроху став проступати поплавок на воді. Сашку приснився сон: ніби я витягаю з-під квітів латаття величезну рибу, не меншу за листок латаття (схожу на камбалу), витягаю легко, не напружуючись; дядьку Толіку, як завжди, не таланило — мальки пустували, а з тих чотирьох карасів, які він усе ж упіймав, троє втекли через дірку в пакеті. Приїхав малий Сашко Бунчуком — виявляється, кінь цілу ніч пасся у сусідському городі; поскладали речі на воза, поїхали додому, мало не засинаючи від утоми; Сашко віддав свою рибу мені (і дядько Толік єдиного свого карасика також), але смажити її я не подужав — як-не-як цілу добу на ногах. «Давай я посмажу, тільки в мене муки нема», — запропонував дядько Толік. Зайшли до мене, дав йому мисочку борошна і миттю заснув безпробудним сном.

Під вечір зварив картоплі, дядько Толік приніс смажених карасів, потім і Сашко підійшов, я зірвав кілька помідорів на грядці, повечеряли разом, Сашко запросив до себе на чай, — пили його під усохлою яблунею, навпроти вікна з колишньої нашої кухні, там стояв стіл, з-за якого видно було кущ верболозу на місці теперішньої *Tea-Rose Cell* — двадцять сім років тому.

3 серпня

Шлях Крішни, шлях Ом, посидів біля нього, прислухаючись до повернення тиші — за цілий день галас і балачки втомили, — бачив цю тишу, явлену в соснах, тишу струнку і радісно-золотокору; потім відкрив для себе новий правдивий *Holzweg*: Навскісний шлях, бічний від шляху Ом — до Простого, майже непомітний для стороннього ока, схожий спочатку на довгу галявину (прогалину-просвіт-*Lichtung*) між соснами; пішов ним і, вже вийшовши на Простий шлях, зміг нарешті розказувати маха-мантру; проста стежка привела мене до лісового храму: незвична навіть для мене картина призахідного неба, дуже жива й динамічна — невпинний рух хмар (сьогодні вони пливли, а не повзли, як учора) з півночі на південь («у вирій відлітають», — констатував я); пташка якась, схожа на горобчика, сіла навпроти на оголений корінь Сестри Марії, який звисає у кар'єр, теж медитувала, а чи збиралася ночувати, потім таки злякалася мого необережного поруху і полетіла, натомість прилетіла інша, сіла у верховіттях над головою. «Скоро вони сідатимуть мені на плечі — як Франциску Асизькому або опудалові з вірша котрогось польського поета (Тувім? Галчинський?)», — усміхнувся до Сестри Марії («завтра — Марії Магдалини; поставиш мені могорич?» — запитав у неї); дві пурпурові смуги у ясно-блакитному, а далі зеленкуватому небі — наче палаючий прапор, наче переглядав кіно про нашу юність (у цьому «наша» не було Туза або Кашки — переконався, подумки поставивши їх у контекст, — хтось інші, незримі брати і сестри буття — або невпізнані, неідентифіковані — бо ж «земля неспівпадінь»); не було у цій кінокартині жодного пафосу ані «романтики» — була Краса, висока поезія, висока і чиста трагедія, трактат «Про піднесене» (уже забув, чий, Курціус про нього пише, уточнити треба), — Краса байдужа, недоторканна, злегка глузлива до хробачливого базікання усіх цих Парамонових, до їхнього рівня інтерпретації.

4-7 серпня

Закінчив читати «Критику чистого розуму». 4 серпня Сестра Марія поставила могорич: приїхала Андруся з маленьким своїм сином і гостювала аж до 8 серпня. Ходили купатися на Сейм, на закупи до Батурина; неймовірно світлі і щасливі дні, такого у моєму житті не було ще жодного разу — хоча я сам навіщував цей

приїзд у другій книзі «Вечірнього меду» (побудованій на Римаруковій «Упродовж снігопаду»). Втратив почуття часу, жив у вічності, милуючись тобою; мабуть, це вже точно перед смертю цього разу — бо так добре не буває задарма.

24 серпня

Прийшов малий Сашко: «Батько каже, що вода закипіла, а заварити нічим»; дав йому заварку, пили чай, вирішили сходити на Орлове, востаннє цього літа, закрити рибальський сезон. Учотирьох: Сашко-сусід із сином Сашком, Толік Русак і я; розпрягли Бунчука, пустили пастися, назбирали хмизу, розклали багаття, пекли сало, вечеряли з огірками, цибулею, помідорами — хто що взяв з дому, балакали; повний місяць світив над озером, туман плив над водами, не витримали, розмотали вудки, почали ловити, дивлячись на поплавок у світляному колі відображеного на воді місяця, клювало, але не спіймав нічого (Сашко з сином — чотирьох карасиків), пішов понад озером, шукаючи торішні рибальські місця, але в темряві нічого не знайшов, вода спала, мілко, прилаштувався біля височенної верби всохлої, біля якої колись розпочинав знайомство з Орловим озером, закидав доти, доки місяць не почав сідати за гуртком верб навпроти; повернувся до багаття — яким святковим воно виглядало збоку, під осінніми зорями; дядько Толік порався, підкидаючи хмиз, коли ж і Сашко прийшов — «місяць сховався, поплавка не видно»; сходили утрьох, притягнули ще хмизу, осикових гілляк, які хтось порубав і поскладав на купу, полягали біля багаття на запашному сіні (малий Сашко увечері привіз від скирти конем), дрімали, перекидалися словом — «будете, дядьку Толік, згадувати в Москві нашу рибалку» — «буду обязательно, замечательная ночь» — дорогі моєму серцю сузір'я оберталися над головою, супутники і літаки снували, читав подумки «мантри» — «*Kosmos*», «Дайте» і «Хірон» Миколи Зерова, вдихав пахощі сіна і приозерних трав, курив люльку, підкидав хмиз до багаття. Бунчук пасся поряд, хрумав конюшину — «Нічні пастухи» батька, «пастухи буття» Гайдеґґера, — був у реальному бутті — реальним чоловіком, незважаючи на те, що боліли зуби і раз-по-раз хапало серце (набрав із собою цілу кишеню анальгіну, валідолу, навіть пляшечку корвалолу — втім, обійшовся без останнього).

25 серпня

Помолився на Орловому озері, на «своєму» місці у кущах, скинувши картуза, під рожевими від вранішнього сонця хмарками. Потім перейшов далі, загалом протягом дня спіймав більше 100 штук, двох величезних, грамів по 400, карасів насилу витягнув з-під латаття (Сашковий сон минулої риболовлі 23 липня збувся!), білі лілеї розпустилися одночасно зі сходом Сонця, — ніжний, невимовно чистий, біло**сніжний** колір, крихітні зорі, які за своєю будовою нагадують шишки, цілий день милувався ними, читаючи раз-по-раз «*Kosmos*» і «Дайте» Зерова, святкував, довго не міг зрозуміти, яке ж воно свято сьогодні, аж доки не згадав: 10 років тому, у цей день, я написав у Львові, на вулиці Сковороди, пісню «Вона» — і ця «Вона» була з того ж регіону буття (висловлюючись мовою Шелера), що й «сонети та канцони майбутнього Петрарки», сонети самого Зерова, що й ці досконалі у своїй красі квіти — легкі, невагомі на воді, з іще легшим відображенням; і ця пісня, складена 10 літ тому, яку співали тисячі юних, прекрасних, наче ці лілеї, дівчат, і ці зорі над Орловим, і ці сонети давніх поетів складають незбагненну єдність природи і культури, славу Божу.

20 вересня

Приїхав Віктор Морозов. Сейм, Острів Осокорів, «традиція і ритуал»: як і минулого приїзду, слухав касету з моїми піснями у виконанні Віктора; сходили на автостанцію, довідалися, коли перший автобус на Бахмач: о 7.40; зайшли до кафе «Полісся», Віктор купив мені мінералки, собі пива, бесідували про колективне позасвідоме та Інтернет як паралельні й однорідні явища.

Лісовий храм, Віктор сів під Сестрою Мартою, я — під сестрою Марією, мовчали; краєм ока бачив, як Морозов одразу поринув у медитацію — блискавично і природно, наче пірнув з високої кручі у глибоку Сеймову хвилю, навіть позаздрив йому — я ще так не вмію. Літак летів зі сходу на захід, голоси псів, лунка передвечірня тиша, півмісяця на сході, над нашими посадками. «Усі ці краєвиди з усього світу так переплуталися у мені, наклалися один на одного; кар'єр нагадує озеро в Канаді, де ми з Мотрею зустрічали схід сонця», — розказав Віктор, повертаючись.

Прийшов дядько Толік, п'яненький, вибирав картоплю у сестри, попросив закурити; насипав йому традиційний кульок тютюну, дав коробку сірників; повечеряли з Віктором смаженою картоплею, переписували «Останню зиму» і «Святу Марихуану» на

його диктофон. Жартували: «люди скажуть: та вони наркомани, цей Морозов і Москалець, один складає пісні про мак та марихуану, а другий їх співає…» Прокрутив йому запис передачі про чай, зроблений колись із російської «Свободи»; зек-поет, який щось понад двадцять літ відсидів у зоні, читав свої вірші про чай:

Второе счастье
За колючей проволокой есть вещи
обрядовые, культовые.
Потаенную заварку,
на глазок взвешенную,
трепетно ссыпают в кружку,
на костре булькающую.
Дороже любой шамовки ценят в зоне
напиток из чая.
Не торопясь, благоговейно смакует блатная порода;
побалдеть за чифиром
почитают за счастье,
больше которого
только свобода.
(Евгений Карасев (?))

21 вересня

Батурин, Сейм, густий туман над рікою, плюскіт води, — так, як колись, у 1988 році, коли ми з батьком ішли через пішоходку будувати свою хату і зупинилися, приголомшені красою: безлюдним пляжем із жовтим м'яким пісочком, пагорбами з жовто-червоними деревами на батуринському березі біля палацу Розумовського, перспективою на Острів Осокорів, дерев'яною скрипучою пішоходкою — усе таке граційне, тонке і ламке: «Японія», — сказав Морозову. Все збулося за одинадцять літ відтоді — хату збудували, друзі приїхали, ми пили чай, читали вірші, бесідували і милувалися природою; я читав тут гарні книги, співав і грав на гітарі, трохи писав — менше, ніж хотілося, але навіщо багато книжок? Життя є сон, який збувається — і це найбільша Таїна. Провів Віктора на автостанцію, розповідав йому про Стуса, прийшли — знову — до висновку, що справжня святість не потребує канонізації; попрощалися: «і не падай духом», — посміхнувся мій дорогий Морозов.

14 листопада

Сейм, березовий гайок, хтось розчистив від верболозу місце над рікою, досить просторе, — може, буде пляж; знайшов під однією з беріз кишенькову книжечку-цитатник, ймовірно, баптистський: «Помощь свыше» (Слово Боже — на березі Сейму!); сидів на вербовому корені над рікою, споглядання плину води, мерехтіння сонячного світла на хвилях, Великий Міст на Сході, згадував, як гарно писав Гайдеґґер про міст у «Будувати, проживати, мислити», бачив себе з погляду Сейму — як іду Великим Мостом імені Олега Лишеги, то пригнічений і вичерпаний — на Бахмач, то радісний, переповнений творчими надіями і торбою з чаєм та книжками — на Матіївку; «туди-сюди»; затамовував подих — так само, як Сейм — коли «мене» довго не було з Утґарду — «невже пропав?» — і полегшено зітхав, коли моя постать знову з'являлася на мосту: «повернувся»; згадав, як колись, іще малим, десь у 1974 році, прийшов сюди пішки з Бахмача, двадцять п'ять кілометрів, — прогуляв школу, не в змозі витримувати тодішній аґресивний тиск ненависного вчителя алгебри і домашні сварки; прийшов, щоб напитися води з Сейму, — і напився, хоча тоді на мосту стояли охоронці з карабінами та собаками, я боявся — але тягнуло мене тоді сюди неймовірно; потім повернувся попутками, удома нічого не розповідав про цю парадигматичну, як виявилося, подорож. Громаддя Острову Осокорів нависало над червоно-сірим верболозом, знову нагадавши колір Вестмінстера, підсвіченого вечірніми прожекторами; «яка у мене прекрасна батьківщина!» — тішився, йдучи Оболонням, повз череду корів, які попаски йшли на схід, до Великого Мосту імені Олега Лишеги, мабуть, пити воду — хіба все розкажеш? Дуже сонячний, теплий-теплий день.

Чуєш — вже осінь, твоя золота пора —
І за бетонною стіною білява дівчина
Вже увімкнула серед ночі музику і тебе,
Аякже, саме тебе виглядає…
(Олег Лишега, «Місяць»)

16 листопада

«Потягнуло» до Сейму, хоча перед тим збирався до лісу; не

міг зрозуміти, чому, аж доки не прийшов з маха-мантрою до ріки: семеро робітників розбирають пішоходку, складають дошки на трактор, на нашому березі палає багаття — грітися, бо східний вітер дуже холодний, зривається сніг, долини на Оболонні затягнуло кригою і Сейм від берега — також; таке не щодня побачиш:

знімають декорації *Anno Domini*,
забирають міст, яким ми цього літа,
цього життя ходили,
рідні і друзі,
усі мої друзі,
які протягом цих років
знайшли трохи часу і безліч приязні,
щоби провідати мене,
щоби перейти міст — поки він іще є,
і за це я їм буду
безмежно вдячний
аж до смерти
і далі, —
тато і мама,
Василь Івашко, Віктор Морозов,
Люда й Андрій Панчишини,
Євген Пашковський, Владислава Москалець,
Андрій Саєнко, Богдан Скаврон,
Андрій Деркач, Віктор Неборак,
Андруся й Амадеуш, Тарас Чубай,
Василь Герасим'юк, —

де вони всі зараз, цієї миті? Я сповістив би їм: знімають декорації літа — і століття — і тисячоліття! — це дуже урочиста і чиста картина, без жодної патетики та сентиментальности, гарантом від них служать куфайки робітників — багаття — дирчання трактора — Сейм сіро-сталевий, який наполегливо плине зі сходу на захід, навіть під кригою — плине, — сніги і прозорий краєвид — Батуринська гора, Палац Розумовського, «зимові дерева», Бройґель наяву (хоча по дорозі туди питав себе крадькома: «а що, коли все це — прогулянка, сніги, Сейм — сон?» — нічого, нехай сон, все одно треба заховуватися належним чином, плекаючи майстерність у мистецтві бути) — ось чому мене покликало сьогодні до Сейму — і **сюди**, у **це** життя: побачити і створити, а точніше — до-творити почате у попередньому житті Параду, тримаючись за єдино можливу опору: свободу, за єдиний

ґрунт: закоріненість у інтеліґібельному (ноуменальному) характері-етосі, незримо поєднаному з емпіричним «я» та емпіричними умовами-обставинами («декораціями Літа Господнього»),

Матіївка, Індія,
Келія Чайної Троянди

notes

Примечания

1

«O kryzysie»